

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΠΟΝΙΑΣ ΙΧΘΥΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΥΔΑΤΙΝΟΥ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ
ΑΓΩΓΗΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Οικονομική κρίση στην Ελλάδα, παιδική φτώχεια και ανισότητες στην
εκπαίδευση»**

Ανθούλα Μανιάτη

ΒΟΛΟΣ 2021

UNIVERSITY OF THESSALY
DEPARTMENT OF ICHTHYOLOGY AND AQUATIC
ENVIRONMENT AND DEPARTMENT OF SPECIAL EDUCATION

JOINT POSTGRADUATE PROGRAMME «EDUCATION FOR
SUSTAINABILITY AND THE ENVIRONMENT»

JOINT POSTGRADUATE MASTER'S THESIS

«Economic crisis in Greece, child poverty and inequalities in education»

Anthoula Maniati

VOLOS 2021

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Σοφοκλής Ε. Δρίτσας (Δρ.), Μέλος ΕΔΙΠ Βαθμίδας Α' του Τμήματος Γεωπονίας Ιχθυολογίας και Υδάτινου Περιβάλλοντος, Επιβλέπων. Γνωστικό Αντικείμενο: Οικονομική δημογραφία και φυσικοί πόροι στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής.

Μαρι-Νοέλ Ντύκεν, Καθηγήτρια, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Π.Θ., Συν επιβλέπουσα. Γνωστικό Αντικείμενο: Στατιστικές και Οικονομετρικές Μέθοδοι Χωρικής Ανάλυσης.

Κωνσταντίνα Ραγάζου, Δρ. του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Μέλος. Γνωστικό Αντικείμενο: Οικονομολόγος.

ΒΟΛΟΣ 2021

Αφιερώνεται στην οικογένειά μου

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ από καρδιάς όλα τα πρόσωπα που με στήριξαν και πίστεψαν σε μένα.

Θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας, κύριο Σοφοκλή Δρίτσα για τις ουσιώδεις συμβουλές και επισημάνσεις.

Το μεγαλύτερο «ευχαριστώ» το οφείλω στους γονείς μου Πέτρο και Μαρία και στην μονάκριβη αδερφή μου Ευγενία, για τη στήριξη που μου παρείχαν όλο αυτό το διάστημα, χωρίς την οποία δεν θα ήταν πραγματικότητα τίποτα από όσα έχω καταφέρει μέχρι σήμερα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα είναι μείζονος σημασίας θέμα που προβληματίζει τόσο τους Έλληνες πολίτες όσο και όλο τον υπόλοιπο κόσμο. Το άνοιγμα του εμπορίου σε παγκόσμιο επίπεδο έχει επιτρέψει σε μεγάλο βαθμό την ανταλλαγή προϊόντων και υπηρεσιών ανάμεσα σε χώρες, οδηγώντας σε επικερδείς και ασφαλείς συνεργασίες μεταξύ τους. Η δυναμικότητα της παραγωγής μίας χώρας σε συνδυασμό με τη ζήτηση των αγαθών της τόσο στην εγχώρια όσο και στην παγκόσμια αγορά διαμορφώνει τις εξαγωγές της και καθορίζει τον ρυθμό εισαγωγών της από άλλες χώρες. Πλέον οι ανταλλαγές αγαθών και υπηρεσιών εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και εκτός αυτής, μεταξύ των κρατών είναι ζωτικής σημασίας για την οικονομία κάθε χώρας και κατ' επέκταση για την παγκόσμια οικονομία. Η ανασφάλεια και η κρίση σε έναν κρίκο της αλυσίδας επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα τους υπόλοιπους.

Η μείωση της οικονομικής δραστηριότητας μίας χώρας μπορεί να έχει ολέθριες συνέπειες στην οικονομία μίας ή περισσότερων χωρών, οδηγώντας στην κατάρρευσή τους. Η οικονομική ύφεση συμπεριλαμβάνει, εκτός από οικονομικά προβλήματα, δυσκολίες σε τομείς, όπως η παιδεία, η υγεία και η εργασία. Στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης επέρχεται η διακοπή λειτουργίας πολλών επιχειρήσεων, η αύξηση της ανεργίας, η καλλιέργεια ενός επισφαλούς και αβέβαιου κοινωνικού και οικονομικού κλίματος, καθώς και η διατάραξη της καθημερινότητας των ανθρώπων. Ο φόβος και οι δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι πολίτες έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη σωματική και στην ψυχική τους υγεία. Η αύξηση της ανεργίας συνδέεται με τη μείωση των κρατικών εισφορών η οποία επιδρά αρνητικά στην εξέλιξη των δημόσιων δαπανών. Οι τομείς της εκπαίδευσης και της

υγείας καλούνται να επιβιώσουν με αισθητά λιγότερες κρατικές χρηματοδοτήσεις και με ελάχιστες ιδιωτικές επενδύσεις, δεδομένου ότι στο πλαίσιο της κρίσης, οι κρατικές δαπάνες σε αυτούς τους τομείς μειωθήκαν αισθητικά. Συνεπώς, η οικονομική κρίση συνεπάγεται μία γενική κρίση στην κοινωνία, συμπεριλαμβανομένου των τομέων της παιδείας και της υγείας.

Στόχος της παρούσας εργασίας αποτελεί η διερεύνηση των αιτιών της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και της σύνδεσής της με την ελληνική αγορά. Η οικονομική ύφεση στην Ελλάδα, όντας αντιληπτή από το 2008, οδήγησε σε σημαντικές αλλαγές στην καθημερινότητα των πολιτών και στην κατανομή των δημόσιων δαπανών από το κράτος. Συνεπώς, οι επιπτώσεις στον τομέα της παιδείας και της υγείας θα μελετηθούν διεξοδικά, καθώς και η αλληλεξάρτησή τους με την εργασιακή απασχόληση των Ελλήνων πολιτών. Τέλος, πρωταρχικής σημασίας θεωρείται η μελέτη των διαστάσεων της φτώχειας, εξαιτίας της ασταθούς κατάστασης στη χώρα, και συγκεκριμένα της παιδικής φτώχειας, καθώς και των συνεπειών της στη ζωή και στην ανατροφή των παιδιών.

ΛΕΞΕΙΣ – ΚΛΕΙΔΙΑ: οικονομική κρίση, φτώχεια, Ελλάδα, σύστημα υγείας, οικονομία, παιδί, εκπαίδευση, ανισότητες

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	ii
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1 Σκοπός διπλωματικής εργασίας	3
2. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	4
2.1. Η οικονομική κρίση του 1929.....	4
2.2. Η οικονομική κρίση του 2008.....	12
2.3. Οικονομική κρίση στην Ελλάδα	17
3. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	25
3.1. Κοινωνικές συνέπειες.....	29
3.1.1. Επιπτώσεις στην εκπαίδευση	30
3.1.2. Επιπτώσεις στην υγεία	42
3.1.3. Επιπτώσεις στις επιχειρήσεις και στην ανεργία	48
4. ΠΑΙΔΙΚΗ ΦΤΩΧΕΙΑ	55
4.1. Οι διαστάσεις της παιδικής φτώχειας.....	62
4.1.1. Παιδική φτώχεια και εκπαίδευση.....	77
4.1.2. Παιδική φτώχεια και υγεία.....	88
4.1.3. Παιδική φτώχεια και εργασία.....	92
5. ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	107
5.1. Παράγοντες διαμόρφωσης των εκπαιδευτικών ανισοτήτων	108
5.2. Μορφές εκπαιδευτικών ανισοτήτων	112
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	120
7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	123
7.1 Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	123
7.2 Ελληνική βιβλιογραφία	125
7.3 Ηλεκτρονική βιβλιογραφία	127
8. ABSTRACT	127

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

<u>Σχήμα 2.1: Μεταβολή της βιομηχανικής και της γεωργικής παραγωγής στην Ελλάδα το χρονικό διάστημα 1928-1934 (πηγή: (ΤράπεζαΤηςΕλλάδος 2009)).....</u>	9
<u>Σχήμα 2.2: Πληθωρισμός στην Ελλάδα (%) (πηγή: (Ozturk and Sozdemir 2015))</u>	21
<u>Σχήμα 2.3: Μονάδες βάσης (CDS) της Ελλάδας σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΕΕ (πηγή: (Βαρουφάκης et al. 2011)).....</u>	22
<u>Σχήμα 2.4: Γραφική απεικόνιση του Α.Ε.Π. της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης τη χρονική περίοδο 2000-2019 σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (πηγή: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en).....</u>	23
<u>Σχήμα 3.1: Δημόσιες δαπάνες στον τομέα της εκπαίδευσης υπολογισμένες ως ποσοστό του Α.Ε.Π. της κάθε χώρας της ΕΕ για τα έτη 2012, 2015 και 2017 (πηγή: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=473422).....</u>	35
<u>Σχήμα 3.2: Ρυθμός ανάπτυξης επιχειρήσεων το χρονικό διάστημα 2016 - 2017 σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης(%)</u>	50
<u>Σχήμα 3.3: Ποσοστό ανεργίας (%) το χρονικό διάστημα 2007-2019 σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πηγή: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tipsun20/default/table?lang=en)</u>	52
<u>Σχήμα 4.1: Μέρος του πληθυσμού που ζει στο όριο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το έτος 2016 σύμφωνα με έρευνα της Eurostat</u>	58
<u>Σχήμα 4.2: Ποσοστό παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα στο διάστημα 2003-2019 σύμφωνα με έρευνες της Eurostat</u>	69

<u>Σχήμα 4.3:</u> Ποσοστό παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα το διάστημα 2010-2019 ανάλογα με την εκπαίδευση των γονέων σύμφωνα με έρευνες της Eurostat	75
<u>Σχήμα 4.4:</u> Αριθμός των εγγεγραμμένων παιδιών στην προσχολική και την πρωτοβάθμια εκπαίδευση της Ελλάδας το διάστημα 2013-2018 σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (πηγή: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uoe_enrp01/default/table?lang=en , https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uoe_enrp04/default/table?lang=en)	80
<u>Σχήμα 4.5:</u> Αριθμός θανάτων νεογέννητων στην Ελλάδα και την Ευρώπη το χρονικό διάστημα 2010-2019 (πηγή: https://databank.worldbank.org/source/health-nutrition-and-population-statistics).....	90
<u>Σχήμα 4.6:</u> Ποσοστό θανάτου παιδιών κάτω των 5 ετών στην Ελλάδα και την Ευρώπη (ανά 1000 γεννήσεις) το χρονικό διάστημα 2010-2019 (πηγή: https://databank.worldbank.org/source/health-nutrition-and-population-statistics).....	91

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

<u>Πίνακας 2.1: Μείωση του Α.Ε.Π. (%) διάφορων ευρωπαϊκών χωρών το διάστημα 2008-2009</u>	16
<u>Πίνακας 3.1: Συνολική χρηματοδότηση (δημόσια και ιδιωτική) δαπανών υγείας σε εκατομμύρια € κατά τη χρονική περίοδο 2010-2015</u>	46
<u>Πίνακας 4.1: Τα υψηλότερα ποσοστά παιδικής φτώχειας (%) στις ευρωπαϊκές χώρες το έτος 2016 σύμφωνα με έρευνα της Eurostat</u>	57
<u>Πίνακας 4.2: Ποσοστό παιδικής φτώχειας ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού στις ευρωπαϊκές χώρες το χρονικό διάστημα 2005-2009</u>	65
<u>Πίνακας 4.3: Ποσοστό παιδικής φτώχειας ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού στις ευρωπαϊκές χώρες το χρονικό διάστημα 2010-2019</u>	66
<u>Πίνακας 4.4: Ποσοστό παιδικής φτώχειας που αφορά γονείς, οι οποίοι έχουν λάβει τη βασική εκπαίδευση, σύμφωνα με έρευνες της Eurostat το χρονικό διάστημα 2010-2019 ..</u>	72
<u>Πίνακας 4.5: Ποσοστό παιδικής φτώχειας που αφορά γονείς, οι οποίοι έχουν περάσει από την τριτοβάθμια εκπαίδευση, σύμφωνα με έρευνες της Eurostat το χρονικό διάστημα 2010-2019</u>	73
<u>Πίνακας 4. 6: Ποσοστό παιδικής φτώχειας (%) σε διάφορες ηπείρους το 2016 σύμφωνα με στοιχεία του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας</u>	104

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 2.1: Εξώφυλλο εφημερίδας την ημέρα (24 Οκτωβρίου 1929) που ξεκίνησε η οικονομική κρίση στις Η.Π.Α. (πηγή: http://lobbystas.gr/).....	7
Εικόνα 3.1.: Απεικόνιση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού (πηγή: https://www.observatoriorh.com/mercado-de-trabajo/35126.html)	27
Εικόνα 3.2: Βαθμίδες εκπαίδευσης του ελληνικού συστήματος παιδείας (πηγή: http://1lyk-kranid.arg.sch.gr/grasep/html/ekpaideytiko_sistema.html)	33
Εικόνα 4.1: Απεικόνιση της παιδικής φτώχειας και των συνθηκών διαβίωσης αυτών των παιδιών στην Ελλάδα (πηγή: https://www.tovima.gr/2014/12/17/society/to-40-twn-paidiwn-stin-ellada-apeileitai-apo-ftwxeia/)	63
Εικόνα 4.2: Απεικόνιση του ελληνικού συστήματος εκπαίδευσης (πηγή: http://www.docmed.gr/paideia-kai-ekpaideysi/)	79
Εικόνα 4.3: Αναπαράσταση της συνεισφοράς της τεχνολογίας στην εκπαίδευση των παιδιών (πηγή: https://acebqualifica.org.br/ensino-hibrido-ganha-espaco-na-educacao-basica/)	86
Εικόνα 4.4: Παιδική εργασία κατά την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης (πηγή: Φωτογραφικό άλμπουμ: κάποια παιδιά δε γιορτάζουν ποτέ – Ιστορία-Τέχνες-Πολιτισμός (wordpress.com))	95
Εικόνα 4.5: Εργαζόμενα παιδιά σε δρόμο της Θεσσαλονίκης (πηγή: https://www.in.gr/2019/06/11/greece/paidia-sklavoi-sti-thessaloniki-sokaristika-stoixeia-gia-tin-paidiki-ergasia/)	100

<u>Εικόνα 5.1:</u> Απεικόνιση ενός κοριτσιού που ζητά πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση για όλα τα παιδιά (πηγή: https://institute.eib.org/2016/01/inequality-in-tertiary-education-starts-in-kindergarden-says-expert/).....	109
<u>Εικόνα 5.2:</u> Υποδοχή των παιδιών των προσφύγων σε σχολική μονάδα στο Αιγάλεω (πηγή: https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/anakoinoseis/212513_syllogos-pe-aigaleo-kalesma-se-sygkentrosi-ypodohis-ton).....	111

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κοινωνική ανάπτυξη των σύγχρονων κοινωνιών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις και το εμπόριο. Η εξέλιξη του διεθνούς εμπορίου είναι, με τη σειρά της, άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης. Πλέον, τα κράτη συνδέονται μεταξύ τους μέσω της ανταλλαγής εμπορευμάτων και της προσφοράς υπηρεσιών, καθιστώντας τη διεθνή αγορά καταλυτικό παράγοντα για την εξέλιξη της οικονομίας κάθε κράτους, συμπεριλαμβανομένου και του ελληνικού. Η παγκόσμια οικονομία επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα την οικονομία κάθε κράτους. Για αυτό το λόγο, κρίνεται σκόπιμη η κατανόηση της λειτουργίας της.

Οι δραστηριότητες, στις οποίες έχει τα θεμέλιά της η παγκόσμια παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, είναι το εμπόριο, η μετανάστευση και οι κινήσεις των κεφαλαίων. Αυτές οι δραστηριότητες διαμορφώνουν το δίκτυο διεθνών συναλλαγών. Από το 1950 η συνεισφορά του εμπορίου στην παγκόσμια οικονομία έχει αυξηθεί δραματικά, καθώς η ανταλλαγή εμπορευμάτων έχει διευρυνθεί μεταξύ των χωρών. Η συναλλαγή τόσο των αγαθών όσο και των υπηρεσιών ωφελούν κάθε χώρα που συμμετέχει σε αυτή. Το ίδιο συμβαίνει και στην ανταλλαγή εργασίας για αγαθά και υπηρεσίες, όπως στην περίπτωση της μετανάστευσης. Η μετακίνηση του πληθυσμού σε άλλες χώρες έχει σημειώσει αύξηση τις τελευταίες δεκαετίες λόγω οικονομικών παραγόντων και βιοτικού επιπέδου. Την παγκόσμια αγορά επηρεάζει η κίνηση των κεφαλαίων, καθώς και οι ξένες επενδύσεις, ο διεθνής δανεισμός και οι διεθνείς αγορές συναλλάγματος έχουν καταλυτικό ρόλο, καταγράφοντας συνεχή αύξηση με το πέρασμα των χρόνων.

Στον 21^ο αιώνα, το διεθνές εμπόριο αποτελείται κυρίως από προϊόντα μεταποίησης και σε μικρότερο βαθμό από υπηρεσίες και πρώτες ύλες. Η κάθε χώρα εξάγει τα προϊόντα και τις υπηρεσίες στις οποίες υπερτερεί έναντι των υπόλοιπων χωρών, με αποτέλεσμα να επωφελούνται όλοι. Επιπλέον, ένας ακόμη συστατικός παράγοντας της παγκόσμιας οικονομίας είναι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, των οποίων τουλάχιστον το 10% οφείλει να βρίσκεται στο εξωτερικό, σύμφωνα με το νομοθετικό πλαίσιο των ΗΠΑ. Έτσι, ενισχύεται σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό η αλληλεξάρτηση των χωρών σε οικονομικό επίπεδο (Αλογοσκούφης 2013).

Στην περίπτωση που οι οικονομικές δραστηριότητες διάφορων χωρών σε όλο τον κόσμο παρουσιάζουν συνεχή και έντονη μείωση παρατηρείται το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης. Σε παγκόσμιο επίπεδο η οικονομική κρίση του 1929 επέφερε σημαντικές συνέπειες σε πολλές χώρες, οι οποίες ήταν ολέθριες στη διάρκεια των χρόνων. Μεταξύ αυτών κατατάσσεται και η Ελλάδα. Η παγκόσμια οικονομική κρίση ξεκίνησε στις 29 Οκτωβρίου του 1929 στις ΗΠΑ οδηγώντας στην καταστροφή τόσο των ΗΠΑ όσο και της Ευρώπης. Οι συνέπειες συμπεριλαμβάνουν την οικονομική καταστροφή πολλών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα τη διακοπή της λειτουργίας τους και κατ' επέκταση την αύξηση της ανεργίας, τους διεθνείς δανεισμούς, καθώς και τη μείωση των κινήσεων των κεφαλαίων μεταξύ των χωρών. Η επιρροή της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στην οικονομία της Ελλάδας ήταν μείζονος σημασίας και για αυτό το λόγο θα διερευνηθεί διεξοδικά (Πελεκάνου 2017). Εκτός από τις οικονομικές συνέπειες, εξίσου σημαντικές θεωρούνται οι κοινωνικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Σε αυτές συγκαταλέγονται η αύξηση της ανεργίας, καθώς και η μείωση των εξόδων των πολιτών σε τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας. Αυτό έχει

ως αποτέλεσμα την αύξηση του ποσοστού φτώχειας. Συνεπώς, η οικονομική κρίση συνεπάγεται την κοινωνική κρίση της χώρας (Milio et al. 2014). Η κατάσταση αυτή οδηγεί, όπως είναι αναμενόμενο, στην έλλειψη ευημερίας και στη μείωση της ανάπτυξης όσον αφορά στον οικονομικό τομέα πλήττοντας, έτσι, το διεθνές εμπόριο και κατ' επέκταση τη διεθνή οικονομία (Marmot&Bell, 2009).

1.1 Σκοπός διπλωματικής εργασίας

Σκοπός της εργασίας είναι να αναλύσει τα αίτια που οδήγησαν την Ελλάδα στην οικονομική κρίση και τις επιπτώσεις που είχε αυτή στους βασικούς πυλώνες της χώρας, δηλαδή στους τομείς της παιδείας, της υγείας και της εργασίας. Επιπλέον, να εξετάσει το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας, πώς η φτώχεια επηρεάζει την εκπαίδευση και την υγεία των παιδιών, πώς τα ωθεί στην εργασία και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονται. Τέλος, να μελετήσει τις εκπαιδευτικές ανισότητες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι μαθητές, τους παράγοντες που τις δημιουργούν και τις μορφές των ανισοτήτων στην εκπαίδευση.

2. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Οικονομική κρίση ονομάζεται το φαινόμενο, κατά το οποίο η οικονομική δραστηριότητα σε μία χώρα μειώνεται διαρκώς, με αποτέλεσμα να επηρεάζονται οι τιμές των προϊόντων και των υπηρεσιών, καθώς και οι επενδύσεις (Πελεκάνου 2017). Η οικονομική κρίση επέρχεται με τη συμβολή πολλών παραμέτρων και δεν είναι μονοδιάστατη. Οι βασικότεροι λόγοι που οδηγούν μία χώρα στην οικονομική κρίση είναι πολλαπλοί όμως στην περίπτωση της τελευταίας κρίσης, κυρίαρχο ρόλο ήταν η ανεξέλεγκτη αύξηση των στεγαστικών δανείων με μη απαιτητικά κριτήρια οδηγώντας στη ρευστότητα και στην ανεξέλεγκτη δανειοδότηση, η διαφθορά των πολιτικών προσώπων και η αδιαφάνεια με την οποία πραγματοποιούνται οι συναλλαγές (Πελεκάνου 2017). Επιπλέον, οι δαπάνες που γίνονται στους τομείς της παιδείας, της υγείας, άλλων δημόσιων φορέων, καθώς και στον στρατιωτικό τομέα συμβάλλουν στην οικονομική κρίση σε μεγάλο βαθμό. Τόσο η φοροδιαφυγή των πολιτών όσο και των επιχειρήσεων αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στην ομαλή λειτουργία των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η νεοφιλελεύθερη στρατηγική που ακολουθείται πιθανόν από μία χώρα περιλαμβάνει τον υποχρεωτικό δανεισμό χρηματικών ποσών μόνο από τις χρηματοπιστωτικές αγορές, με αποτέλεσμα την αύξηση των επιτοκίων (Πελεκάνου 2017).

2.1. Η οικονομική κρίση του 1929

Η οικονομική κρίση που άλλαξε τα δεδομένα τόσο των ΗΠΑ όσο και της Ευρώπης συνέβη στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και οι συνέπειές της είχαν αντίκτυπο έως και 10 έτη. Επηρεάστηκαν πολλές χώρες, άλλες σε μικρό και άλλες σε μεγαλύτερο βαθμό. Συγκεκριμένα, ξεκίνησε από τις ΗΠΑ στις 24 Οκτωβρίου 1929 λόγω της κρίσης που συνέβη

στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Τη συγκεκριμένη δεκαετία ιδρύθηκαν πολυάριθμα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, τα οποία δε διέθεταν τους οικονομικούς πόρους για να ανταπεξέλθουν σε μία επερχόμενη κρίση. Η έλλειψη οργάνωσης αποτελούσε σημαντικό χαρακτηριστικό των περισσότερων τραπεζών. Συνεπώς, η κρίση σε ένα χρηματοπιστωτικό ίδρυμα επηρέαζε άμεσα τα υπόλοιπα.

Μετά τη λήξη του Α' παγκοσμίου πολέμου οι πολίτες υιοθέτησαν νέες καταναλωτικές συνήθειες και εμφανίστηκαν νέοι κλάδοι δραστηριοποίησης. Τα αγαθά με τη μεγαλύτερη ζήτηση άλλαξαν και η κατανάλωσή τους αυξανόταν συνεχώς. Όσο αυξανόταν η ζήτηση, τόσο αυξανόταν και η παραγωγή των βιομηχανικών προϊόντων. Την χρονική περίοδο 1923-1929 παρατηρήθηκε η ανισορροπία ζήτησης/παραγωγής, καθώς η αύξηση των μισθών των εργαζομένων συνέβαινε με πιο αργό ρυθμό από ότι η αύξηση της παραγωγής προϊόντων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία απορρόφησής τους από την αγορά και την αύξηση των τιμών τους. Συνεπώς, διάφορα προϊόντα παράγονταν συνεχώς από τις βιομηχανίες, αλλά η ζήτηση αυτών από τους πολίτες δε βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αυτή η αδυναμία, οι επιχειρήσεις θέλησαν να διαφημίσουν τα προϊόντα τους και ταυτόχρονα στράφηκαν στις τράπεζες για οικονομική υποστήριξη. Εκτός από τη διαφήμιση, η οποία άρχισε να αναπτύσσεται λίγο πριν την κρίση του 1929, εξελίχθηκε ο τομέας της μηχανικής χάρη στην παραγωγή φθηνότερων και αποδοτικότερων προϊόντων, ο κλάδος της πετρελαιοβιομηχανίας, των πλαστικών και της βιομηχανίας αλουμινίου. Επιπρόσθετα, ανακαλύφθηκε η τεχνική της κατάψυξης και της χρήσης αζώτου, παραγώγων του αζώτου και των τρακτέρ στον τομέα της γεωργίας.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση ξεκίνησε στις ΗΠΑ τον Οκτώβριο του 1929 και συγκεκριμένα στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Το γεγονός πως οι Η.Π.Α. παρουσίαζαν συνεχώς πλεόνασμα χάρη στον σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό εξαγωγών έναντι των εισαγωγών οδήγησε σε πολλές επενδύσεις στο Χρηματιστήριο. Πρέπει να σημειωθεί πως τα τελευταία χρόνια είχαν πραγματοποιηθεί μεγάλες επενδύσεις στις μετοχές, με την ελπίδα πως θα είναι κερδοφόρες. Η ευημερία των τελευταίων χρόνων μετατράπηκε σε ξαφνική πτώση των τιμών πολλών προϊόντων και του αριθμού πωλήσεών τους, με αποτέλεσμα την ξαφνική πώληση μεγάλου μέρους των μετοχών από τους επενδυτές. Αυτό επέφερε το φόβο και την αβεβαιότητα για τη σταθερότητα του Χρηματιστηρίου, το οποίο επηρέαζε όλο τον υπόλοιπο κόσμο (Πελεκάνου 2017; Τότσικας 2015). Η κατάρρευση του Χρηματιστηρίου ήταν αποτέλεσμα πολλών ενεργειών και κυρίως της Ομοσπονδιακής Τράπεζας. Η οικονομία των Η.Π.Α. επιβαρύνθηκε από τη στάση της Τράπεζας να επιμένει στον κανόνα του χρυσού και να μην στηρίζει τις τράπεζες της χώρας, οι οποίες απειλούνταν να κλείσουν. Η αύξηση των επιτοκίων το 1928, καθώς και η αδιαφορία της Ομοσπονδιακής Τράπεζας να διασφαλίζει την εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στο τραπεζικό σύστημα συνέβαλαν στην αποσταθεροποίηση του Χρηματιστηρίου. Επιπρόσθετα, το 1932 επιτεύχθηκε η αγορά των κρατικών χρεογράφων που είχαν στο χαρτοφυλάκιό τους οι τράπεζες και η μείωση των επιτοκίων. Βέβαια, αυτές οι κινήσεις δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν την έξοδο της χώρας από την οικονομική κρίση. Η άγνοια των οικονομικών αρχών για την κατάσταση και τη βιωσιμότητα του τραπεζικού συστήματος αποτέλεσε σπουδαίο ρήγμα για την ομαλή λειτουργία των τραπεζών (Τράπεζα Της Ελλάδος 2009).

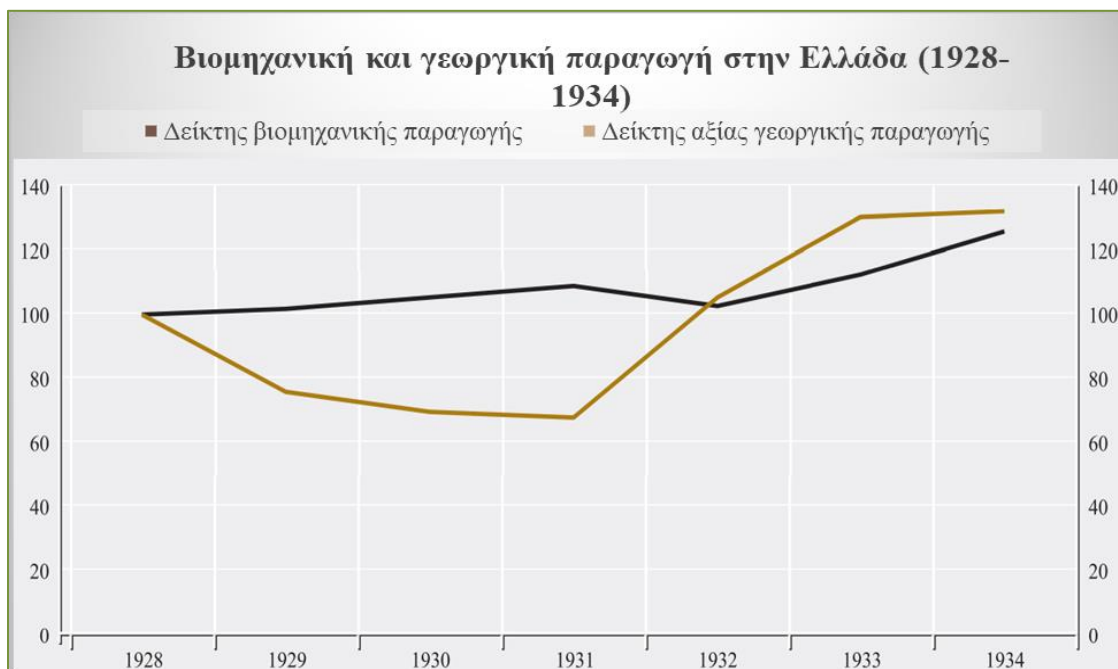

Εικόνα 2.1: Εξώφυλλο εφημερίδας την ημέρα (24 Οκτωβρίου 1929) που ξεκίνησε η οικονομική κρίση στις Η.Π.Α. (πηγή: <http://lobbystas.gr/κραχ-του-1929-sp-500-index-τα-χαμηλα-του-τα-εγραψε-4-χρ/>)

Αρκετές χώρες της Ευρώπης, όπως η Γερμανία και η Αυστρία, δανείζονταν χρήματα από την Αμερική, προκειμένου να καλύψουν τα οικονομικά χρέη που είχαν δημιουργηθεί εξαιτίας του πολέμου (Πελεκάνου 2017; Τότσικας 2015). Συνεπώς, οι οικονομικές συναλλαγές μεταξύ της Ευρώπης και των Η.Π.Α. κλονίστηκαν από την οικονομική κρίση του 1929.

Μεταξύ των χωρών της Ευρώπης που επηρεάστηκαν από την κρίση του 1929 βρέθηκε και η Ελλάδα. Η Μικρασιατική καταστροφή, η εγκατάσταση των προσφύγων και η ασταθής κατάσταση στο πολιτικό σύστημα είχαν συμβάλει καθοριστικά στη διατάραξη της ελληνικής οικονομίας. Η αλληλεξάρτηση της ελληνικής κυβέρνησης με τον στρατό και η συνεχής αλλαγή των πολιτικών προσώπων οδήγησαν στη δημιουργία ενός κλίματος ανασφάλειας. Το χρονικό διάστημα 1928-1932 ανέλαβε την εξουσία ο Ελευθέριος

Βενιζέλος, ο οποίος στόχευε στην οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας. Συγκεκριμένα, επιχειρούσε τη δημιουργία δημόσιων έργων μέσω δανείων από τις χώρες του εξωτερικού, προκειμένου να ανακάμψει η οικονομία της Ελλάδας. Η οικονομική κρίση των Η.Π.Α. επηρέασε την οικονομία πολλών ευρωπαϊκών χωρών και συνεπώς ήταν αδύνατο να χρηματοδοτήσουν τα δημόσια έργα που σκόπευε να πραγματοποιήσει ο Βενιζέλος στην Ελλάδα (Πελεκάνου 2017). Επιπλέον, η μείωση των εξαγωγών της χώρας ήταν αναπόφευκτη. Τα προϊόντα που εξαγονταν ήταν κυρίως πολυτελείας, όπως ο καπνός, το ελαιόλαδο, οι ελιές και η σταφίδα, των οποίων οι πωλήσεις απέφεραν 50 εκατομμύρια δολάρια το έτος 1932, συγκριτικά με τα κέρδη των 125 εκατομμυρίων δολαρίων που είχαν το χρονικό διάστημα 1922-1930. Αντιθέτως, στα εισαγόμενα προϊόντα συμπεριλαμβάνονταν είδη πρώτης ανάγκης, όπως διάφορα τρόφιμα και πρώτες ύλες. Το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης είχε ως αποτέλεσμα την περίοδο 1929-1931 ο μέσος ετήσιος ρυθμός μείωσης των εξαγωγών να ισούταν με 11% και ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης των εισαγωγών να ισούταν με 5,8%. Το διεθνές εμπόριο μειωνόταν διαρκώς διαταράσσοντας την παγκόσμια οικονομία.

Σχήμα 2.1: Μεταβολή της βιομηχανικής και της γεωργικής παραγωγής στην Ελλάδα το χρονικό διάστημα 1928-1934 (πηγή: Τράπεζα Της Ελλάδος 2009)

Η κρίση στις χώρες του εξωτερικού οδήγησε στην παύση των επενδύσεων και των δανειακών κεφαλαίων στην Ελλάδα, καθώς και στον περιορισμό της ανάπτυξης. Η ελληνική οικονομία στηρίζεται, κυρίως, στην αγροτική ανάπτυξη, η οποία πλήχθηκε πρώτη από την κρίση του 1929. Η μείωση της ζήτησης των αγροτικών προϊόντων οδήγησε στη μείωση της παραγωγής τους και στην πτώση των τιμών τους εντός της χώρας. Εκτός από τα γεωργικά προϊόντα επηρεάστηκε η παραγωγή στο βιομηχανικό τομέα, ο οποίος αναπτυσσόταν με όλο και μικρότερο ρυθμό, αφού το 1929 ο ρυθμός ανάπτυξης ισούταν με 2% συγκριτικά με το 1928 που ανερχόταν σε 6%. Οι βιομηχανίες δανείζονταν χρήματα από τις τράπεζες, προκειμένου να τα επενδύσουν και να ωφεληθούν μακροπρόθεσμα, ενώ οι τράπεζες από την πλευρά τους στόχευαν στη βραχυπρόθεσμη εξόφλησή τους. Η μείωση της ανάπτυξης

συνδεόταν ισχυρά με τη μείωση των απασχολούμενων στη βιομηχανία (Τότσικας 2015; Τράπεζα Της Ελλάδος 2009).

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα επηρέασε σημαντικά τις επιχειρήσεις και τους εργαζομένους. Οι επιχειρήσεις δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές υποχρεώσεις τους, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να χορηγηθούν δάνεια από τις τράπεζες. Η επιβίωσή τους προϋπέθετε την μείωση του αριθμού των εργαζομένων τους, με αποτέλεσμα την ραγδαία αύξηση της ανεργίας. Τα έξοδα της κάθε επιχείρησης μειώθηκαν στο ελάχιστο και σταδιακά η οικονομική δραστηριότητα συρρικνώθηκε. Η κρίση είχε ως επακόλουθο τον περιορισμό των επενδύσεων σε χώρες του εξωτερικού και έτσι υπήρξε συσσώρευση κεφαλαίων στην ελληνική αγορά. Τα επιτόκια στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα μειώθηκαν (Πελεκάνου 2017). Συνεπώς, το εθνικό εισόδημα και τα δημόσια έσοδα μειώνονταν και η αδυναμία του ελληνικού κράτους να αποπληρώσει τα χρέη του στις χώρες του εξωτερικού γινόταν όλο και πιο εμφανής (Τράπεζα Της Ελλάδος 2009).

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επιχείρησε τη δανειοδότηση κεφαλαίων από τις χώρες του εξωτερικού. Όμως, οι οικονομικές εκκρεμότητες της Ελλάδας και η παγκόσμια οικονομική κρίση δεν επέτρεψαν τη σύναψη συμφωνιών για τη χορήγηση δανείων. Έτσι, αποφάσισε να συνδέσει τη δραχμή, το τότε εθνικό νόμισμα, με το δολάριο. Την ίδια περίοδο, τόσο οι τράπεζες όσο και πολλοί ιδιώτες μετέφεραν υπέρογκα ποσά χρημάτων στο εξωτερικό και σταδιακά η ελληνική οικονομία κατέρρεε. Τον Μάιο του 1932 ο Ελευθέριος Βενιζέλος κήρυξε την πτώχευση της χώρας, καθώς η Τράπεζα της Ελλάδος αδυνατούσε να στηρίξει οικονομικά τις εμπορικές τράπεζες, οι οποίες την χρειαζόντουσαν για να επιβιώσουν. Ακολούθησε μία δύσκολη περίοδος για τους Έλληνες πολίτες, με τις κυβερνήσεις να

διαδέχονται η μία την άλλη και τα στρατιωτικά πραξικοπήματα και τις οικονομικές δυσκολίες ολόκληρης της χώρας να δυσχεραίνουν την κατάσταση. Το κλίμα ανασφάλειας και αβεβαιότητας που δημιουργήθηκε επέτρεψε την ανάδειξη του Ιωάννη Μεταξά ως δικτάτορα το 1936, ο οποίος δέσμευσε με νέα δάνεια τη χώρα (Τότσικας 2015).

Η παγκόσμια οικονομική κρίση είχε αρκετές επιπτώσεις τόσο στην ελληνική οικονομία όσο και στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα. Η έλλειψη οργάνωσης και θεσμικού νομοθετικού πλαισίου ήταν δύο χαρακτηριστικά των τραπεζών που αναδείχθηκαν μέσω της κρίσης. Οι αναταράξεις που σημειώθηκαν κατέστησαν απαραίτητο τη λήψη κατάλληλων μέτρων και την αναδιαμόρφωση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, προκειμένου να βελτιωθεί και να δομηθεί σε ισχυρότερα θεμέλια. Αρχικά, η ίδρυση ενός χρηματοπιστωτικού ιδρύματος έπαψε να είναι απλή, ούτως ώστε να αποφευχθεί μία μελλοντική συσσώρευση των τραπεζών. Η διάθεση επαρκών κεφαλαίων και οργανωμένης δομής αποτελούσαν, πλέον, βασικά κριτήρια για την ίδρυση μίας τράπεζας. Ένα ακόμη σημαντικό μέτρο ήταν η καθιέρωση ενός εποπτικού μηχανισμού, ώστε να διασφαλίζεται η ομαλή λειτουργία όλων των τραπεζών.

Η έξοδος της Ελλάδας από τον κανόνα του χρυσό πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1932. Ακολούθησε η μείωση των επιτοκίων από την Τράπεζα της Ελλάδος και η υποτίμηση του δολαρίου. Έτσι, η δραχμή ξεκίνησε σταδιακά να εκτιμάται ξανά και τα έσοδα από τις χώρες του εξωτερικού μέσω των επενδύσεών τους βελτίωναν την οικονομική δύναμη των εμπορικών τραπεζών της χώρας. Την άνοιξη του 1933 ξεκίνησε και η ανάκαμψη της αμερικάνικης οικονομίας (Τράπεζα Της Ελλάδος 2009).

2.2. Η οικονομική κρίση του 2008

Η παγκόσμια οικονομική κρίση ξεκίνησε το 2007 στις Η.Π.Α. και συγκεκριμένα στην Wall Street. Σύμφωνα με την Εθνική Υπηρεσία Οικονομικών Ερευνών η οικονομική ύφεση ξεκίνησε το Δεκέμβριο του 2007 και σταδιακά εξαπλώθηκε και έγινε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα αντιληπτή τόσο από τις Η.Π.Α. όσο και από την Ευρώπη (Gupta 2012). Το γεγονός που σηματοδότησε την αρχή αυτής της παγκόσμιας κρίσης ήταν η κατάρρευση της τράπεζας Lehman Brothers, η οποία η αφορμή ή ακόμα ο πυροδότης της κρίσης. Γενικά, τα αίτια της κρίσης έχουν συσχετιστεί με τις ενέργειες που έκαναν οι τράπεζες των Ηνωμένων Πολιτειών στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν και να εισπράξουν σημαντικά χρηματικά ποσά από τους πολίτες μέσω των υψηλών επιτοκίων.

Την χρονική περίοδο 1973-2008 δημιουργούνταν όλο και πιο έντονα ένας κόσμος με τεράστιες ανισότητες και ανισορροπίες πλούτου. Από τη μία πλευρά, οι επιχειρήσεις στη Γερμανία και στην Ιαπωνία αναπτύσσονταν ραγδαία επενδύοντας στην τεχνολογία και παράγοντας προϊόντα πολύ ελκυστικά, όπως αυτοκίνητα και ηλεκτρονικές συσκευές. Αυτό είχε ως συνέπεια την υποβάθμιση των αμερικανικών επιχειρήσεων συμβάλλοντας στο ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο των Η.Π.Α. Από την άλλη πλευρά, η Αμερική τύπωνε διαρκώς χρήμα, χωρίς να μειώνεται σε σημαντικό βαθμό η αξία του, με αποτέλεσμα να κυριαρχήσει σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ποσότητα του τυπωμένου χρήματος, όμως, δεν μπορούσε πλέον να αντισταθμίσει την ποσότητα χρυσού που υπήρχε και έτσι το δολάριο έπαψε να είναι μετατρέψιμο σε χρυσό προκαλώντας πανικό. Το έλλειμμα στην οικονομία της Αμερικής έπρεπε να διαχειριστεί με κάθε τρόπο και έτσι οι Η.Π.Α. αποφάσισαν πως ο

καλύτερος τρόπος ήταν να το αυξήσουν ακόμη περισσότερο. Προχώρησαν σε δύο καίριες ενέργειες:

- Τεράστια αύξηση του κόστους παραγωγής
- Τεράστια αύξηση των επιτοκίων στις αμερικάνικες τράπεζες

Έτσι, οι επιχειρήσεις της Αμερικής έγιναν ξανά ανταγωνιστικές σε σχέση με τις γερμανικές και τις ιαπωνικές, με τον πληθωρισμό τιμής προϊόντων και μισθών εργαζομένων να είναι πολύ χαμηλός. Τα υψηλά επιτόκια και οι δαπάνες του κράτους για την παραγωγή τεχνολογικών προϊόντων προσέλκυσε τις ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες θέλησαν να επενδύσουν στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Τα χρήματα που επενδύονταν στην Wall Street σε καθημερινή βάση αξιοποιούνταν για την παραγωγή νέου χρήματος με τη μορφή των ομολόγων, των παραγώγων και άλλων μορφών.

Σε αντίθεση με την αναπτυσσόμενη οικονομία της Αμερικής, οι πολίτες αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα, καθώς οι μισθοί παρέμεναν σε χαμηλό επίπεδο και αναγκάζονταν να προμηθευτούν στεγαστικά δάνεια από τις τράπεζες και μάλιστα με υψηλά επιτόκια. Με την πάροδο των χρόνων το θεσμικό νομικό πλαίσιο και οι κανόνες με τους οποίους λειτουργούσαν γίνονταν όλο και πιο ρευστοί. Αυτό έδινε τη δυνατότητα σε μεγάλο μέρος των πολιτών να αιτούνται δάνεια, για τα οποία δε διέθεταν τους οικονομικούς πόρους να τα αποπληρώσουν. Οι ελαστικοί, όμως, κανόνες των τραπεζών δεν εμπόδιζαν τη χορήγηση δανείων σε αυτούς και μάλιστα με υψηλά επιτόκια. Έτσι, η έγκαιρη αποπληρωμή τους φαινόταν πρακτικά αδύνατη. Ο βαθμός αύξησης των επιτοκίων από την πλευρά των εμπορικών τραπεζών μπορεί να γίνει ξεκάθαρος αν σκεφτεί κανείς πως το 2004 τα επιτόκια ήταν της τάξης του 1%, ενώ μόλις πέντε χρόνια αργότερα, το 2006, άγγιζαν το 5,25%.

Συνεπώς, η αδυναμία αποπληρωμής συνεπαγόταν την κατάσχεση της ιδιοκτησίας τους, η οποία πλέον είχε χάσει την εμπορική της αξία, καθώς η ζήτηση μειωνόταν λόγω των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπιζαν σχεδόν όλοι. Έχει καταγραφεί η αύξηση των ακινήτων έως και 125%, το οποίο σε συνδυασμό με τη φτώχεια που αντιμετώπιζαν οι Αμερικάνοι πολίτες να οδηγήσει στην κατάρρευση των τραπεζών (Βαρουφάκης et al. 2011). Μέχρι τα μέσα του 2009 το ποσοστό ανεργίας στην Αμερική είχε ανέλθει στο 8,9%, συγκριτικά με το 4,4% που καταγραφόταν πριν την κρίση. Είναι εμφανές, λοιπόν, η αναπόφευκτη κρίση του τραπεζικού συστήματος της Αμερικής (Gupta 2012).

Η αρχή της παγκόσμιας κρίσης ήρθε με τη δημιουργία αστάθειας και ανασφάλειας στο χρηματοπιστωτικό σύστημα της Αμερικής. Η υπέρμετρη χορήγηση στεγαστικών δανείων και η στασιμότητα των μισθών των εργαζομένων σε συνδυασμό με τη συνεχή αύξηση των τιμών των ακινήτων είχε ως τελικό αποτέλεσμα την κατάρρευση των τραπεζών, εφόσον δε διέθεταν κεφάλαια για να διαχειριστούν και επομένως, οδηγούνταν στη χρεοκοπία. Προκειμένου να καλύψουν τα δάνεια, σύμφωνα με τον Βαρουφάκη et al. (2011:16) «τα στεγαστικά αυτά δάνεια ήταν τιτλοποιημένα - δηλαδή, είχαν μετακινηθεί από τους ισολογισμούς των τραπεζών στους ισολογισμούς διαμεσολαβητικών χρηματοπιστωτικών οργανισμών». Στόχος των οργανισμών ήταν η κάλυψη των δανείων χρησιμοποιώντας εταιρικά ομόλογα, τα οποία εκπροσωπούσαν τα δάνεια που δεν μπορούσαν να αποπληρωθούν. Τα χρήματα που αντιστοιχούσαν στο κάθε ομόλογο χάθηκε με την κατάρρευση της τράπεζας Lehman Brothers, η οποία είχε επενδύσει μεγάλα χρηματικά ποσά σε αυτά τα ομόλογα. Η αποτροπή της ολοκληρωτικής καταστροφής του τραπεζικού συστήματος επιτεύχθηκε με το δανεισμό μεγάλων κεφαλαίων από την Κίνα, την Ιαπωνία, τη

Γερμανία και την Αραβία από τις Η.Π.Α. και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το δημόσιο χρήμα, το οποίο εξασφάλισε τη λειτουργία των τραπεζών των Η.Π.Α., δανείστηκε από χώρες με ισχυρή οικονομική δύναμη. Παρ' όλα αυτά, το θεσμικό πλαίσιο και οι κανόνες του χρηματοπιστωτικού συστήματος παρέμειναν αμετάβλητες εξασφαλίζοντας την έξαρση μίας νέας οικονομικής κρίσης, λόγω του φαύλου κύκλου που δημιουργούσαν οι ενέργειες των τραπεζών. Η μόνη διαφορά ήταν ότι τα ομόλογα -CDO- αντιπροσώπευαν ένα χρηματικό ποσό, το οποίο θα πληρωθεί στο μέλλον, ενώ τα «νέα ομόλογα», ή αλλιώς CDS, το αντίθετο (Βαρουφάκης et al. 2011).

Λόγω της παγκόσμιας κρίσης του 2008 υπήρξαν μεγάλες συνέπειες, που επηρέασαν όλο τον κόσμο. Πάνω από 50 εκατομμύρια άνθρωποι έμειναν άνεργοι σε όλο τον κόσμο, ενώ μεγάλο μέρος του πληθυσμού των χωρών των Η.Π.Α., της Βρετανίας και της Ιρλανδίας έμειναν άστεγοι, καθώς οι τράπεζες προχώρησαν σε κατάσχεση των σπιτιών τους. Η αδυναμία πληρωμής των δανείων οδήγησε στην έσχατη λύση της κατάσχεσης των περιουσιακών τους στοιχείων. Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την μεγάλη αύξηση του ποσοστού των ανθρώπων που ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας. Μία εναλλακτική λύση που ακολούθησαν μερικοί ήταν η μετανάστευση σε άλλη χώρα, προκειμένου να εργαστούν και να διεκδικήσουν μία καλύτερη και πιο αξιοπρεπή ζωή με πιο ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης.

Η κατάρρευση της αγοράς των Ηνωμένων Πολιτειών επηρέασε, φυσικά, τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό οφείλεται στις οικονομικές συναλλαγές που τις συνδέουν, καθώς τόσο η Αμερική όσο και η Ευρώπη εισάγει και εξάγει προϊόντα από την άλλη, ενώ η διεθνοποίηση της παραγωγής αυξάνει συνεχώς την αλληλοεξάρτηση μεταξύ των χωρών. Η μείωση των εισαγωγών της Αμερικής από την Ευρώπη δεν μπορούσε να αφήσει την

τελευταία ανεπηρέαστη, αφού δεν είχε κοινό για να αποδεχτεί τα παραγόμενα προϊόντα της. Εκτός από τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις και τους ιδιώτες, επηρεάστηκαν και οι ευρωπαϊκές τράπεζες, καθώς είχαν επενδύσει σημαντικά κεφάλαιά τους στα χαρτιά CDO, τα οποία έχασαν την αξία τους μετά την κατάρρευση του αμερικανικού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η απόφαση που λήφθηκε από τους Οργανισμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, καθώς και από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν η διάσωση των τραπεζών με την παροχή δημόσιου χρήματος. Παρόλα αυτά δεν μπόρεσε να αποφευχθεί η ύφεση της ευρωπαϊκής οικονομίας, καθώς οι αρχές και οι μηχανισμοί των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαφέρουν. Το έτος 2009 παρατηρήθηκε μείωση του δημόσιου εισοδήματος και των Α.Ε.Π. ισχυρών οικονομιών της Ευρώπης, όπως η Γερμανία, η Γαλλία, η Ολλανδία, η Σουηδία, η Ιρλανδία, η Φιλανδία, η Δανία και η Ισπανία. Η μείωση του Α.Ε.Π. παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 2.1: Μείωση του Α.Ε.Π. (%) διάφορων ευρωπαϊκών χωρών το διάστημα 2008-2009 (πηγή: Βαρουφάκης et al. 2011)

Ευρωπαϊκή χώρα	Μείωση Α.Ε.Π. (2008-2009) (%)
Γερμανία	5,0
Γαλλία	2,6
Ολλανδία	4,0
Σουηδία	5,2
Ιρλανδία	7,1
Φιλανδία	7,8
Δανία	4,9
Ισπανία	3,5

Αυτή η ύφεση οδήγησε τις ευρωπαϊκές τράπεζες σε περαιτέρω ενέργειες για την επιβίωσή τους. Χρησιμοποίησαν μέρος του δημόσιου χρήματος που πήραν από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να επενδύσουν σε στοιχήματα, τα οποία αφορούσαν τη μελλοντική χρεοκοπία ενός κράτους-μέλους. Τα πιο αδύναμα κράτη-μέλη ήταν η Ελλάδα, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιταλία και η Ιρλανδία. Οι μεγαλύτερες επενδύσεις αφορούσαν την χρεοκοπία της Ελλάδας. Οι εταιρείες στοιχημάτων στο Λονδίνο εξέδιδαν τα χαρτιά CDS, για να μπορέσουν να καλύψουν τα τεράστια κεφάλαια που επενδύονταν και είχαν, φυσικά, τεράστια ζήτηση, αφού επέφεραν κέρδη. Τα χαρτιά CDS ήταν τα «νέα ομόλογα» και αντιπροσώπευαν το χρηματικό ποσό που θα δοθεί στον κάτοχό τους στην περίπτωση που μία χώρα ή ένας ιδιώτης δεν πληρώσει την αξία του δανείου του στο μέλλον.

Μπορεί εύκολα να γίνει κατανοητό πως το δημόσιο χρήμα που έδωσαν τα κράτη-μέλη στις ευρωπαϊκές τράπεζες, για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στην οικονομική κρίση, μετατρέπονταν σε ιδιωτικό χρήμα μέσω των χαρτιών CDS. Είναι, πλέον, ευδιάκριτος ο φαύλος κύκλος της οικονομικής κρίσης, η οποία έπληξε και την Ελλάδα σε καθοριστικό βαθμό (Βαρουφάκης et al. 2011).

2.3. Οικονομική κρίση στην Ελλάδα

Μετά το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου που συνέβη τη χρονική περίοδο 1939-1945 η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη με τεράστια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Προκειμένου να ανακάμψει η χώρα, οι ελληνικές κυβερνήσεις επιχείρησαν έκτοτε το δανεισμό κεφαλαίων από το εξωτερικό στηρίζοντας την οικονομική πολιτική τους στον δανεισμό. Ο βιομηχανικός τομέας ήταν ιδιαίτερα πληγμένος εξαιτίας της συνεχούς μείωσης

της παραγωγής, ενώ παράλληλα οι πολίτες επιβαρύνονταν διαρκώς με φόρους, στους οποίους δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν πάντα (Τότσικας 2015).

Τις δεκαετίες του 1950, 1960 και του 1970 τα προϊόντα που εισάγονταν από τις χώρες του εξωτερικού αυξάνονταν συνεχώς. Αφορούσαν κυρίως προϊόντα της τεχνολογίας και επενδυτικά προϊόντα. Από το 1970 παρατηρήθηκε πως οι καταναλωτικές ανάγκες των πολιτών διαφοροποιήθηκαν, καθώς είχαν μεγαλύτερη ζήτηση διάφορα καταναλωτικά προϊόντα. Η αύξηση των εισαγόμενων προϊόντων οδήγησε στη μείωση της παραγωγής των εγχώριων προϊόντων, αφού το κοινό δεν ήταν σε θέση να αγοράζει με την ίδια τάση εισαγόμενα και εγχώρια αγαθά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μία ασταθής κατάσταση στις ελληνικές επιχειρήσεις, των οποίων τα χρέη και τα ελλείμματα αυξάνονταν. Αυτό συνέβη και στα ελληνικά νοικοκυριά, εκτός από τις επιχειρήσεις. Ο υπερκαταναλωτισμός, η υιοθέτηση ξένων προτύπων σχετικά με τον τρόπο ζωής, η απελευθέρωση του εμπορίου σε διεθνές επίπεδο και η απελευθέρωση των δασμών εντός της Ευρώπης θεωρείται ότι ευθύνονται κυρίως για αυτό το αποτέλεσμα. Έτσι, οι δαπάνες αυξάνονταν, όπως και το ελληνικό δημόσιο χρέος. Τόσο το κράτος όσο και οι ίδιοι οι πολίτες στρέφονταν στον δανεισμό μεγάλων χρηματικών ποσών, με αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση των επιτοκίων δανεισμού. Τα δάνεια προορίζονταν για την κάλυψη καταναλωτικών αναγκών, χωρίς να υπάρχει προοπτική για επενδύσεις και οικονομική ανάπτυξη (Kourliouros 2014).

Ειδικότερα μετά το 1974 η Ελλάδα δεσμεύτηκε με πολλά δάνεια, έχοντας σημαντικό έλλειμμα και με το χρέος της προς τις χώρες του εξωτερικού να μεγαλώνει (Μπασαράς 2012). Το 1980 αυξήθηκε κατά 17,1% σε σχέση με το 1960, ενώ τη δεκαετία του 1990 το δημόσιο χρέος ανερχόταν στο 71% του Α.Ε.Π. της χώρας. Φυσικά, η έλλειψη επενδύσεων,

είτε δημόσιων ή ιδιωτικών, δε βοηθά σε καμία περίπτωση στην ανάπτυξη της χώρας (Kourliouros 2014; Βαρουφάκης et al. 2011). Επίσης, το ελληνικό κράτος απέκρυψε στοιχεία σχετικά με τα δάνεια και το δημόσιο έλλειμμα, ούτως ώστε να γίνει μέλος της Ο.Ν.Ε. με ψευδή στοιχεία (Μπασαράς 2012). Όμως, η είσοδος της χώρας στην Ο.Ν.Ε. και την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν κατέστη ικανή να μειώσει το ελληνικό χρέος (Τότσικας 2015).

Οι δαπάνες και τα ελλείμματα του ελληνικού κράτους παρουσιάστηκαν στα τέλη του 2004 και οδήγησαν σε ριζικές μεταρρυθμίσεις. Οι χώρες του εξωτερικού έπαψαν να εμπιστεύονται την Ελλάδα όσον αφορά στα οικονομικά ζητήματα, τα δημοσιευμένα στοιχεία για τα ελλείμματα των προηγούμενων ετών αναθεωρήθηκαν, εφόσον ήταν ψευδή έως εκείνη την περίοδο, και η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγκάστηκε να ζητήσει την εποπτεία του ελληνικού κράτους για τα επόμενα χρόνια (Ozturk and Sozdemir 2015; Μπασαράς 2012). Φθάνοντας στο 2009, το χρέος του ελληνικού δημοσίου άγγιξε το 115,1% του Α.Ε.Π.. Συνεπώς, είναι εμφανές το τεράστιο οικονομικό πλήγμα. Το εύρος και οι συνέπειες της καταστροφής της ελληνικής οικονομίας παρουσιάστηκαν και αναγνωρίστηκαν από τους πολίτες το 2009, με τη χώρα να έχει δεσμευτεί στους πιστωτές της και να είναι χρεωμένη με υπέρογκα ποσά στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Βαρουφάκης et al. 2011; Τότσικας 2015).

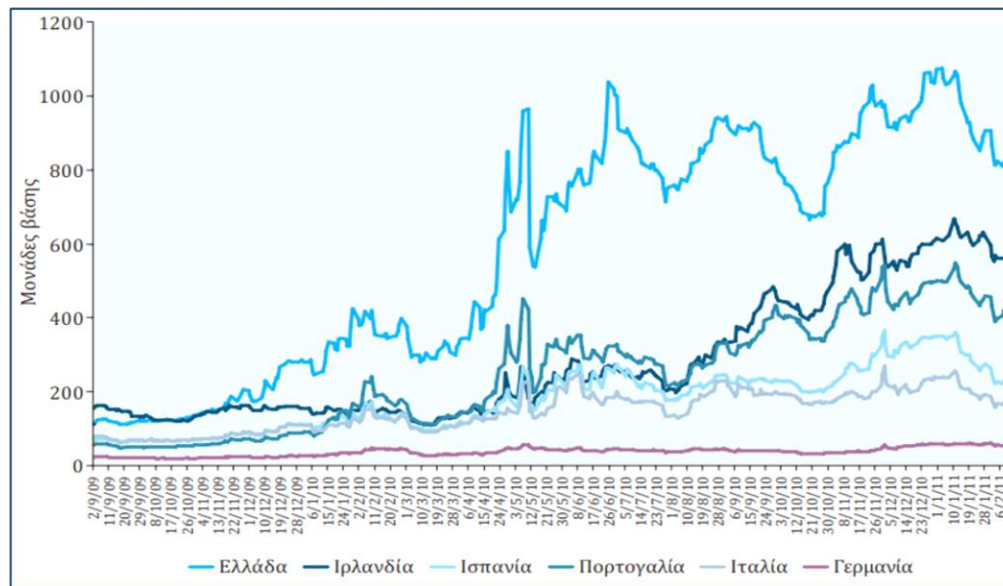
Η παγκόσμια οικονομική κρίση που συνέβη το 2007 επιδείνωσε την κατάσταση στην Ελλάδα. Η οικονομία της χώρας είχε πτωτική τάση με το ελληνικό χρέος να αυξάνεται συνεχώς (Μπασαράς 2012). Πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί πως το 2008 η Ελλάδα αναπτυσσόταν με ρυθμό 1,3%, κάτι που ενθάρρυνε πολλούς να έχουν την πεποίθηση πως η Ελλάδα δε θα επηρεαστεί από την παγκόσμια κρίση. Από τα μέσα, όμως, του 2009 το χρέος της χώρας γιγαντώθηκε και δεν μπορούσε να ελεγχθεί από τους κρατικούς μηχανισμούς της.

Μιλώντας με αριθμούς, το χρέος σε χώρες του εξωτερικού ανήλθε το 82,5% του Α.Ε.Π. της (Βαρουφάκης et al. 2011). Η αγορά δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών από εξωτερικούς επενδυτές και ο ανεξέλεγκτος δανεισμός δεν βοηθούσαν στην ανάκαμψη της οικονομίας. Τη δεκαετία του 2000 η ελληνική κυβέρνηση δανειζόταν χρηματικά ποσά από το εξωτερικό σε αναλογία που ανερχόταν το 10,2% σε σχέση με το Α.Ε.Π. της χώρας. Επίσης, οι αλόγιστες δημόσιες δαπάνες και η φοροδιαφυγή των πολιτών και των επιχειρήσεων δεν απέδιδαν έσοδα στο κράτος. Πρέπει, βέβαια, να τονιστεί πως το φορολογικό σύστημα της Ελλάδας ήταν για αρκετές δεκαετίες μη ευνοϊκό και το όριο συνταξιοδότησης αυξανόταν διαρκώς συνεισφέροντας στη χαμηλή παραγωγικότητα των ατόμων. Η αδυναμία των πολιτών να αποπληρώσουν τους φόρους, τους οποίους το κράτος επιβάλλει, οδηγεί στη μείωση του δημόσιου εισοδήματος. Τα πολιτικά πρόσωπα των ελληνικών κυβερνήσεων εξακολουθούσαν να δραστηριοποιούνται αποκρύπτοντας σημαντικές ενέργειες. Στις αιτίες που οδήγησαν στην κρίση κατατάσσονται οι Ολυμπιακοί Αγώνες που διοργανώθηκαν το 2004 στην Αθήνα, την πρωτεύουσα της Ελλάδας. Οι πολίτες και το κράτος υιοθέτησαν ιδέες που δεν αντικατοπτρίζονταν στις δυνατότητες του κράτους, με αποτέλεσμα την υπερεκτίμηση των οικονομικών δυνατοτήτων του και την υπερχρέωσή του. Τέλος, η Ελλάδα εισήγαγε περισσότερα προϊόντα συγκριτικά με αυτά που παρήγαγε η ίδια και είτε τα εξήγαγε ή καταναλώνονταν στην εγχώρια αγορά. Έτσι, δεν μπορούσε να σταθεί οικονομικά και να ανακάμψει. Η παγκόσμια οικονομική κρίση, λοιπόν, δεν αποτέλεσε τον μοναδικό παράγοντα της ελληνικής κρίσης, αλλά έναν από αυτούς που δυσχέρανε την κατάσταση (Ozturk and Sozdemir 2015; Σαβοϊδάκη 2012; Τότσικας 2015).

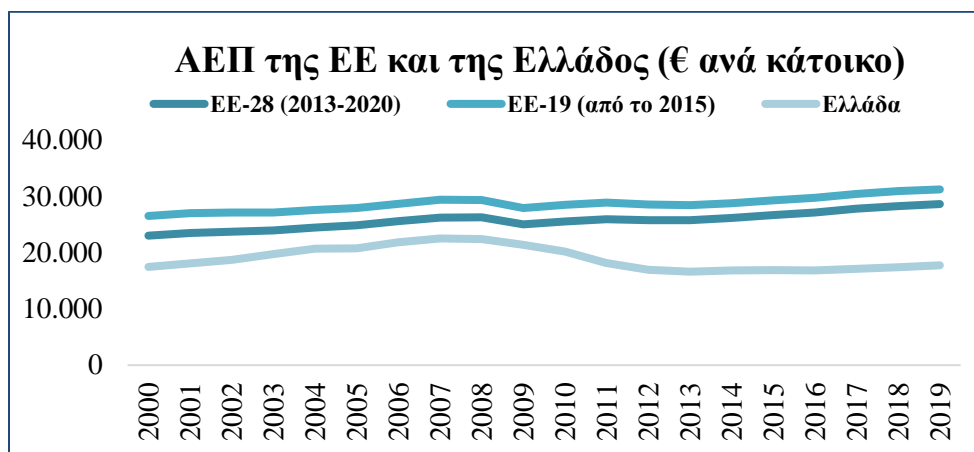
Σχήμα 2.2: Πληθωρισμός στην Ελλάδα (%) (πηγή: Ozturk and Sozdemir 2015)

Όλη αυτή η κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα και τα προβλήματα που προέκυπταν έγιναν φανερά εξαιτίας της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Είχε κλονιστεί η σταθερότητα του τραπεζικού συστήματος της χώρας, καθώς και η αξιοπιστία ολόκληρης της χώρας απέναντι στους πιστωτές της. Από τα τέλη του 2009 τα CDS που αφορούσαν την Ελλάδα είχαν φτάσει σε πολύ μεγαλύτερο ύψος συγκριτικά με εκείνα των υπόλοιπων χωρών. Η μονάδα μέτρησης των CDS ονομάζονται μονάδες βάσης. Σύμφωνα με τον Βαρουφάκης et al. (2011) “ ένας αγοραστής ελληνικού πενταετούς ομολόγου αξίας 1 εκατομμυρίου ευρώ έπρεπε να καταβάλλει 13.000 ευρώ ετησίως επί 5 χρόνια για ασφάλεια” (σελ.42). Η μεταβολή τους φαίνεται στο παρακάτω σχήμα (Σχ.2.3) και προκειμένου να γίνει αντιληπτή η τεράστια αυξημένη τιμή τους συγκρίνεται με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σχήμα 2.3: Μονάδες βάσης (CDS) της Ελλάδας σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΕΕ (πηγή: (Βαρουφάκης et al. 2011))

Η ανοδική τάση των CDS για την Ελλάδα φαίνεται να είναι υψηλότερα όλων των υπόλοιπων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Γερμανία θεωρείται ότι η χώρα με την σταθερότητα τάση, το οποίο φαίνεται και στο Σχ.2.3. Η διαφορά μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας είναι τεράστια, αλλά αυτό που πρέπει να προβληματίσει τους Έλληνες πολίτες είναι η διαφορά μεταξύ άλλων χωρών, όπως η Ιρλανδία, που κάποτε βρίσκονταν στο ίδιο επίπεδο με την Ελλάδα. Το παρακάτω σχήμα (Σχ.2.4) δείχνει τη μεταβολή του Α.Ε.Π. τόσο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά μέσο όρο, όσο και της Ελλάδας. Το Α.Ε.Π. είναι η συνολική αξία των αγαθών και των υπηρεσιών που παράγει μία χώρα σε κάποιο χρονικό διάστημα.

Σχήμα 2.4: Γραφική απεικόνιση του Α.Ε.Π. της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης τη χρονική περίοδο 2000-2019 σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (πηγή: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en)

Προκειμένου η Ελλάδα να εξέλθει από την οικονομική κρίση που βιώνει και να μπορέσει να υπάρξει ανάπτυξη στον οικονομικό τομέα πρέπει να αυξήσει την παραγωγή της, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες. Καθοριστικό ρόλο έχει η αναλογία δημόσιου χρέους προς το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν. Για να μειωθεί αυτή η αναλογία είναι υποχρεωτική η αύξηση της εγχώριας παραγωγής, χωρίς να αυξάνεται το χρέος του κράτους και τα δημόσια ελλείμματα (Kourliouros 2014).

Εν τέλει, μετά από πρόωρες εκλογές τον Οκτώβριο του 2009, εφαρμόζονται τα πρώτα μέτρα λιτότητας στους Έλληνες πολίτες τον Φεβρουάριο του 2010, τα οποία συμπεριλαμβάνονταν στο «Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης». Απώτερος σκοπός του προγράμματος ήταν η μείωση του δημόσιου ελλείμματος, για αυτό εφαρμόστηκαν τα παρακάτω μέτρα:

- 1) Μηδενισμός προσλήψεων εργαζομένων
- 2) Αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης

- 3) Αύξηση του Φ.Π.Α.
- 4) Νέο φορολογικό σύστημα

Τον Μάρτιο του 2010 προστέθηκαν στα ήδη υπάρχοντα, νέα μέτρα:

- 1) Περικοπές μισθών
- 2) Μείωση κατά 30% των δώρων των εργαζομένων
- 3) Μείωση κατά 12% των επιδομάτων στο δημόσιο τομέα
- 4) Μεγαλύτερη αύξηση του Φ.Π.Α.
- 5) Περικοπές σε δημόσιες επενδύσεις
- 6) Χρηματοδότηση από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Τον Μάιο του 2010 υπεγράφη το πρώτο μνημόνιο της Ελλάδας, εξασφαλίζοντάς της κεφάλαια ύψους 80 δις. ευρώ από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και 30 δις. ευρώ από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Τα κεφάλαια αυτά, προφανώς, θα επιστρέφονταν με επιτόκιο της τάξης του 5% και 3,3%, αντίστοιχα. Η ελληνική κυβέρνηση υπέγραψε συνολικά τρία μνημόνια: Μνημόνιο οικονομικής και χρηματοπιστωτικής πολιτικής, Τεχνικό μνημόνιο συνεννόησης, Μνημόνιο συνεννόησης στις συγκεκριμένες προϋποθέσεις οικονομικής πολιτικής. Ακολούθησαν επιπρόσθετα μέτρα έως και το 2016, τα οποία επιβάρυναν τους Έλληνες πολίτες και οδήγησαν πολλούς ανθρώπους να ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας (Βαρουφάκης et al. 2011; Μπασαράς 2012).

3. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης χαρακτηρίζεται από τη συνεχή μείωση της οικονομικής δραστηριότητας εντός μίας χώρας ή μεταξύ των χωρών (Πελεκάνου 2017). Τα αποτελέσματα που επιφέρει έχουν αντίκτυπο σε διάφορους πτυχές της ζωής του ανθρώπου, οι οποίοι επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό και συνήθως αλληλοεξαρτώνται. Σε αυτούς τις πτυχές συγκαταλέγεται η υγεία, η εκπαίδευση, το τραπεζικό σύστημα, καθώς και οι εργασιακές σχέσεις. Αξίζει, λοιπόν, να διερευνηθούν αναλυτικά οι τρόποι με τους οποίους η οικονομική κρίση της χώρας συνδέεται με τον κάθε πτυχή και οι επιπτώσεις που έχει σε κάθε έναν.

Αρχικά, πρέπει να γίνει σαφές πως η οικονομική κρίση συνδέεται με το διεθνές και εγχώριο τραπεζικό σύστημα, το οποίο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τους πολίτες της χώρας, καθώς έχουν επενδύσει και αποθηκεύσει τα χρήματά τους στις τράπεζες. Συνεπώς, οποιοδήποτε εμπόδιο συναντήσουν οι τράπεζες και κάθε μεταρρύθμισή τους μεταφέρεται άμεσα στους πολίτες. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα σημαίνει τη μείωση της ρευστότητας και των οικονομικών συναλλαγών, με αποτέλεσμα την παρεμπόδιση της ομαλής λειτουργίας των τραπεζών. Προκειμένου να διασφαλιστεί η επιβίωση του τραπεζικού συστήματος είναι απαραίτητη η λήψη δραστικών μέτρων, που συνήθως επιβαρύνουν τους πολίτες. Οι τράπεζες δεν είναι στην οικονομική θέση να παρέχουν δάνεια σε κάθε πολίτη που το χρειάζεται και στα ήδη υπάρχοντα δάνεια είναι αναγκασμένες να αυξήσουν τα επιτόκια. Το μέτρο αυτό θα εξασφαλίσει την εισφορά μεγαλύτερων χρηματικών ποσών από τους πολίτες και η μείωση των παρεχόμενων δανείων θα διασφαλίσει πως τα μελλοντικά δάνεια που θα δοθούν σε πολίτες θα μπορούν να αποπληρωθούν έγκαιρα. Όμως, το μέτρο αυτό οδηγεί στη μείωση

των εξόδων κάθε νοικοκυριού, καθώς χωρίς δάνειο και δεδομένης της μειωμένης ρευστότητας δεν έχουν τα απαραίτητα έσοδα. Εκτός από τους πολίτες εξατομικευμένα, επηρεάζονται και οι επιχειρήσεις κάθε μορφής από τις μεταρρυθμίσεις του τραπεζικού συστήματος. Η μείωση των δανείων και των χρηματοδοτήσεων στις επιχειρήσεις οδηγούν στη δημιουργία εμποδίων για την ανάπτυξη και την ομαλή λειτουργία τους. Επιπλέον, εν μέσω οικονομικής κρίσης, κάποιες επιχειρήσεις είναι λογικό να έχουν δανειστεί από τις τράπεζες και πλέον, με τις δεδομένες συνθήκες της μειωμένης ρευστότητας κεφαλαίων, να είναι υποχρεωμένες να αποπληρώσουν το δάνειο με υψηλότερο επιτόκιο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επιβαρύνεται οικονομικά η επιχείρηση, η οποία θα αναζητήσει τρόπους εξοικονόμησης χρημάτων. Στη μείωση των δαπανών μίας επιχείρησης συμπεριλαμβάνονται και οι περικοπές των μισθών των εργαζομένων, καθώς και η απόλυση μερικών πολιτών. Έτσι, η ανεργία αυξάνεται όλο και περισσότερο και αποτελεί μείζονος σημασίας πρόβλημα.

Η ανεργία, εκτός από το οικονομικό πρόβλημα των πολιτών, έχει επιπτώσεις στις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων και στην ψυχοσύνθεση του καθενός. Ολόκληρη η κοινωνία επηρεάζεται από την οικονομική κρίση και κατ' επέκταση από την ανεργία. Η αύξηση της ανεργίας οδηγεί πολλούς ανθρώπους στην αναζήτηση εργασίας σε άλλη πόλη ή ακόμη και σε άλλη χώρα, με αποτέλεσμα να μεταναστεύουν. Η ανεργία επηρεάζει την υγεία του ατόμου, καθώς επιδρά στην ψυχική και κοινωνική του υγεία. Η απουσία της εργασίας από τη ζωή του ανθρώπου γεννά το αίσθημα του άγχους και του φόβου για το μέλλον. Η εργασία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του ανθρώπου, ενώ η ανεργία συνεισφέρει στην αδράνειά του, τόσο σε σωματικό όσο και σε πνευματικό επίπεδο. Έτσι, το αίσθημα της χαμηλής αυτοεκτίμησης και της ανασφάλειας δημιουργούνται και έχουν αρνητικό αντίκτυπο

στην ψυχοσύνθεση του ατόμου. Η αυτοπεποίθηση και η επιβεβαίωση του ανθρώπου αποτελούν απαραίτητα χαρακτηριστικά στη ζωή των πολιτών και η έλλειψή τους συνεπάγουν τη δυσαρέσκειά τους, τον κοινωνικό αποκλεισμό τους, την μοναχικότητα και σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και την κατάθλιψη.

Εικόνα 3.1.: Απεικόνιση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού (πηγή: <https://www.observatoriorh.com/mercado-de-trabajo/35126.html>)

Είναι συχνό φαινόμενο να αναπτύσσεται το αίσθημα του θυμού σε μερικά άτομα οδηγώντας τα σε πράξεις που υπό κανονικές συνθήκες δε θα σκεφτόντουσαν να κάνουν (Σαβοϊδάκη 2012). Τέτοια αισθήματα διαταράσσουν την αρμονική συμβίωση των μελών μίας οικογένειας και τις επικοινωνιακές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Στην περίπτωση που ο γονέας είναι άνεργος για μεγάλο χρονικό διάστημα αναπτύσσονται αισθήματα, όπως η αδυναμία κάλυψης των αναγκών των παιδιών του, η απογοήτευση και η τάση φυγής από αυτήν την κατάσταση με οποιοδήποτε τρόπο (Dooley, Fielding, and Levi 1996).

Η οικονομική κρίση επηρεάζει το κοινωνικό σύνολο, διότι οι άνθρωποι προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά τους προβλήματα ή να διαφύγουν από αυτά με κάθε κόστος.

Έτσι, η έξαρση του φαινομένου της εγκληματικότητας είναι αναμενόμενη, καθώς οι άνθρωποι θέλουν – ή καλύτερα νομίζουν ότι μπορούν – να λύσουν τα προβλήματά τους με εύκολο και γρήγορο τρόπο. Μία άλλη εναλλακτική επιλογή, την οποία προτιμά μέρος του πληθυσμού είναι η πράξη της αυτοκτονίας. Το συναισθηματικό φορτίο και τα συνεχώς αυξανόμενα προβλήματα είναι, δυστυχώς, μη διαχειρίσιμα από μερικά άτομα, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η θνησιμότητα.

Ένας άλλος τομέας που επηρεάζει η οικονομική κρίση είναι το σύστημα υγείας. Σύμφωνα με τον Ιατρικό Σύλλογο Αθηνών παρατηρείται αύξηση των πολιτών που δεν μπορούν να καλύψουν την ασφάλειά τους, με αποτέλεσμα να μένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα ανασφάλιστοι. Η πρόσβαση αυτών των πολιτών σε φάρμακα και επαρκή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη είναι περιορισμένη και αυτό δημιουργεί κοινωνικές ανισότητες. Επιπλέον, όλο και περισσότεροι άνθρωποι της τρίτης ηλικίας διαφεύγουν σε εκδηλώσεις κοινωνικής προσφοράς, όπως τα συσσίτια που διοργανώνονται από την εκκλησία, προκειμένου να μπορέσουν να καλύψουν τις καθημερινές τους ανάγκες.

Η εκπαίδευση αποτελεί έναν σημαντικό τομέα που πλήττεται εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Η ομαλή λειτουργία του τομέα διαταράσσεται σε μεγάλο βαθμό, καθώς τα μέτρα λιτότητας που καλείται να πάρει το κράτος προϋποθέτουν τη μείωση των δαπανών όσον αφορά στην εκπαίδευση κάθε βαθμίδας. Η μείωση των μισθών και των προσλήψεων, η αύξηση των μαθητών ανά τάξη, η συγχώνευση σχολικών μονάδων και η κατάργηση της ενισχυτικής διδασκαλίας δυσκολεύουν το έργο των εκπαιδευτικών και οδηγούν στη δυσλειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος. Έτσι, είναι επακόλουθη η υποβάθμισή του και η δημιουργία σοβαρών προβλημάτων λόγω της οικονομικής κρίσης (Σαβοϊδάκη 2012).

3.1. Κοινωνικές συνέπειες

Η οικονομική κρίση επιφέρει ολέθριες κοινωνικές συνέπειες, καθώς οι πολίτες αντιμετωπίζουν δύσκολες καταστάσεις στην καθημερινότητά τους. Η ανεργία που καλούνται να αντιμετωπίσουν, καθώς και η αισθητή μείωση των μισθών των εργαζομένων επιφέρουν ανεπιθύμητες αλλαγές στη ζωή τους. Σε μερικές περιπτώσεις είναι αναπόφευκτη η διακοπή λειτουργίας των επιχειρήσεων δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μία άνιση κατανομή του χρήματος. Το κλείσιμο μίας επιχείρησης συμβάλλει καθοριστικά και στην αύξηση της ανεργίας. Αυτό επιφέρει τον κοινωνικό διαχωρισμό των πολιτών με βάση το εισόδημά τους, καθώς και τον κοινωνικό αποκλεισμό εκείνων που δεν εργάζονται για κάποιο χρονικό διάστημα (Mitsakis 2014). Σύμφωνα με έρευνα των Berg and Ostry (2011) και των Sachs (1988) η άνιση κατανομή του εισοδήματος δεν συνεισφέρει θετικά στην οικονομική ανάπτυξη, καθώς σημαντικός αριθμός των άνεργων πολιτών αδυνατεί να εξοφλήσει τα χρέη του, με αποτέλεσμα τη συσσώρευσή τους (Berg and Ostry 2011; Sachs 1988). Η ανεργία αποτελεί πολύ σοβαρό ψυχοκοινωνικό παράγοντα που προκαλεί άγχος και έχει ενταθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης. Σημαντικό ποσοστό ανέργων δύναται να αποκτήσει ψυχοσωματικά προβλήματα ή τάση διαφυγής προς τον αλκοολισμό και την κατάχρηση ουσιών, ή να συμμετάσχουν σε αντικοινωνικές ομάδες, που χαρακτηρίζονται από παραβατικές συμπεριφορές (Χατζούδης 2013). Πιθανές λύσεις για την αποφυγή της μακροχρόνιας ανεργίας, αλλά και αεργίας, είναι η εργασία μερικούς απασχόλησης και η εργασία με σύμβαση πεπερασμένου χρονικού διαστήματος. Επιπλέον, τα εποχικά επαγγέλματα βοηθούν στην αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος. Με αυτόν τον τρόπο, οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να εργασθούν, έστω και για κάποιο χρονικό

διάστημα, καταπολεμώντας έτσι την ανεργία και εξαλείφοντας τις κοινωνικές συνέπειες που εκείνη επιφέρει (Mitsakis 2014).

Όσον αφορά στις συνέπειες που επιφέρει η οικονομική κρίση στο κοινωνικό σύνολο της χώρας, κρίνεται σκόπιμη η λεπτομερής διερεύνηση αυτών των συνεπειών στους τομείς της εκπαίδευσης, της υγείας και της εργασίας. Η εκπαίδευση που λαμβάνει ένα άτομο διαμορφώνει την προσωπικότητά του και εξασφαλίζει τις επαγγελματικές του δυνατότητες στο μέλλον. Η εργασία, που συνήθως ακολουθεί της εκπαίδευσης, αποτελεί απαραίτητο συστατικό στη ζωή του ανθρώπου. Τέλος, η πρόσβαση στο σύστημα υγείας είναι καθοριστική για τη διαβίωση του ανθρώπου. Η οικονομική κρίση μπορεί να επηρεάσει και τους τρεις τομείς. Συνεπώς, η συσχέτισή τους περιγράφεται στα επόμενα κεφάλαια.

3.1.1. Επιπτώσεις στην εκπαίδευση

Η επαγγελματική αποκατάσταση ενός ατόμου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκπαίδευση και το μορφωτικό του επίπεδο (Παϊζης, Καραθανάση, and Μαμούχα 2008). Η παγκόσμια οικονομική κρίση που έπληξε σχεδόν όλες τις χώρες της Ευρώπης και ξεκίνησε το 2008 είχε καίριες συνέπειες. Στο διάστημα 2008-2011 ο αριθμός των ατόμων με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο που ήταν άνεργοι αυξήθηκε κατά περίπου 3,8%. Η μείωση της παραγωγής και των εσόδων του κάθε κράτους οδήγησε στη μείωση των δαπανών σε πολλούς τομείς της χώρας, συμπεριλαμβανομένου της εκπαίδευσης. Η πρωτοβάθμια και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση αντιμετώπισαν το μεγαλύτερο μέρος των περικοπών, καθώς είναι οι βαθμίδες όπου συντηρούνται σχεδόν εξ' ολοκλήρου από τις δημόσιες δαπάνες. Στις

χώρες που από το 2008 μείωσαν τις δαπάνες στον εκπαιδευτικό τομέα κατατάσσονται το Βέλγιο, η Εσθονία, η Ουγγαρία, η Ισλανδία και η Ιταλία (OECD 2013).

Όσον αφορά στις δαπάνες που πραγματοποιούνται στον τομέα της εκπαίδευσης, πρέπει να αναφερθεί πως αποτελούνται σε μεγάλο βαθμό, συγκεκριμένα τα 2/3 των δαπανών, από τους μισθούς των εργαζομένων. Στη χρονική περίοδο 2009-2011 οι μισθοί των εκπαιδευτικών μειώθηκαν αισθητά, ενώ σε κάποιες χώρες παρέμεναν για μεγάλο χρονικό διάστημα αμετάβλητοι. Η στασιμότητα των οικονομικών απολαβών αυτού του επαγγέλματος απωθούσε μεγάλο μέρος των μαθητών να ακολουθήσει αυτήν την επαγγελματική πορεία. Το αποτέλεσμα ήταν να μην μπορεί να διατηρηθεί στον ίδιο βαθμό η ποιότητα του εκπαιδευτικού επιπέδου. Η μεγαλύτερη μείωση των μισθών καταγράφηκε στην Εσθονία, στην Ελλάδα, στην Ουγγαρία και στην Ισπανία (OECD 2013). Από την έναρξη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης έως το 2018, στην Ελλάδα οι μισθοί των εκπαιδευτικών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μειώθηκαν κατά 30%, ενώ στις υπόλοιπες χώρες αυξήθηκαν κατά μέσο όρο 13% (OECD 2019).

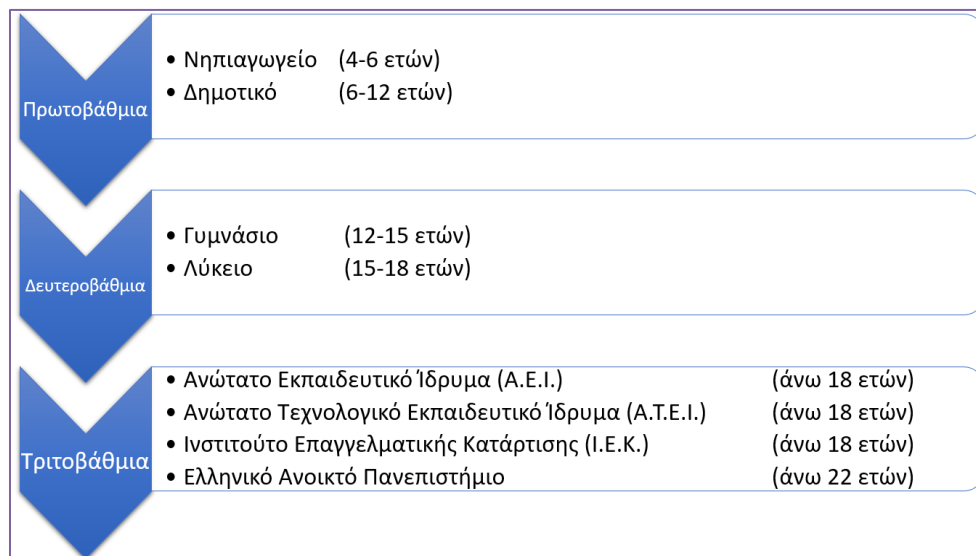
Η οικονομική ύφεση οδήγησε στην αύξηση της ανεργίας εξαιτίας του ότι πολλές επιχειρήσεις διέκοψαν τη λειτουργία τους ή αναγκάστηκαν να μειώσουν το εργατικό δυναμικό τους, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις νέες συνθήκες (OECD 2013). Η αύξηση της ανεργίας και κατ' επέκταση του φαινομένου της φτώχειας είναι απόρροια της εκπαίδευσης. Όσο πιο υψηλό είναι το μορφωτικό επίπεδο ενός ατόμου, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες να αντιμετωπίσει την κατάσταση της φτώχειας (Παϊζης et al. 2008). Στην Ελλάδα πολλοί νέοι εισάγονται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση συγκριτικά με άλλες χώρες, αλλά δεν ισχύει το ίδιο για την εργασιακή τους απασχόληση (OECD 2019). Σύμφωνα με

έρευνες, ένα στα δύο άτομα που δεν έχουν λάβει την υποχρεωτική εκπαίδευση ζει στα όρια της φτώχειας, ενώ μόνο το 4,2% εκείνων που εισήλθαν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση απειλείται από τη φτώχεια (Παϊζης et al. 2008).

Οι οικογένειες που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας επηρεάζονται περισσότερο λόγω των εκπαιδευτικών ανισοτήτων που δημιουργούνται και είναι πιο ευάλωτες στον κοινωνικό αποκλεισμό. Αυτό οφείλεται στην στενή σχέση της σχολικής εκπαίδευσης με την φροντιστηριακή εκπαίδευση. Οι οικονομικά αδύναμες οικογένειες δεν έχουν τη δυνατότητα να παρέχουν στα παιδιά τους περισσότερους τρόπους εκπαίδευσης, όπως η εγγραφή τους σε ένα φροντιστήριο, με αποτέλεσμα να υστερούν σε σχέση με τα παιδιά από εύπορες οικογένειες. Άρα, τα φτωχά παιδιά έχουν λιγότερες πιθανότητες να εισαχθούν σε κάποιο πανεπιστημιακό ίδρυμα ή να πληρώσουν την παρακολούθηση ενός μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών. Έτσι, συνεχίζεται ο φαύλος κύκλος, κατά τον οποίο οι ανισότητες στην εκπαίδευση συνεπάγονται τις ανισότητες στην εργασία (Παϊζης et al. 2008).

Προτού αναλυθούν οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον τομέα της εκπαίδευσης, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στις βαθμίδες της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Όσον αφορά στην υποχρεωτική εκπαίδευση συμπεριλαμβάνει την παρακολούθηση του νηπιαγωγείου, του δημοτικού και του γυμνασίου. Ένα παιδί μπορεί να γραφθεί στο νηπιαγωγείο από 4 χρονών και στο δημοτικό από 6 χρονών. Το νηπιαγωγείο διαρκεί 2 χρόνια, ενώ οι τάξεις του δημοτικού ανέρχονται σε 6. Στη συνέχεια, το παιδί εγγράφεται στο γυμνάσιο, το οποίο διαρκεί 3 χρόνια και αποτελεί την τελευταία βαθμίδα εκπαίδευσης που είναι υποχρεωτική. Όσον αφορά στην μη υποχρεωτική εκπαίδευση συμπεριλαμβάνει το λύκειο και την τριτοβάθμια εκπαίδευση, η οποία έχει αρκετές κατηγορίες. Οι επιλογές του παιδιού,

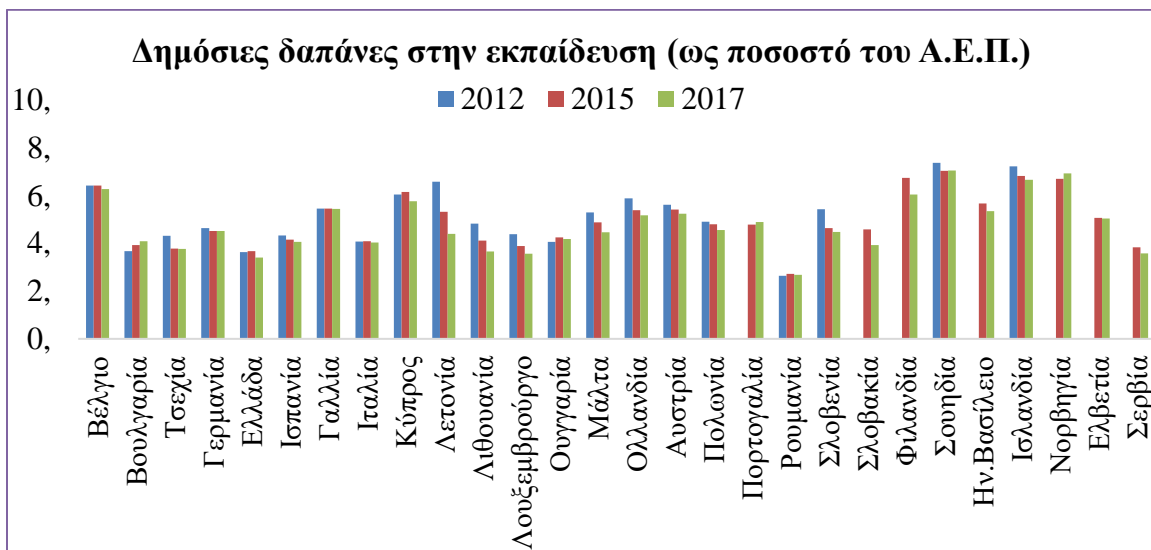
προκειμένου να παρακολουθήσει το λύκειο είναι το ημερήσιο γενικό λύκειο, το εσπερινό γενικό λύκειο, το ημερήσιο καλλιτεχνικό, το ημερήσιο ειδικό λύκειο και το επαγγελματικό λύκειο, το οποίο προσφέρει συγκεκριμένες ειδικότητες εξειδίκευσης. Έπειτα, μετά την αποφοίτηση από το λύκειο, το παιδί διαθέτει αρκετές επιλογές για την εξέλιξη της εκπαίδευσής του. Μπορεί να εισαχθεί μέσω πανελληνίων εξετάσεων σε κάποιο Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα ή σε Ανώτατο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα. Έχει την επιλογή να αποφύγει τις πανελλήνιες εξετάσεις και να εγγραφθεί σε Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης ή στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (Giousmpasoglou, Marinakou, and Paliktzoglou 2015). Η τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν περιορίζεται ως προς την ηλικία των ατόμων, με εξαίρεση το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, το οποίο δέχεται άτομα άνω των 22 ετών. Οι βαθμίδες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος απεικονίζονται στην Εικόνα 3.2.

Εικόνα 3.2: Βαθμίδες εκπαίδευσης του ελληνικού συστήματος παιδείας (πηγή: http://11yk-kranid.arg.sch.gr/grasep/html/ekpaideytiko_sistima.html)

Το κάθε κράτος επενδύει κάθε χρόνο μέρος των εξόδων του για τη διατήρηση και την αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος. Η επένδυση του κράτους αφορά τόσο τα δημόσια όσο και τα ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, εκτός από το κράτος επενδύουν στην εκπαίδευση ιδιωτικοί και εθνικοί οργανισμοί, αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό (Eurostat 2020β).

Το χρονικό διάστημα 2008-2011 οι δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση μειώθηκαν σημαντικά στην Ελλάδα, στην Κύπρο, Ιταλία, Πορτογαλία, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στη Λετονία, στην Ιρλανδία, στην Ισπανία, Δανία, Εσθονία, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβακία, Ρουμανία, Βουλγαρία και στην Ουγγαρία. Το επόμενο έτος περαιτέρω μειώσεις πραγματοποιήθηκαν στις 6 πρώτες, συμπεριλαμβανόμενου της Ελλάδας. Τα έτη 2013-2014 οι οικονομικοί πόροι που διέθεσε το ελληνικό κράτος για την εκπαίδευση αποτέλεσαν τους χαμηλότερους ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς στην Ελλάδα αποτελούν το πολύ το 2,7% του Α.Ε.Π., ενώ ο μέσος όρος για τις υπόλοιπες χώρες κυμαίνεται στο 5% του Α.Ε.Π. τους (Σκλάβος 2014). Συγκρίνοντας τους οικονομικούς πόρους που διαθέτει κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ στο εκπαιδευτικό του σύστημα, είναι εμφανές πως στη χρονική περίοδο 2012-2017 η Βουλγαρία, η Ρουμανία, και η Ουγγαρία αύξησαν τα έξοδά τους σε σημαντικό βαθμό. Αντιθέτως, είναι αισθητή η μείωση της οικονομικής στήριξης στον τομέα της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, τη Λετονία, τη Λιθουανία, το Λουξεμβούργο και τη Μάλτα (Eurostat 2020β). Πιο συγκεκριμένα, οι συνολικές δημόσιες δαπάνες στην Ελλάδα μειώθηκαν κατά 24% το διάστημα 2010-2016, εκ των οποίων μόνο το 5,4% αφορούσε την στήριξη της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (OECD 2019). Η συνολική εικόνα για πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται στο Σχήμα 3.1.

Σχήμα 3.1: Δημόσιες δαπάνες στον τομέα της εκπαίδευσης υπολογισμένες ως ποσοστό του Α.Ε.Π. της κάθε χώρας της ΕΕ για τα έτη 2012, 2015 και 2017 (πηγή: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=473422>)

Το έτος 2017 φαίνεται πως οι χώρες που στήριζαν σε μεγαλύτερο βαθμό τον τομέα της εκπαίδευσης είναι η Σουηδία, το Βέλγιο, η Ισλανδία, η Νορβηγία και η Φιλανδία. Η Ελλάδα κατατάσσεται στις χώρες με τη μικρότερη συνεισφορά στην οικονομική στήριξη της εκπαίδευσης συγκριτικά με το Α.Ε.Π. της χώρας, με την μείωση να είναι αισθητή στην πάροδο του χρόνου (Eurostat 2020β).

Στην Ελλάδα το εκπαιδευτικό σύστημα βρίσκεται υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το οποίο διαχειρίζεται και κατανέμει τους οικονομικούς πόρους στις βαθμίδες. Τα προβλήματα της έλλειψης οργάνωσης και της εφαρμογής ξεπερασμένων μεθόδων για την εκπαίδευση των νέων είναι αναγνωρισμένα από το 2010 μέσω της αξιολόγησης που πραγματοποιήθηκε από ειδικούς. Στόχος της επιστημονικής επιτροπής ήταν ο εντοπισμός των προβλημάτων του εκπαιδευτικού συστήματος, προκειμένου να βρεθούν λύσεις. Βέβαια, ακόμη και πριν την οικονομική κρίση που ξεκίνησε

το 2010 το ελληνικό σύστημα παιδείας αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, τόσο σε θέματα οργάνωσης όσο και χρηματοδότησης από το κράτος. Η γραφειοκρατία, η νομοθεσία και η ανεπάρκεια του ελληνικού συστήματος καθιστούν απαραίτητη την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία υπερψηφίστηκε το 2011. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής της προσπάθειας ήταν η βελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος, με τέτοιο τρόπο που να παρομοιάζεται με τα πρότυπα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το σχέδιο αναδιαμόρφωσης με τίτλο «Σχέδιο Αθηνά» πρότεινε καθοριστικές αλλαγές, όπως:

1. Εκλογή και διορισμός του πρύτανη από επιτροπή κυβερνητικών στελεχών.
2. Κάθε υποψήφιος που πληροί τα κριτήρια για τη θέση του πρύτανη θα λαμβάνεται υπόψη.
3. Ανάθεση των οικονομικών και των ανθρώπινων πόρων στην διοίκηση κάθε ινστιτούτου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, και όχι στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.
4. Μείωση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε 32 από 40 μέσω συγχώνευσης ή διακοπής της λειτουργίας τους.
5. Μείωση εκπαιδευτικών τμημάτων σε 408 από 528 μέσω συγχώνευσης ή διακοπής της λειτουργίας τους.
6. Ανάπτυξη βάσης δεδομένων σχετικά με τον αριθμό των φοιτητών και του εκπαιδευτικού προσωπικού, των οικονομικών πόρων και της διαχείρισής τους καθώς και ερευνητικών στοιχείων.

Οι μεταρρυθμίσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα οδήγησαν σε αντιδράσεις από μέρους φοιτητών και εκπαιδευτικών, οι οποίοι πραγματοποιούσαν συνεχώς διαδηλώσεις. Παρά τις

αντιδράσεις, το «σχέδιο Αθηνά» εφαρμόστηκε σχετικά άμεσα. Σύμφωνα, μάλιστα, με νόμο που ίσχυε από το 2012 η συγχώνευση και η κατάργηση εκπαιδευτικών μονάδων ήταν αρμοδιότητα του Υπουργού Παιδείας. Στο μεταξύ, η οικονομική ύφεση της χώρας έπληττε όλο και περισσότερο το εκπαιδευτικό σύστημα. Η αύξηση του δημόσιου ελληνικού χρέους και η μείωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων κατέστησαν απαραίτητες τις περικοπές και τη μείωση των δαπανών στον εκπαιδευτικό τομέα της Ελλάδας. Αρχικά, οι συνολικές δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση μειώνονταν δραματικά λόγω της οικονομικής κρίσης, όπως και οι οικονομικοί πόροι που αφορούσαν τις υποδομές των κτιρίων, τον εξοπλισμό και την έρευνα (Giousmpasoglou, Marinakou, and Paliktzoglou 2016; Σκλάβος 2014). Συνεπώς, η ομαλή λειτουργία του συστήματος διαταρασσόταν και η ποιότητα της εκπαίδευσης υποβαθμιζόταν σε σημαντικό βαθμό (Σαβοϊδάκη 2012).

Οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων της ελληνικής εκπαίδευσης λάμβαναν όλο και λιγότερες χρηματικές απολαβές. Πρέπει να σημειωθεί πως ο τομέας της εκπαίδευσης λάμβανε και πριν την οικονομική κρίση μικρότερη χρηματική ενίσχυση συγκριτικά με άλλους δημόσιους τομείς (Σκλάβος 2014). Από το 2005 έως το 2018 οι περικοπές στους μισθούς τους ανήλθαν στο 30% (OECD 2019). Εκτός από τη μείωση των μισθών, οι περικοπές συμπεριλάμβαναν την κατάργηση επιδομάτων και των δώρων των εκπαιδευτικών (Σαβοϊδάκη 2012). Οι αλλαγές στη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών δυσχέρανε την κάλυψη των καθημερινών αναγκών τους. Επιπλέον, από το έτος 2011 οι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν επιμορφωτικά σεμινάρια στα πλαίσια της μετεκπαίδευσής τους, τα οποία είχαν διάρκεια 2 έτη (Σκλάβος 2014). Τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας που λήφθηκαν δεν επέτρεπαν την πρόσληψη νέων

εκπαιδευτικών, ενώ εκείνοι που διορίζονταν στο δημόσιο τομέα και ήταν μικρότεροι των 30 ετών ανέρχονταν σε περίπου 7% σε δημοτικό και 1% στο γυμνάσιο. Στο λύκειο οι νέοι εκπαιδευτικοί απουσίαζαν (OECD 2019). Η πρόσληψη των εκπαιδευτικών προϋπέθετε την τριετή εργασία τους μακριά από τον τόπο μόνιμης κατοικίας τους, η οποία κάποια χρόνια αργότερα καθορίστηκε στη διετή εργασία (Σαβοϊδάκη 2012).

Η ανεπαρκής οικονομική στήριξη του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος οδήγησε στη σταδιακή του κατάρρευση. Οι σχολικές επιτροπές των Δήμων δεν χρηματοδοτούνταν πλέον επαρκώς, με αποτέλεσμα οι οικογένειες των μαθητών να επιβαρύνονται μερικώς με τα έξοδα του σχολείου. Περικοπές πραγματοποιήθηκαν και στους σχολικούς φύλακες, οι οποίοι τέθηκαν σε διαθεσιμότητα, καθώς και στους υπαλλήλους που φρόντιζαν για την καθαριότητα των σχολικών μονάδων (Kakana et al. 2017; Σκλάβος 2014). Οι υποδομές δεν συντηρούνταν κατάλληλα, οι εστίες υποδοχής των φοιτητών ήταν σε κακή κατάσταση και οι συνθήκες υγιεινής σε όλο το εκπαιδευτικό ίδρυμα δεν ήταν καλές. Η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, η λεηλασία από διάφορες ομάδες και ο βανδαλισμός των ιδρυμάτων είναι γνωστά προβλήματα στην Ελλάδα (Giousmpasoglou et al. 2016). Όσον αφορά στις υποδομές, πρέπει να αναφερθεί πως η οικονομική κρίση υποχρέωσε το κράτος να προέβη στη διακοπή λειτουργίας κάποιων σχολικών μονάδων και συγχώνευση άλλων, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες (Σαβοϊδάκη 2012).

Οι περικοπές στις δαπάνες αφορούσαν και τους εκπαιδευτικούς. Εκτός από τις ελλείψεις εξοπλισμού που είχαν να διαχειριστούν, έγιναν περικοπές στους μισθούς τους. Αυτό αφορούσε τόσο τους καθηγητές σε όλες τις βαθμίδες όσο και τα μέλη ΔΕΠ και τους διοικητικούς υπαλλήλους των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Παράλληλα, όμως, αυξήθηκε

το ωράριο των εκπαιδευτικών κατά 2 ώρες την εβδομάδα υποχρεώνοντάς τους να διδάσκουν σε έως και 4 σχολικές μονάδες, ώστε να συμπληρώσουν το νέο τους ωράριο. Αυτή η αύξηση είχε ως συνέπεια την απομάκρυνση χιλιάδων αναπληρωτών καθηγητών από την εκπαίδευση και την κατάργηση οργανικών θέσεων. Κάποιες θέσεις στον εκπαιδευτικό τομέα καταργήθηκαν και πολλές έμεναν αδέσμευτες, καθώς η συνταξιοδότηση των εκπαιδευτικών δεν συνεπαγόταν την πρόσληψη νέων. Πιο συγκεκριμένα, ένας εκπαιδευτικός προσλαμβανόταν στη δημόσια εκπαίδευση για κάθε 10 άλλους που συνταξιοδοτούνταν. Επιπλέον, πραγματοποιούνταν προσλήψεις προσωπικού, το οποίο εργαζόταν με ωράριο μερικούς απασχολούμενου και συνάπτοντας συμβάσεις. Σύμφωνα με το Υπουργείο Διοικητικής Μεταρρύθμισης πολλοί εκπαιδευτικοί βρέθηκαν από το 2013 υποχρεωμένοι να μεταταχθούν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ή σε κάποια διοικητική θέση, χωρίς να διαθέτουν την επαγγελματική κατάρτιση όσον αφορά στην παιδαγωγική ενασχόληση των παιδιών του δημοτικού (Giousmpasoglou et al. 2016; Σκλάβος 2014). Όσον αφορά στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η ενισχυτική διδασκαλία, μέσω της οποίας οι αδύναμοι μαθητές στηρίζονταν με επιπλέον υλικό από τους καθηγητές, καταργήθηκε. Ο αριθμός των μαθητών κάθε τάξης αυξανόταν κάθε χρόνο δυσκολεύοντας το έργο του καθηγητή, καθώς είχε υπό την επίβλεψή του μεγάλο αριθμό μαθητών. Έτσι, δεν είχε τη δυνατότητα να εστιάσει στον ίδιο βαθμό σε όλα τα παιδιά δημιουργώντας άθελά του εκπαιδευτικές ανισότητες (Σαβοϊδάκη 2012).

Οι περικοπές στο εκπαιδευτικό σύστημα επιβάρυναν τις οικογένειες των παιδιών, διότι έπρεπε να καλύψουν τις ελλείψεις του εξοπλισμού. Η έλλειψη βιβλίων και οι ανάγκες κάθε παιδιού για το σχολείο επιβάρυνε οικονομικά τους γονείς, καθώς το κράτος δε

χρηματοδοτούσε τα έξοδά τους (Giousmpasoglou et al. 2016; Σαβοϊδάκη 2012). Πολλοί μαθητές της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αδυνατούσαν να πληρώσουν, προκειμένου να συμμετέχουν στις εκπαιδευτικές εκδρομές του σχολείου ή να αγοράσουν τα υλικά που απαιτούσε το κάθε μάθημα. Επιπλέον, τα έξοδα για τη μεταφορά μαθητών στο σχολείο περιορίστηκαν στο ελάχιστο (Σκλάβος 2014). Σημαντικές ελλείψεις καταγράφονται στη μεταχείριση των παιδιών με ειδικές ανάγκες, καθώς οι δομές Ειδικής Αγωγής δε διαθέτουν επαρκή αριθμό εργαζομένων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη διάγνωση των προβλημάτων των παιδιών μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα, με τους γονείς να αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες. Η εισαγωγή των νέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση οδηγεί στην αύξηση των εξόδων τους, καθώς το κράτος δεν στηρίζει σε ικανοποιητικό βαθμό τους νέους φοιτητές. Ακόμη και για τα παιδιά που σπουδάζουν στον τόπο μόνιμης κατοικίας τους τα έξοδα ανέρχονται περίπου στα 4000 ευρώ ετησίως. Τα έξοδα για την εκπαίδευση των νέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση επιβάρυναν περισσότερο τις οικογένειές τους, καθώς σύμφωνα με νόμο που θεσπίστηκε το 2013 καταργήθηκαν 3 πολύ δημοφιλείς τομείς των λυκείων και των δημόσιων σχολών:

- Ειδικότητες υγείας και πρόνοιας
- Ειδικότητες των εφαρμοσμένων τεχνών
- Ειδικότητες της αισθητικής και της κομμωτικής

Τα τμήματα που καταργήθηκαν από τα δημόσια ιδρύματα ενσωματώθηκαν στο πρόγραμμα σπουδών των ιδιωτικών σχολών, με αποτέλεσμα οι μαθητές που ήθελαν να ακολουθήσουν αυτές τις ειδικότητες να έπρεπε να πληρώσουν μεγάλα χρηματικά ποσά. Οι μεταγραφές από ένα Ανώτατο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα σε ένα Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα

απορρίφθηκαν, καθιστώντας αδύνατη τη φοίτηση των νέων στο πανεπιστήμιο επιλογής τους λόγω οικονομικών προβλημάτων. Επιπλέον, τα συγγράμματα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση έπαψαν να παρέχονται όλα δωρεάν και καθορίστηκε ένα όριο για κάθε σπουδαστή. Επιπρόσθετα, πολλοί φοιτητές αναγκάζονταν να εργάζονται παράλληλα με τις σπουδές τους, απουσιάζοντας από τα μαθήματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και χάνοντας το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που μπορεί να τους παρέχει το πανεπιστήμιο στην αγορά εργασίας (Giousmpasoglou et al. 2016; Σαβοϊδάκη 2012; Σκλάβος 2014).

Παρά τις συνεχείς μειώσεις στις δαπάνες του εκπαιδευτικού τομέα, παρατηρήθηκε αύξηση των δαπανών για την διεκπεραίωση των πανελλαδικών εξετάσεων κατά περίπου 4 εκατομμύρια ευρώ και για την κάλυψη των συντάξεων των ατόμων της Κεντρικής Υπηρεσίας. Με αυτόν τον τρόπο φαίνεται η βαρύτητα του κράτους για την αξιολόγηση των μαθητών μέσω των εξετάσεων παρά για την ουσιαστική επιμόρφωσή τους (Σκλάβος 2014).

Οι σημαντικές ελλείψεις του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος σε συνδυασμό με την αβεβαιότητα στην αγορά εργασίας εξαιτίας της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα οδήγησε πολλούς νέους στη μετανάστευση. Κάποιοι μαθητές αποφοιτώντας από το λύκειο στράφηκαν σε σχολή κάποιας χώρας του εξωτερικού, προκειμένου να εισαχθούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και να λάβουν τις απαραίτητες γνώσεις πριν εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Επίσης, μεγάλο μέρος των αποφοίτων των ελληνικών πανεπιστημίων μετανάστευσαν σε κάποια χώρα του εξωτερικού, ώστε να εργαστούν με καλύτερες χρηματικές απολαβές και με καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Έτσι, η Ελλάδα έχασε πολλούς ταλαντούχους νέους από το ανθρώπινο δυναμικό της, οι οποίοι ανέρχονται στους 200.000

στο διάστημα 2010-2016. Οι ειδικότητες των μεταναστών ήταν κυρίως μηχανικοί, οικονομολόγοι, ειδικοί στην πληροφορική και μαθηματικοί (Giousmpasoglou et al. 2016).

Εν τω μεταξύ, στην Ελλάδα οι περικοπές στον εκπαιδευτικό τομέα συνεχίζονταν και οδηγούνταν σταδιακά στην έλλειψη προσωπικού, εξοπλισμού, υποδομών. Η σπουδαιότερη, όμως, έλλειψη έγκειται στην αδυναμία μετάδοσης ποιοτικής γνώσης στα παιδιά από τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι καλούνται να προετοιμάσουν τους νέους για την επιτυχία τους στις πανελλήνιες εξετάσεις προσφέροντας επιφανειακή γνώση. Η ποιότητα ενός εκπαιδευτικού συστήματος αφορά την πολύπλευρη γνώση των παιδιών και την διαμόρφωση προσωπικοτήτων και χαρακτήρων, κατάλληλα έτοιμων για την κοινωνία και την αγορά εργασίας. Το σχολείο οφείλει να απαλλαχθεί από τις ανισότητες μεταξύ των μαθητών και να δημιουργεί άτομα με γνώση και αξίες, τα οποία στο μέλλον θα αποτελέσουν ενεργούς και δημοκρατικούς πολίτες.

3.1.2. Επιπτώσεις στην υγεία

Η οικονομική ύφεση στην Ελλάδα, στην οποία βρίσκεται από το 2008, οδήγησε σε ριζικές μεταρρυθμίσεις του συστήματος υγείας και άλλαξε τα δεδομένα σε καθοριστικό βαθμό. Το κλείσιμο πολλών επιχειρήσεων και η απώλεια εργασίας πολλών εργαζομένων συνέβαλλε στην αύξηση της ανεργίας. Η επιβίωση μερικών επιχειρήσεων προϋπέθετε τη μείωση του εργατικού δυναμικού τους και κατ' επέκταση οδήγησε στην αύξηση της ανεργίας. Η απώλεια της εργασίας συνεπάγεται την απώλεια της ασφάλειας, την οποία κάλυπτε έως τώρα ο εργοδότης. Άρα, οι άνεργοι στην Ελλάδα ήταν ανασφάλιστοι και η οικονομική κρίση που έπληττε όλη τη χώρα είναι πιθανό να μην τους επέτρεπε να ασφαλίζουν οι ίδιοι τον εαυτό

τους. Συνεπώς, κατατάσσονταν στους ανασφάλιστους προκαλώντας εμμέσως προβλήματα στο σύστημα υγείας. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού που δεν έχασε τη δουλειά του έπρεπε να εργάζεται το ίδιο αποτελεσματικά, αλλά με αισθητά χαμηλότερο εισόδημα. Η διαφυγή στη χορήγηση δανείων αυξανόταν και μαζί με αυτή τα χρέη των πολιτών στις τράπεζες λόγω αδυναμίας αποπληρωμής των δανείων έγκαιρα.

Η ανεργία πολλών πολιτών και οι χαμηλοί μισθοί των εργαζομένων τους ωθούν, όταν είναι άκρως απαραίτητο, στην αναζήτηση ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στις δημόσιες υπηρεσίες υγείας. Αυτομάτως, είναι λογικό να υπάρχει έλλειψη ζήτησης στις ιδιωτικές υπηρεσίες υγείας και υπερπλήρωση στις δημόσιες. Το ελληνικό σύστημα υγείας, συνδυάζοντας τις περικοπές μισθών, την απόλυση εργαζομένων και τη μείωση στους πόρους, βρίσκεται σε πολύ δύσκολη θέση. Προσπαθεί να ανταπεξέλθει στην αυξημένη ζήτηση των πολιτών, οι οποίοι συνήθως εισάγονται στις μονάδες υγείας απρόσμενα. Οι κάτοικοι, όντας σε δύσκολη οικονομική θέση, δεν τηρούν τον τακτικό έλεγχο της υγείας τους κάνοντας τις απαραίτητες εξετάσεις. Παραβλέπουν τα μικρά, κατά τη γνώμη τους, προβλήματα υγείας και το γεγονός ότι οι περισσότεροι είναι ανασφάλιστοι βοηθά στην αμέλειά τους. Μερικές φορές, μάλιστα, δεν είναι σε θέση να πληρώσουν για τη φροντίδα τους. Συνεπώς, επισκέπτονται τις δημόσιες μονάδες υγείας όταν είναι απαραίτητο και επείγον, με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται το σύστημα υγείας και να διαπιστώνεται ότι αποτελεί επιτακτική ανάγκη η χρηματοδότηση για την φροντίδα τους (Χατζούδης 2013).

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα οδήγησε σε σημαντικές αλλαγές της κοινωνικής πολιτικής, συμπεριλαμβανομένου του συστήματος υγείας. Το υπερχρεωμένο κράτος, όντας σε οικονομική κρίση, αδυνατεί να προσφέρει στον ίδιο βαθμό τις κοινωνικές παροχές στους

πολίτες και τα μέτρα λιτότητας που λαμβάνονται δεν επιτρέπουν τις ανεξέλεγκτες δαπάνες στο σύστημα υγείας για την κάλυψη των αναγκών του. Από τη μία πλευρά, οι περικοπές στους πόρους και στο εργατικό δυναμικό στις υπηρεσίες υγείας και από την άλλη πλευρά, η έντονη ανάγκη για δωρεάν περίθαλψη. Δεδομένου ότι το κράτος αδυνατεί να προσφέρει οικονομική στήριξη και δωρεάν ασφάλιση στους χαμηλά αμειβόμενους πολίτες, εκείνοι επιβαρύνονται με τα έξοδα της περίθαλψής τους, ενώ ένα μέρος του πληθυσμού αδυνατεί να ανταπεξέλθει σε αυτά και βρίσκεται σε μειονεκτική θέση. Συγκεκριμένα, οι ασθενείς επιβαρύνθηκαν κατά 11,6% περισσότερο στους δημόσιους φορείς υγείας και κατά 9,3% περισσότερο στους ιδιωτικούς στη χρονική περίοδο 2009-2014. Επιτακτική ανάγκη για νοσοκομειακή περίθαλψη έχουν, συνήθως, οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως οι ηλικιωμένοι, οι άνεργοι και οι μετανάστες. Εκείνοι δεν μπορούν να καλύψουν τα έξοδα μίας ιδιωτικής μονάδας υγείας και αυτό δημιουργεί ανισότητες στον πληθυσμό όσον αφορά στην πρόσβαση σε υγειονομικές μονάδες. Οι περικοπές οδήγησαν στην έλλειψη υποδομών, πόρων και στην ανεπάρκεια του προσωπικού του συστήματος υγείας (Μπελετισιώτη, Παπαδόπουλος, and Νιάκας 2018; Σουλιώτης Κ., Παπαδονικολάκη Τζ., Παπαγεωργίου Μ. 2018). Κάποιες φορές ήταν αναπόφευκτη η συγχώνευση μονάδων υγείας για την περαιτέρω μείωση των δαπανών. Η έλλειψη πόρων και η μείωση των εργαζομένων υποβαθμίζει την ποιότητα μίας μονάδας υγείας, όπως ένα νοσοκομείο, καθώς δεν μπορούν να καλυφθούν οι ανάγκες των ασθενών. Αυτό οδηγεί στη δημιουργία ανισοτήτων μεταξύ των πολιτών ανάλογα με την οικονομική τους ευμάρεια, επιβαρύνοντας τις ευπαθείς ομάδες που δεν μπορούν να διαθέσουν μεγάλα χρηματικά ποσά για την φροντίδα της υγείας τους σε σχέση με τους οικονομικά ισχυρούς. Ακόμη κι αν καλυφθούν με κάποιο τρόπο, είναι πολύ πιθανό ο ασθενής να μην είναι ικανοποιημένος από την εγρήγορση και την ποιότητα των υπηρεσιών,

καθιστώντας τη μονάδα υγείας μη αποδοτική (Χατζούδης 2013). Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2014, το 44% των καρκινοπαθή ασθενών δε διαθέτει τους οικονομικούς πόρους, προκειμένου να επισκεφτεί έναν ιδιώτη γιατρό, διαφεύγοντας έτσι στις ήδη επιβαρυνμένες νοσοκομειακές μονάδες (Σουλιώτης Κ., Παπαδονικολάκη Τζ., Παπαγεωργίου Μ. 2018).

Στην περίοδο της κρίσης η βιομηχανική παραγωγή στη χώρα μειώθηκε, άρα και το Α.Ε.Π. Οι επενδύσεις από χώρες του εξωτερικού, αλλά και από Έλληνες ιδιώτες και επιχειρήσεις περιορίζονται. Εφόσον όλο και περισσότεροι άνθρωποι μένουν ανασφάλιστοι, μειώνονται τα έσοδα από τα ασφάλιστρα στις υπηρεσίες υγείας. Τόσο οι δημόσιες φαρμακευτικές δαπάνες όσο και ο προϋπολογισμός των δημόσιων υπηρεσιών υγείας μειώθηκαν δραματικά μετά το 2012, όπου η χώρα συνέχιζε να βρίσκεται σε οικονομική ύφεση. Συγκεκριμένα, οι δημόσιες φαρμακευτικές δαπάνες μειώθηκαν κατά 3,2 δισεκατομμύρια ευρώ στο διάστημα 2009-2016. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι δαπάνες που πραγματοποιήθηκαν στο δημόσιο και στον ιδιωτικό μέσο στην πάροδο του χρόνου. Είναι αισθητή η μείωση των δαπανών και η υποβάθμιση των Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης (ΟΚΑ) (Economou et al. 2014; Μπελετσιώτη et al. 2018; Οικονόμου Χαράλαμπος 2017).

Πίνακας 3.1: Συνολική χρηματοδότηση (δημόσια και ιδιωτική) δαπανών υγείας σε εκατομμύρια € κατά τη χρονική περίοδο 2010-2015 (πηγή: Μπελετσιώτη et al. 2018)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Γενική κυβέρνηση (χωρίς ΟΚΑ)	6.475,40	4.202,20	5.046,40	4.603,10	4.176,50	4.459,50
Οργανισμός κοινωνικής ασφάλισης	8.445,40	8.223,10	6.036,30	4.699,80	4.018,20	4.245,00
Συνολική δημόσια χρηματοδό-τηση	14.920,80	15.426,30	11.082,70	9.302,90	8.194,70	8.704,50
Ιδιωτική ασφάλιση	536,6	534,2	525,7	495,1	534,9	541,3
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ιδιωτικές πληρωμές	6.078,00	5.823,80	5.118,90	5.121,20	5.202,90	5.224,10
Συνολική ιδιωτική χρηματοδό-τηση	6.614,60	6.358,00	5.644,60	5.616,30	5.737,80	5.765,40
Λοιπές δαπάνες	73,3	52,4	53,6	139,3	198,4	262
Συνολική χρηματοδό-τηση	21.608,70	18.835,70	16.780,90	15.058,50	14.130,30	14.731,90

Οι δαπάνες που έπρεπε να μειωθούν όσον αφορά στο σύστημα υγείας συμπεριλάμβαναν και τους εργαζόμενους, μερικοί εκ των οποίων έχασαν τη δουλειά τους την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Τόσο η υποχρηματοδότηση του συστήματος υγείας όσο και η μείωση του εργατικού δυναμικού επέφεραν την αδυναμία των εργαζομένων να ανταπεξέλθουν αποτελεσματικά στις ανάγκες των πολιτών, οι οποίες αυξάνονταν συνεχώς. Το προσωπικό δεν έχει τη δυνατότητα να εξελίσσεται στον εργασιακό του τομέα, καθώς η οικονομική κρίση δεν επιτρέπει δαπάνες σχετικά με την εκπαίδευση και την επιμόρφωσή του. Έτσι, οι άνθρωποι λαμβάνουν λιγότερες αποδοχές, τόσο σε οικονομικό όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο, και δε διαθέτουν κίνητρο για αυτοβελτίωση. Η παρατεταμένη οικονομική κρίση της

Ελλάδας κατέστησε αδύνατη τις προσλήψεις για την κάλυψη των αναγκών στις υπηρεσίες υγείας και επέβαλλε την περαιτέρω μείωση των μισθών (Μπελετσιώτη et al. 2018; Σουλιώτης Κ., Παπαδονικολάκη Τζ., Παπαγεωργίου Μ. 2018).

Εκτός από το σύστημα υγείας της χώρας, οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης εδραιώνονται και στην ψυχική υγεία των ατόμων. Η ζωή των ανθρώπων βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εργασία και κατ' επέκταση στην οικονομική τους κατάσταση. Η εργασία συμβάλλει στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας και της ταυτότητας των ατόμων. Σε περίπτωση που ο άνθρωπος χάσει τη δουλειά του ή μειωθεί σημαντικά το εισόδημά του, χάνει την αυτοπεποίθησή του και η αυτοεκτίμησή του μειώνεται. Η εικόνα που έχει σχηματίσει ο κοινωνικός του περίγυρος κλονίζεται και αυτό έχει αντίκτυπο στις διαπροσωπικές του σχέσεις, καθώς αναπτύσσεται το αίσθημα της ανεπάρκειας και της αβεβαιότητας, επηρεάζοντας την επικοινωνία του με τους συνανθρώπους του (Χακίμ και Ραμαδάνη 2012; Χατζούδης 2013).

Η ανεργία, που είναι απόρροια της οικονομικής ύφεσης, προκαλεί την καλλιέργεια ακραίων συναισθημάτων. Το άγχος που τους διακατέχει για την επαγγελματική τους πορεία, αλλά και για την προσωπική τους, καθώς και η αβεβαιότητα για το μέλλον τους οδηγεί σε παρορμητικές συμπεριφορές. Πολλοί άνθρωποι, ειδικά αν είναι μακροχρόνια άνεργοι, καταλήγουν να είναι καταθλιπτικοί παραμελώντας τη σωματική τους υγεία. Η τάση διαφυγής σε παράνομες δραστηριότητες, όπως η εγκληματικότητα, η χρήση ουσιών και η κατάποση οινοπνεύματος άνευ μέτρου είναι σύνηθες φαινόμενο. Σταδιακά χάνεται η επικοινωνία τους με τους συνανθρώπους τους, καθώς αποκτούν βίαιη συμπεριφορά και ξεσπούν σε άτομα, τα οποία δεν ευθύνονται για την ανεργία τους. Σε αυτά τα άτομα

συμπεριλαμβάνονται τα μέλη της οικογένειάς τους (Χακίμ και Ραμαδάνη 2012; Χατζούδης 2013). Ένα ποσοστό των ανθρώπων σε περιόδους οικονομικής ύφεσης αποκτά αυτοκτονικές τάσεις, καθώς αδυνατεί να διαχειριστεί τον όγκο των προβλημάτων και των χρεών του. Αυτό σε συνδυασμό με την κακή ψυχική υγεία των ατόμων, δηλαδή η αγχώδης και καταθλιπτική καθημερινότητά τους, οδηγεί στην αύξηση της θνησιμότητας στη χώρα (Σιάρκου 2014). Οι μεταβολές στην ψυχική υγεία του ατόμου συνδέονται ισχυρά με την ανεργία, σύμφωνα με μελέτες. Κάποιοι από τους παράγοντες που παίζουν ρόλο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο, το κοινωνικό επίπεδο, η οικογενειακή κατάσταση, καθώς και το χρονικό διάστημα που είναι άνεργο το άτομο (Οικονόμου et al. 2018).

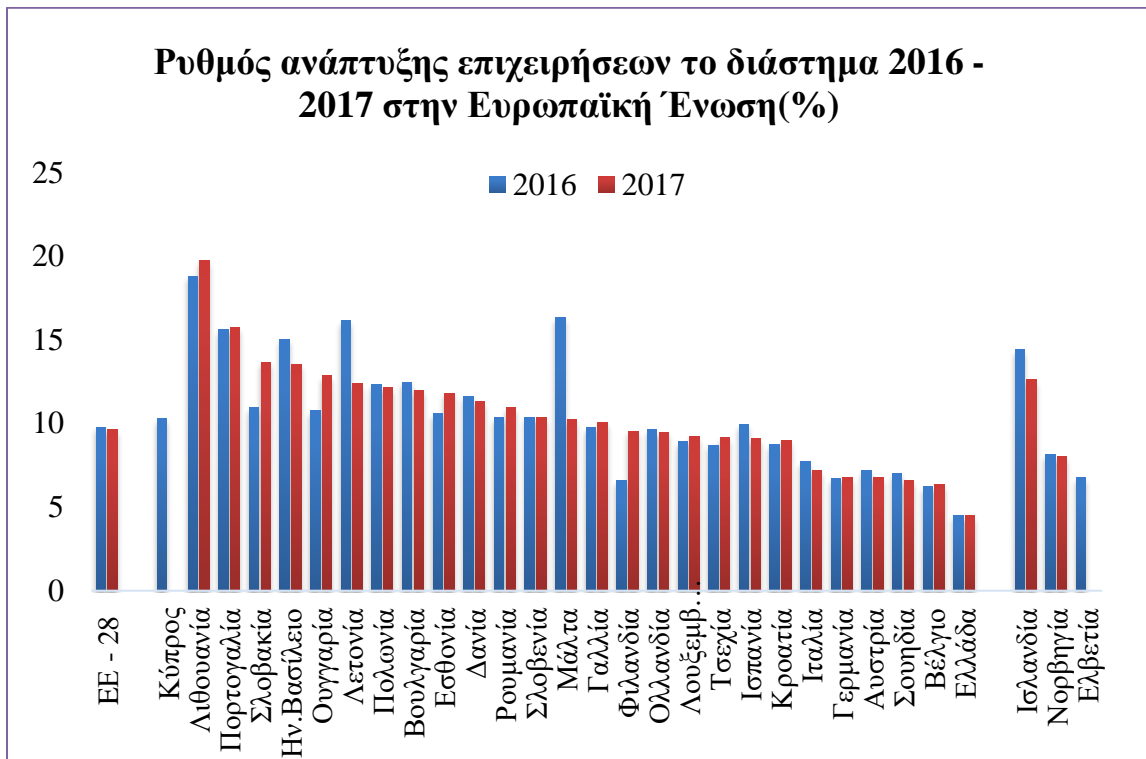
3.1.3. Επιπτώσεις στις επιχειρήσεις και στην ανεργία

Η οικονομική κρίση που πλήττει σχεδόν όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ως συνέπεια τη μείωση της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό σημαίνει πως πολλές επιχειρήσεις δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις και αναγκάζονται να περιορίσουν τις δαπάνες τους. Έτσι, η μείωση του προσωπικού και η περικοπή των μισθών των εργαζομένων αποτελούν αναπόφευκτες ενέργειες. Κάποιες άλλες επιχειρήσεις δεν είναι σε θέση να ανταπεξέλθουν οικονομικά ακόμη και μετά τη μείωση των εξόδων. Τα χρέη και γενικά οι οικονομικές ζημιές της επιχείρησης οδηγούν σύντομα στη χρεοκοπία και στη διακοπή της λειτουργίας της.

Στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης ο ρυθμός ανάπτυξης των επιχειρήσεων και συνεπώς της οικονομικής δραστηριότητας μίας χώρας απεικονίζεται με το άνοιγμα νέων επιχειρήσεων. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να μειωθεί η ανεργία σε μία χώρα, καθώς πολλοί

άνθρωποι απασχολούνται για την ομαλή λειτουργία μίας επιχείρησης. Επιπλέον, οι οικονομικές απολαβές όλων των εργαζομένων επιτρέπουν την ανάκαμψη και την άνθηση ολόκληρης της οικονομίας. Η δημιουργία καινοτόμων και νέων επιχειρήσεων αυξάνει την ανταγωνιστικότητα στην αγορά εργασίας, διότι οι επιχειρήσεις που συμμετέχουν ενεργά στον ίδιο κλάδο δραστηριοτήτων αποσκοπούν στη βελτίωση και την ανανέωσή τους. Η ύπαρξη νέων επιχειρήσεων στην αγορά παρέχει κίνητρα σε εκείνες που έχουν ήδη μερίδιο αγοράς, βελτιώνοντάς τις με κάθε τρόπο. Έτσι, αυξάνεται η παραγωγικότητα κάθε επιχείρησης και συνολικά του οικονομικού τομέα της χώρας.

Στο παρακάτω σχήμα (Σχ.3.2) απεικονίζεται ο ρυθμός ανάπτυξης νέων επιχειρήσεων σε διάφορες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το χρονικό διάστημα 2016-2017. Είναι εμφανές πως η Ελλάδα είναι η χώρα με τον χαμηλότερο ρυθμό ανάπτυξης, καθώς πλήττεται από την οικονομική κρίση. Ο ρυθμός ανάπτυξης των επιχειρήσεων στην Ελλάδα ανέρχεται σε 4,5% και απέχει σε μεγάλο βαθμό από τον μέσο όρο των ευρωπαϊκών χωρών (9,7%). Σε ελαφρώς καλύτερη θέση βρίσκονται το Βέλγιο, η Σουηδία, η Γερμανία και η Αυστρία. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις οποίες όλο και περισσότεροι εργοδότες προχωρούν στην έναρξη λειτουργίας μίας επιχείρησης. Σε αυτές συγκαταλέγονται η Λιθουανία και η Πορτογαλία (Eurostat 2020γ).

Σχήμα 3.2: Ρυθμός ανάπτυξης επιχειρήσεων το χρονικό διάστημα 2016 - 2017 σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης(%)

(πηγή: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Business_demography_statistics)

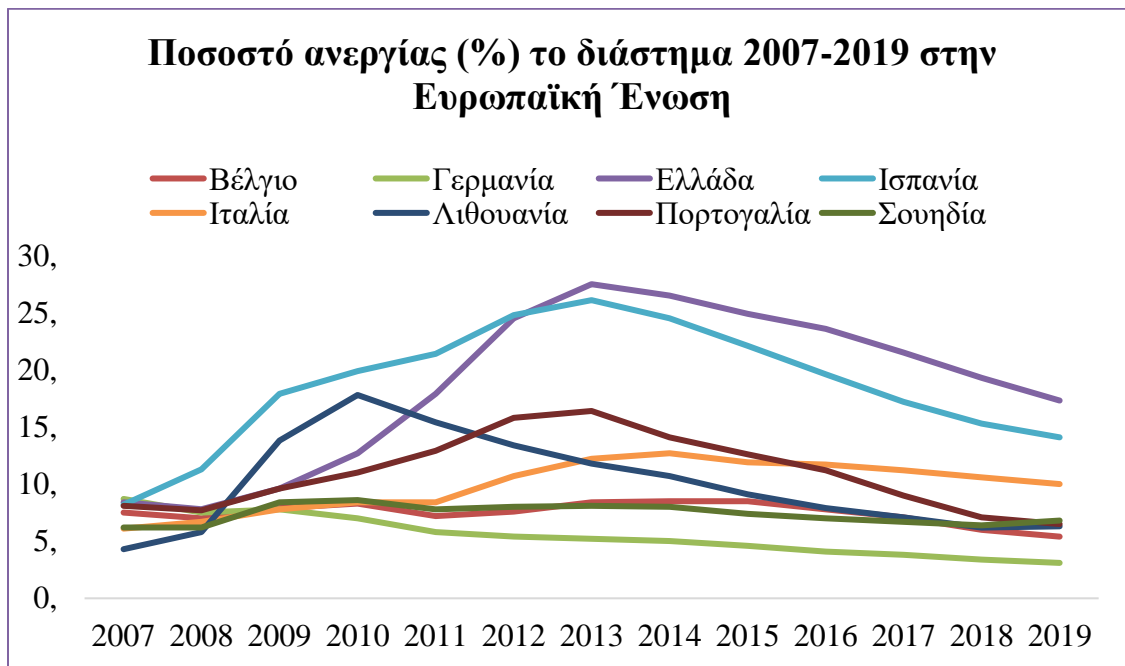
Στην Ελλάδα η οικονομική κρίση επέφερε και το κλείσιμο πολλών επιχειρήσεων, πέραν του ότι ο ρυθμός δημιουργίας νέων επιχειρήσεων είναι ιδιαίτερα χαμηλός. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την απόλυση πολυάριθμων εργαζομένων και την αισθητή μείωση των μισθών σε άλλους. Η ανεργία αυξανόταν συνεχώς και με δραματικά υψηλό ρυθμό, όπως και το ποσοστό των ανθρώπων που έμενε κάτω από συνθήκες φτώχειας. Οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές τους εκκρεμότητες, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα διαβίωσης.

Τον Απρίλιο του 2013 το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα έφτασε το 26,4%, το οποίο αποτελεί το υψηλότερο από την περίοδο που η χώρα εισήλθε στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το

φαινόμενο της ανεργίας οδηγεί στην οικονομική καταστροφή των πολιτών και στην αδυναμία στήριξής τους από το κράτος. Το ελληνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης παρέχει οικονομική στήριξη στους πολίτες, οι οποίοι δεν εργάζονται, μέσω του επιδόματος ανεργίας μόνο για το πρώτο διάστημα των 12 μηνών. Σύμφωνα με την έρευνα του Mitsakis (2014) το ελληνικό κράτος παρέχει μηνιαίως ένα ποσό, μικρότερο των 400 ευρώ, μόλις στο 41,8% των ανέργων. Αυτό, όπως είναι αναμενόμενο, μπορεί να οδηγήσει στην οικονομική καταστροφή των άνεργων πολιτών, οι οποίοι δεν έχουν καμία πηγή εισοδήματος. Η ελάχιστη οικονομική βοήθεια των άνεργων πολιτών σε συνδυασμό με την αδυναμία στήριξής τους από το κράτος προκειμένου να ενταχθούν ξανά στην αγορά εργασίας και να έχουν τη δυνατότητα να ανεξαρτητοποιηθούν οικονομικά οδηγούν σε δυσχερείς καταστάσεις. Το γεγονός πως το κράτος δεν προσφέρει σε ικανοποιητικό βαθμό προγράμματα επανένταξης των πολιτών στην αγορά εργασίας έχει ως αποτέλεσμα ένα μέρος του πληθυσμού που χάνει τη δουλειά του να μην εντάσσεται σε νέα θέση εργασίας, παραμένοντας με αυτόν τον τρόπο στην ανεργία. Ένα ποσοστό των ανθρώπων που κυμαίνεται στο 49,3%, το οποίο δεν έχει την ευκαιρία να εργασθεί εκ νέου στην Ελλάδα επιχειρεί να διαφύγει σε χώρες του εξωτερικού, με αποτέλεσμα οι ελληνικές επιχειρήσεις να χάνουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν με τους ανθρώπους της Ελλάδας. Φυσικά, η αδυναμία εύρεσης εργασίας δεν πρέπει να συνδέεται με την έλλειψη προσόντων, αλλά με την έλλειψη προσφοράς εργασίας.

Από το έτος 2009 η Ελλάδα έχει εισέλθει σε περίοδο οικονομικής ύφεσης, από την οποία δυσκολεύεται να διαφύγει. Συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό ανέργων, το οποίο μέχρι και το έτος 2013 αυξανόταν δραματικά. Στο Σχήμα 3.3. παρουσιάζονται συνοπτικά τα ποσοστά ανεργίας για διάφορες χώρες της

Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι εμφανές πως ακόμα και στις χώρες με χαμηλό ρυθμό ανάπτυξης επιχειρήσεων, όπως η Γερμανία, η Σουηδία και το Βέλγιο, τα ποσοστά ανεργίας κυμαίνονται σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο σε σχέση με την Ελλάδα. Τα χαμηλότερα ποσοστά σημειώνονται στη Γερμανία (Eurostat 2020δ).

Σχήμα 3.3: Ποσοστό ανεργίας (%) το χρονικό διάστημα 2007-2019 σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πηγή: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tipsun20/default/table?lang=en>)

Είναι αναμενόμενο η οικονομική κρίση να έχει συνέπειες στις επιχειρήσεις και στους εργαζομένους μίας χώρας, όπως παρατηρείται και στην περίπτωση της Ελλάδας. Τα κέρδη της κάθε επιχείρησης μειώνονται, σε μερικές περιπτώσεις παρατηρούνται και ζημιές, καθώς τα έξοδα υπερτερούν τα έσοδα. Αυτό προκύπτει κυρίως από τη μείωση των πωλήσεων, εφόσον η ζήτηση είναι χαμηλότερη. Ωστόσο η μείωση των πωλήσεων δεν αποτελεί τον

μοναδικό παράγοντα μείωσης της οικονομικής δραστηριότητας. Σε περίοδο οικονομικής κρίσης οι επιχειρηματίες δεν προχωρούν σε επενδύσεις και στην εφαρμογή καινοτόμων ιδεών, με αποτέλεσμα να μειώνεται ο ανταγωνισμός και η αποδοτικότητά τους. Επικρατεί ένα κλίμα αβεβαιότητας για το μέλλον της κάθε επιχείρησης και ανασφάλειας, καθώς οι πιθανότητες να οδηγηθεί σε χρεοκοπία είναι αυξημένες (Πουρνάρα 2012).

Σύμφωνα με έρευνα του αμερικάνικου κολεγίου ALBA Graduate Business School, και συγκεκριμένα του τμήματος Εφαρμοσμένης Έρευνας και Καινοτομίας γίνεται εμφανές πως το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών επιχειρήσεων επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την οικονομική κρίση, ενώ μόνο το 1,8% καταφέρνει να μένει ανεπηρέαστο. Η αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης από την πλευρά των επιχειρήσεων προκειμένου να διασφαλιστεί η επιβίωσή τους στην αγορά συμπεριλαμβάνει τη μείωση του προσωπικού, τη μείωση των μισθών των υπαλλήλων της και την περικοπή των συνολικών δαπανών, καθώς οι εισφορές από το κράτος μειώνονται, ενώ τα έξοδα αυξάνονται. Έτσι, ο αριθμός των ανέργων αυξάνεται και το πρόβλημα της οικονομικής κρίσης επηρεάζει άμεσα και τους πολίτες, όχι μόνο τις επιχειρήσεις (Mitsakis 2014).

Η επιβίωση των επιχειρήσεων εν καιρό οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα δεν μπορεί να εξασφαλιστεί μόνο με τη μείωση του εργατικού δυναμικού, των μισθών και των δαπανών. Οι επιχειρηματίες οφείλουν να επενδύσουν σε νέες τεχνολογίες, ώστε να εξελιχθούν και να βελτιωθούν. Είναι σημαντικό να βελτιστοποιούν συνεχώς την παραγωγή τους και να αναζητούν νέες ευκαιρίες στην αγορά εργασίας, αντιλαμβανόμενοι παράλληλα τα μελλοντικά οικονομικά προβλήματα που ίσως προκύψουν. Ο συνδυασμός του περιορισμού του κόστους λειτουργίας και της αύξησης της αποδοτικότητας είναι το κλειδί για την

επιβίωσή τους. Η είσοδός τους σε αγορές που απευθύνονται σε χώρες του εξωτερικού, καθώς η δραστηριοποίησή τους σε άλλους κλάδους μπορεί να οδηγήσει στην κερδοφορία και κατ' επέκταση στην επιβίωσή τους κατά τη χρονική περίοδο της οικονομικής ύφεσης που διανύει η Ελλάδα (Πουρνάρα 2012).

4. ΠΑΙΔΙΚΗ ΦΤΩΧΕΙΑ

Ως φτώχεια ορίζεται η κατάσταση κατά την οποία ο άνθρωπος δε διαθέτει τους απαραίτητους πόρους για να εξυπηρετήσει πλήρως τις βασικές του ανάγκες. Σε αυτούς τους πόρους περιλαμβάνεται κυρίως το εισόδημα. Θεωρείται αναγκαίος ο καθορισμός μίας κατώτατης τιμής εισοδήματος, ούτως ώστε να πραγματοποιείται η αρίθμηση των ανθρώπων που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας (Ντολιοπούλου 2015). Οι βασικοί ορισμοί της φτώχειας είναι η απόλυτη και η σχετική φτώχεια. Στην πρώτη κατηγορία περιγράφεται η κατάσταση κατά την οποία οι άνθρωποι στερούνται ακόμη και τα είδη πρώτης ανάγκης χωρίς να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση και στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Το εισόδημα που λαμβάνουν αυτά τα άτομα δεν ξεπερνά το ένα δολάριο την ημέρα (Παϊζης, Καραθανάση, και Μαμούχα 2008). Σύμφωνα με τον ορισμό της σχετικής φτώχειας, οι άνθρωποι των οποίων το εισόδημα είναι χαμηλότερο από το 60% του μέσου εισοδήματος των πολιτών της εκάστοτε χώρας θεωρείται ότι ζουν σε συνθήκες σχετικής φτώχειας (Παπαθεοδώρου και Μίσσος 2013). Εκτός από το εισόδημα, όμως, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η περιουσία που διαθέτει ο κάθε άνθρωπος, το επάγγελμα που εξασκεί, καθώς και η εκπαίδευση που έχει λάβει στην έως τότε ζωή του. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτή η περιπλοκότητα του φαινομένου της παιδικής φτώχειας, εφόσον η εξάρτησή του από πολλούς παράγοντες είναι ισχυρή (Ντολιοπούλου 2015).

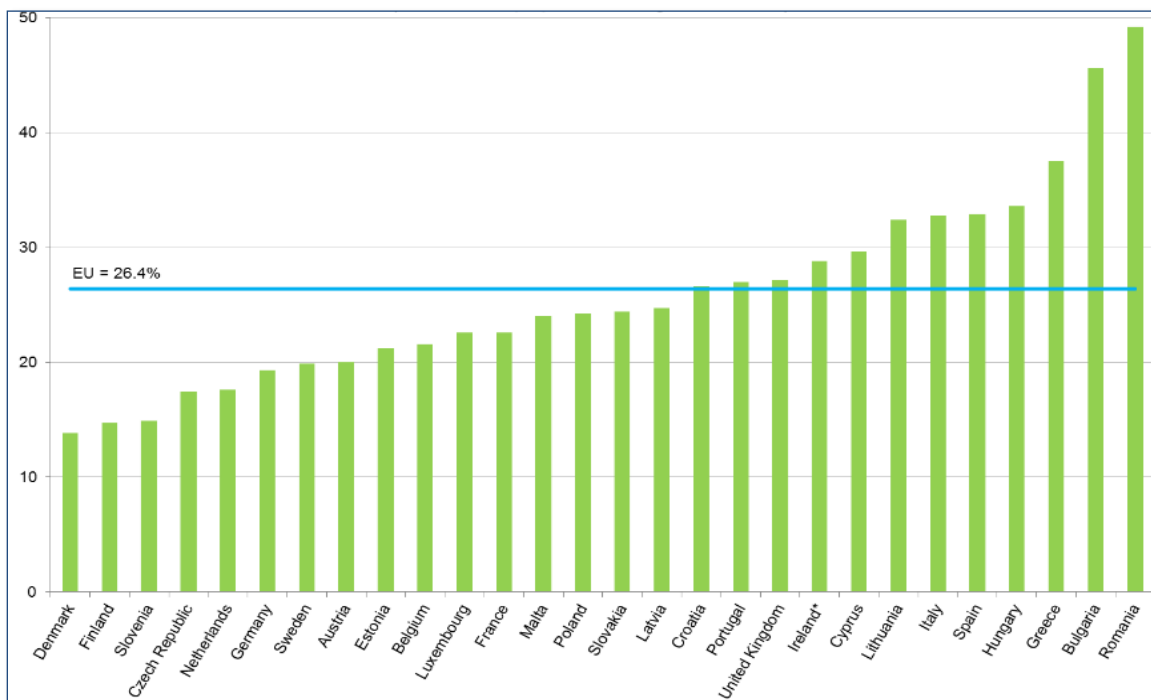
Όσον αφορά στην παιδική φτώχεια, αναφέρεται σε όλα τα άτομα που ζουν στο όριο της φτώχειας και η ηλικία τους κυμαίνεται μεταξύ 0 και 17 χρονών. Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης καταγράφηκε ότι το 2016 σχεδόν 24,8 εκατομμύρια παιδιά ζούσαν υπό αυτές τις συνθήκες. Οι οικογένειες αυτών των παιδιών δεν είχαν τη δυνατότητα να αποπληρώσουν τα

χρέη τους, αφού το εισόδημά τους δεν επαρκούσε είτε λόγω της ανεργίας των ατόμων ή λόγω του ότι εργάστηκαν για μικρότερο χρονικό διάστημα απ' ό,τι αυτό που απαιτούνταν για να καλύψουν τις ανάγκες τους (Eurostat 2017). Ένας στους τέσσερις κάτοικους της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιμετώπιζε το πρόβλημα της φτώχειας το έτος 2011, το οποίο αντιστοιχεί σε περίπου 120 εκατομμύρια ανθρώπους. Τη χρονική περίοδο 2011-2012 το 17% του συνολικού πληθυσμού ζει κάτω από το όριο της φτώχειας, αντιμετωπίζοντας σοβαρά προβλήματα διαβίωσης (Ντολιοπούλου 2015). Αξίζει να τονισθεί πως το μέρος του πληθυσμού που βίωνε το 2016 την παιδική φτώχεια αντιστοιχεί στο 26,4% του συνολικού πληθυσμού, το οποίο δεν μπορεί, σε καμία περίπτωση, να χαρακτηριστεί ως αμελητέο. Για αυτό το λόγο κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω διερεύνηση του προβλήματος της παιδικής φτώχειας, καθώς και η καταπολέμησή του. Σύμφωνα με έρευνες της Eurostat, κατά την χρονική περίοδο 2010-2016 το ποσοστό των ανθρώπων που ζούσε υπό αυτές τις συνθήκες κατά μέσο όρο στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες μειωνόταν σε μικρό βαθμό, καθώς το 2010 καταγράφηκε να ζει υπό το όριο της παιδικής φτώχειας το 27,5% του συνολικού πληθυσμού, ενώ το 2016 το 26,4%. Αισθητά χαμηλότερα ποσοστά σημειώθηκαν στη Δανία (13,8%), στη Φιλανδία (14,7%) και στη Σλοβενία (14,9%). Παρ' όλα αυτά υπάρχουν χώρες με αυξανόμενο ποσοστό του πληθυσμού που βιώνει την παιδική φτώχεια, όπως η Ελλάδα, η Κύπρος, η Σουηδία και η Ιταλία, όπου παρατηρήθηκε αύξηση κατά 8,8%, 7,8%, 5,4% και 1,1%, αντίστοιχα (Eurostat 2017). Οι υψηλότερες τιμές ποσοστού της παιδικής φτώχειας που σημειώθηκαν το έτος 2016 παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα (Πίν. 4.1), καθώς και οι αντίστοιχες ευρωπαϊκές χώρες.

Πίνακας 4.1: Τα υψηλότερα ποσοστά παιδικής φτώχειας (%) στις ευρωπαϊκές χώρες το έτος 2016 (πηγή: Eurostat 2020δ)

Ευρωπαϊκή χώρα	Ποσοστό παιδικής φτώχειας (%)
Ρουμανία	49,2
Βουλγαρία	45,6
Ελλάδα	37,5
Ουγγαρία	33,6
Ισπανία	32,9
Ιταλία	32,8
Λιθουανία	32,4

Η συνολική εικόνα που προέκυψε από την έρευνα της Eurostat το 2016 σχετικά με το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας στην Ευρώπη παρουσιάζεται στο σχήμα που ακολουθεί (Σχ. 4.1). Όσον αφορά στην Ελλάδα, είναι εμφανές πως μεγάλο μέρος των ατόμων με ηλικία 0-17 χρονών δεν μπορεί να καλύψει επαρκώς τις βασικές του ανάγκες. Σε ακόμη δυσμενέστερη θέση βρίσκονται η Ρουμανία και η Βουλγαρία.

Σχήμα 4.1: Μέρος του πληθυσμού που ζει στο όριο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το έτος 2016, Eurostat, Έρευνα (πηγή: Eurostat 2017)

Όλο και περισσότεροι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με το πρόβλημα της φτώχειας σε όλο τον κόσμο. Τόσο η οικονομική κρίση και η ανεργία όσο και η αύξηση των διαζυγίων συμβάλλουν σημαντικά στην εδραίωση της φτώχειας (Παπαθεοδώρου και Παπαναστασίου 2017). Στην Ελλάδα το πρόβλημα της παιδικής φτώχειας προϋπήρχε της οικονομικής κρίσης του 2008 και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό. Συγκριτικά με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, η Ελλάδα κατείχε πολύ υψηλή θέση στην κατάταξη σχετικά με την παιδική φτώχεια, καθώς το 20% των Ελλήνων πολιτών βρισκόταν στα πρόθυρα της φτώχειας καθ' όλη τη διάρκεια των χρόνων. Το έτος 2006 παρατηρήθηκε πως ένας στους πέντε Έλληνες βρισκόταν αντιμέτωπος με την φτώχεια. Η οικονομική κρίση επιδείνωσε το φαινόμενο αυτό, όπως ήταν

αναμενόμενο. Τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας που λήφθηκαν το 2010 με στόχο την ανάκαμψη της οικονομίας και η απώλεια του εισοδήματος σε πολλές οικογένειες με παιδιά αποτέλεσαν καταλυτικούς παράγοντες του φαινομένου. Πιο συγκεκριμένα, το 2008 ο δείκτης της φτώχειας ανερχόταν στο 19,7%, το 2009 στο 23,1%, ενώ το 2013 το μέρος του πληθυσμού που ζούσε κάτω από τα όρια της φτώχειας ανήλθε στο 34,6%, δηλαδή περίπου 3.795.100 κάτοικοι (Ντολιοπούλου 2015; Παπαθεοδώρου και Μίσσος 2013).

Στις οικογένειες που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της φτώχειας εντάσσονται και τα παιδιά αυτών, τα οποία στερούνται τα βασικά αγαθά στην καθημερινότητά τους (Παπαθεοδώρου και Παπαναστασίου 2017). Σύμφωνα με τη UNICEF, η παιδική φτώχεια ορίζεται ως η κατάσταση στην οποία τα άτομα ηλικίας 0-17 χρονών στερούνται βασικά αγαθά, όπως το φαγητό, το νερό, η παροχή στέγης και οι συνθήκες σωστής υγιεινής. Επίσης, δεν έχουν πρόσβαση στους τομείς της υγείας και της εκπαίδευσης (UNICEF 2005). Σύμφωνα με έρευνα της UNICEF, πάνω από ένα δισεκατομμύριο παιδιά σε όλο τον κόσμο στερούνταν τα βασικά αγαθά που ήταν απαραίτητα για τη σωστή ανάπτυξή τους, ενώ τουλάχιστον 600 εκατομμύρια παιδιά ζούσαν σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας (UNICEF 2005). Ακόμη και στις ανεπτυγμένες χώρες, το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας είναι εμφανές και κυμαίνεται από 10% έως 33% του συνολικού πληθυσμού κάθε χώρας. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό ανερχόταν στο 27% έως και τα έτη 2013-2014, το οποίο αυξάνεται κάθε χρόνο.

Τα παιδικά χρόνια του ατόμου διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του και της εξέλιξης της ζωής του (Παπαθεοδώρου και Παπαναστασίου 2017). Τα βιώματα που αποκτά ένα παιδί που ζει στη φτώχεια είναι πιθανό να το αποτρέψουν

από την ανάπτυξη χαρακτηριστικών, όπως η αυτοεκτίμηση, η αυτοπεποίθηση, η λήψη πρωτοβουλιών και η αναζήτηση τρόπου διαφυγής από τη φτώχεια. Είναι πιθανόν, επίσης, το παιδί που μεγαλώνει στα όρια της φτώχειας να μην μπορέσει να διαφύγει από αυτήν και να δημιουργήσει τη δική του οικογένεια, η οποία θα συνεχίσει να ζει στις ίδιες συνθήκες. Έτσι, το φαινόμενο της φτώχειας, και κατ' επέκταση της παιδικής φτώχειας εφόσον δημιουργούνται οικογένειες, διαιωνίζεται χωρίς να υπάρχουν πολλά περιθώρια εξάλειψης. Ο εγκλωβισμός των παιδιών στη φτώχεια από πολύ μικρή ηλικία οδηγεί στην ανακύκλωση του φαινομένου, καθώς είναι συνήθης η αδυναμία διαφυγής από αυτήν (Ratcliffe and Mckernan 2010; Παπαθεοδώρου και Παπαναστασίου 2017). Είναι σημαντικός ο διαχωρισμός των παιδιών με τους ενήλικες όσον αφορά στο φαινόμενο της φτώχειας, καθώς το παιδί έχει βρεθεί σε αυτήν την κατάσταση αναγκαστικά, σε αντίθεση με τον ενήλικα που μάλλον πήρε λανθασμένες αποφάσεις και έκανε επιλογές που τον οδήγησαν σε οικονομικά προβλήματα (Conley 2005).

Η αντιμετώπιση της παιδικής φτώχειας αποτελεί μείζονος σημασίας στόχο για την οικονομική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και βασίζεται στη διαφυγή των παιδιών από αυτήν την κατάσταση. Τόσο σε εθνικό όσο και παγκόσμιο επίπεδο, τα άτομα ηλικίας 0-17 χρονών που ζουν στα όρια της φτώχειας πρέπει να δραστηριοποιούνται στον ίδιο βαθμό με εκείνα που δεν στερούνται τα βασικά αγαθά. Η ευκαιρία να ενταχθούν στην εκπαίδευση και αργότερα στην αγορά εργασίας έχοντας ίσες ευκαιρίες είναι ιδιαίτερα σημαντική. Αυτό, όμως, δε φαίνεται να αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα για την επίλυση του προβλήματος της παιδικής φτώχειας, καθώς χρειάζονται πιο δραστικά μέτρα (Νικολάου 2007; Παπαθεοδώρου και Παπαναστασίου 2017). Για αυτό το λόγο κρίνεται απαραίτητη η

εφαρμογή συγκεκριμένης κοινωνικής πολιτικής, η οποία θα αποσκοπεί στην καταστολή της παιδικής φτώχειας (Κωστάκη et al. 1995).

Διάφορα προγράμματα έχουν σχεδιαστεί από την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα με σκοπό την εξάλειψη της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Το 1981 αποτέλεσε σημαντικό πυλώνα για την καταπολέμηση του φαινομένου, καθώς εφαρμόστηκε το πρώτο Ενιαίο Πρόγραμμα. Αρχικά, διαμορφώθηκαν τα όρια της φτώχειας με κριτήριο το εισόδημα κάθε ατόμου θεωρώντας ως φτωχούς ανθρώπους εκείνους που λάμβαναν μικρότερο χρηματικό πόσο από εκείνο που ορίστηκε ως κατώφλι. Το 1984 ξεκίνησε η λειτουργία αυτού του προγράμματος στην Ελλάδα, όπου μία στις τέσσερις οικογένειες διαπιστώθηκε πως ζούσε σε συνθήκες φτώχειας (Κωστάκη et al. 1995). Αργότερα, το 2000, μετά την συγκρότηση της Επιτροπής Κοινωνικής Προστασίας τέθηκαν οι στόχοι για την καταπολέμηση της φτώχειας μέσω μίας σειράς ενεργειών, όπως η μέτρηση της φτώχειας και τα εθνικά σχέδια δράσης κάθε κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το 2013 τέθηκε σε λειτουργία το πρόγραμμα «Στοχεύοντας στις κοινωνικές επενδύσεις για την ανάπτυξη και τη συνοχή – Δέσμη μέτρων για τις κοινωνικές επενδύσεις» με στόχο την οικονομική στήριξη των οικογενειών που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας. Στα πλαίσια της καταπολέμησης της φτώχειας σε όλες τις χώρες της Ευρώπης έχει τεθεί ως βασική προτεραιότητα η μείωσή της κατά τουλάχιστον 25% μέσα στα επόμενα χρόνια (Kennedy 2019).

4.1. Οι διαστάσεις της παιδικής φτώχειας

Η παιδική φτώχεια αυξάνεται συνεχώς στις ανεπτυγμένες χώρες, σύμφωνα με τη UNICEF. Τα παιδιά, ως κοινωνική ομάδα, πρέπει να προστατευτούν από την κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να μπορέσουν να ενταχθούν στην κοινωνία έχοντας ίσες ευκαιρίες και δυνατότητες με τα υπόλοιπα παιδιά, που δεν ανήκουν στις οικονομικά αδύναμες οικογένειες.

Θεωρείται αναγκαίος ο θεωρητικός διαχωρισμός των παιδιών από τις οικογένειές τους, καθώς με αυτόν τον τρόπο θα γίνεται καλύτερα αντιληπτή η πραγματική τους κατάσταση. Πιο συγκεκριμένα, είναι πιθανόν τα εισοδηματικά κριτήρια μίας οικογένειας να μην την κατατάσσουν σε εκείνες που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας, αλλά αυτό να μην συνεπάγει την πλήρη κάλυψη των βασικών αναγκών των παιδιών που ζουν σε αυτήν. Συνεπώς, η έλλειψη στοιχείων από τις έρευνες, οι οποίες ταυτίζουν τις ανάγκες των παιδιών με τις ανάγκες ολόκληρης της οικογένειας οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα. Τα παιδιά που στερούνται τα βασικά υλικά αγαθά και βιώνουν το αίσθημα του κοινωνικού αποκλεισμού πρέπει να βοηθηθούν από κάποιον, διότι από μόνα τους δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τη δυσμενή κατάσταση της φτώχειας. Αντιθέτως, οι ενήλικες μπορούν να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους παίρνοντας καθοριστικές αποφάσεις και διαχειρίζοντας αποτελεσματικά το εισόδημά τους ανάλογα με τις ανάγκες τους (Νικολάου 2007).

Σύμφωνα με τον ορισμό της παιδικής φτώχειας, ένα παιδί θεωρείται φτωχό όταν ζει σε μία φτωχή οικογένεια με την προϋπόθεση ότι το εισόδημα όλων των μελών της οικογένειας κατανέμεται ισόποσα εξυπηρετώντας τις ανάγκες κάθε μέλους. Ως εισόδημα ορίζεται το

σύνολο του χρηματικού ποσού που λαμβάνει μία οικογένεια προερχόμενο από την εργασία ή από άλλη πηγή, όπως η ιδιοκτησία ακίνητης περιουσίας. Εκτός από το εισόδημα, υπάρχουν αρκετοί παράγοντες που συμβάλλουν στην διάκριση των ατόμων που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας. Ο τρόπος διαμονής του ατόμου, δηλαδή σε αστική περιοχή ή στην ύπαιθρο, το επίπεδο εκπαίδευσης, η εργασιακή του κατάσταση, καθώς και ο τομέας που πιθανόν δραστηριοποιείται, το φύλο και η εντοπιότητά του παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο. Η παιδική φτώχεια συνδέεται σχεδόν πάντα με την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς εκτός από τα υλικά αγαθά έχουν σημασία και τα δικαιώματα του κάθε ατόμου. Τα αδύναμα οικονομικά στρώματα συνήθως δεν έχουν τη δυνατότητα να ασκούν τα κοινωνικά και τα οικονομικά τους δικαιώματα (Αγγελοπούλου 2011; Πλατής 2010).

Εικόνα 4.1: Απεικόνιση της παιδικής φτώχειας και των συνθηκών διαβίωσης αυτών των παιδιών στην Ελλάδα (πηγή: <https://www.tovima.gr/2014/12/17/society/to-40-twn-paidiwn-stin-ellada-apeileitai-apo-ftwxia/>)

Η μελέτη του φαινομένου της παιδικής φτώχειας πραγματοποιείται μέσω λεπτομερών στοιχείων από τις Ευρωπαϊκές Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των

Νοικοκυριών (EU-SILC, European Union-Statistics on Income and Living Conditions). Η αρμόδια αρχή που απασχολείται με αυτές τις έρευνες στην Ελλάδα είναι η ΕΛ.ΣΤΑΤ. Σύμφωνα με τις έρευνες αυτές γίνονται αντιληπτές οι συνθήκες διαβίωσης των πολιτών της χώρας και συσχετίζονται με το εισόδημά τους (Πλατής 2010).

Το φαινόμενο της φτώχειας υπήρχε σχεδόν σε κάθε χώρα του κόσμου εδώ και πολλά χρόνια και οι προσπάθειες για την εξάλειψή του ήταν εντατικές και συνεχείς. Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα επικρατούσε μία αισιόδοξη στάση απέναντι στην εξάλειψη της φτώχειας, αλλά έως και σήμερα το φαινόμενο αυτό εξακολουθεί να υπάρχει. Από το 1950 έχει παρατηρηθεί ότι οι άνθρωποι λαμβάνουν μεγαλύτερα χρηματικά ποσά είτε από την εργασία τους είτε από άλλη πηγή. Παρ' όλα αυτά, μεγάλο μέρος του πληθυσμού ηλικίας 0-17 χρονών εξακολουθεί να μην μπορεί να καλύψει τις βασικές του ανάγκες. Επίσης, δεν έχει τις ίδιες ευκαιρίες συγκριτικά με τα παιδιά που προέρχονται από εύπορες οικογένειες. Αυτό έχει αντίκτυπο στη νοητική τους ανάπτυξη, στο επίπεδο εκπαίδευσης, στον εργασιακό χώρο, στην υγεία, καθώς και στη γενικότερη επιβίωσή τους (Πλατής 2010; Χατζούδης 2013). Το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα τη ζωή όλων των πολιτών μίας χώρας, καθώς οι συνθήκες φτώχειας οδηγούν αναπόφευκτα στον κοινωνικό αποκλεισμό μέρους του πληθυσμού και στη δημιουργία ανισοτήτων. Για αυτό το λόγο, είναι απαραίτητη η εξάλειψή του. Συνεπώς, κρίνεται σκόπιμη η μελέτη της εξέλιξης του φαινομένου ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκειμένου να διαπιστωθεί η αποτελεσματικότητα της κοινωνικής πολιτικής της Ευρώπης (Χατζούδης 2013).

Σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα που έχουν συλλεχθεί από την Eurostat, επιχειρήθηκε η αναζήτηση του ποσοστού των παιδιών που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας και του

κοινωνικού αποκλεισμού σε κάθε ευρωπαϊκή χώρα στο χρονικό διάστημα 2005-2019. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 4.2: Ποσοστό παιδικής φτώχειας ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού στις ευρωπαϊκές χώρες το χρονικό διάστημα 2005-2009 (πηγή: Eurostat 2020α)

Ευρωπαϊκή χώρα/ Έτος	2005	2006	2007	2008	2009
ΕΕ - 27	28,1	27,5	26,5	26,5	26,5
Βέλγιο	23,7	21,4	21,6	21,3	20,5
Βουλγαρία	-	61,0	60,8	44,2	47,3
Τσεχία	25,6	22,7	21,5	18,6	17,2
Δανία	15,6	14,5	14,2	12,7	14,0
Γερμανία	17,9	20,9	19,7	20,1	20,4
Εσθονία	28,4	24,1	20,1	19,4	24,5
Ιρλανδία	29,9	28,0	26,2	26,6	31,4
Ελλάδα	26,0	27,9	28,2	28,7	30,0
Ισπανία	29,0	29,5	28,6	30,1	32,0
Γαλλία	19,4	18,1	19,6	21,2	21,2
Ιταλία	28,7	28,4	28,6	28,4	28,7
Κύπρος	22,1	21,3	20,8	21,5	20,2
Λετονία	45,7	42,7	32,8	32,4	38,4
Λιθουανία	42,5	37,2	29,9	29,1	30,8
Λουξεμβούργο	22,8	20,4	21,2	20,9	23,7
Ουγγαρία	38,4	37,7	34,1	33,4	37,2
Μάλτα	23,3	22,2	23,9	25,0	26,5
Ολλανδία	19,6	17,5	17,2	15,5	17,5
Αυστρία	19,1	19,3	18,5	22,9	20,8
Πολωνία	48,0	42,0	37,1	32,9	31,0
Πορτογαλία	28,8	25,5	26,9	29,5	28,7
Ρουμανία	-	-	51,8	50,9	50,6
Σλοβενία	15,3	14,3	14,7	15,3	15,1
Σλοβακία	35,0	30,4	25,8	24,3	23,7
Φιλανδία	15,0	13,8	15,1	15,1	14,0
Σουηδία	14,9	18,5	14,9	17,3	18,8
Ην. Βασίλειο	31,2	30,1	27,6	29,6	27,4
Ισλανδία	14,7	14,9	15,7	13,2	11,2
Νορβηγία	14,8	13,5	16,0	13,0	14,3
Ελβετία	-	-	20,8	21,4	20,4
Τουρκία	-	71,7	69,9	69,5	69,6

Πίνακας 4.3: Ποσοστό παιδικής φτώχειας ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού στις ευρωπαϊκές χώρες το χρονικό διάστημα 2010-2019 (πηγή: Eurostat 2020α)

Ευρωπαϊκή χώρα/ Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ΕΕ – 27	27,3	27,4	27,6	27,1	27,3	26,5	26,3	24,5	23,4	22,5
Βέλγιο	23,2	23,3	22,8	21,9	23,2	23,3	21,6	22,1	23,0	22,3
Βουλγαρία	49,8	51,8	52,3	51,5	45,2	43,7	45,6	41,6	33,7	33,9
Τσεχία	18,9	20,0	18,8	16,4	19,5	18,5	17,4	14,2	13,2	13,0
Δανία	15,1	15,7	14,9	15,4	14,5	15,7	13,9	14,5	15,1	13,2
Γερμανία	21,7	19,9	18,4	19,4	19,6	18,5	19,3	18,0	17,3	15,0
Εσθονία	24,0	24,8	22,4	22,3	23,8	22,5	21,2	18,8	17,9	20,3
Ιρλανδία	34,1	34,1	33,2	34,4	30,4	29,0	27,3	25,2	24,1	-
Ελλάδα	28,7	30,4	35,4	38,1	36,7	37,8	37,5	36,2	33,3	30,5
Ισπανία	33,3	32,2	32,4	32,6	35,8	34,4	32,9	31,3	29,5	30,3
Γαλλία	22,9	23,0	23,2	20,8	21,6	21,2	22,6	22,1	22,9	22,5
Ιταλία	29,5	31,5	34,1	32,0	32,1	33,5	33,2	32,1	30,6	-
Κύπρος	21,8	23,4	27,5	27,7	24,7	28,9	29,6	25,5	25,5	23,0
Λετονία	42,2	44,1	40,0	38,4	35,3	31,3	24,7	23,9	22,5	18,9
Λιθουανία	35,8	34,6	31,9	35,4	28,9	32,7	32,4	31,6	28,0	26,5
Λουξεμβούργο	22,3	21,7	24,6	26,0	26,4	23,0	22,0	21,1	23,7	25,4
Ουγγαρία	38,7	40,4	41,9	43,9	41,8	36,1	33,6	31,6	23,8	22,4
Μάλτα	26,7	27,8	31,0	33,0	31,8	28,4	24,0	23,0	22,8	23,6
Ολλανδία	16,9	18,0	16,9	17,0	17,1	16,8	17,6	16,6	15,2	15,5
Αυστρία	22,4	22,1	20,9	22,9	23,3	22,3	20,0	23,0	21,6	19,5
Πολωνία	30,8	29,8	29,3	29,8	28,2	26,6	24,2	17,9	17,2	16,0
Πορτογαλία	28,7	28,6	27,8	31,7	31,4	29,6	27,0	24,2	21,9	22,3
Ρουμανία	48,1	49,2	52,5	51,4	50,7	46,8	49,2	41,7	38,1	35,8
Σλοβενία	15,2	17,3	16,4	17,5	17,7	16,6	14,9	15,1	13,1	11,7
Σλοβακία	25,3	26,0	26,6	25,5	23,6	24,9	24,4	22,5	23,8	22,0
Φιλανδία	14,2	16,1	14,9	13,0	15,6	14,9	14,7	15,1	16,0	14,3
Σουηδία	19,2	20,3	19,4	20,2	20,5	19,8	19,9	19,4	20,6	23,1
Ην. Βασίλειο	29,7	26,9	31,2	32,6	31,2	30,3	27,2	27,4	28,9	-
Ισλανδία	16,9	16,6	16,0	16,6	13,7	15,0	14,4	14,3	12,7	-
Νορβηγία	14,6	12,9	12,0	13,4	11,9	13,7	14,9	16,4	15,6	16,0
Ελβετία	19,8	18,9	18,9	17,2	17,3	20,7	20,5	21,4	21,0	-
Τουρκία	71,0	69,1	67,4	57,8	48,7	48,2	51,9	48,7	48,0	-
Βόρεια Μακεδονία	49,9	53,6	53,5	50,5	46,9	46,1	46,1	47,2	45,9	-
Μαυροβούνιο	-	-	-	43,0	44,9	42,2	40,1	40,3	39,4	-
Σερβία	-	-	-	43,4	42,8	42,0	39,5	38,7	35,9	35,3
Κροατία	29,4	31,1	34,8	29,3	29,0	28,2	26,6	25,8	23,7	20,7

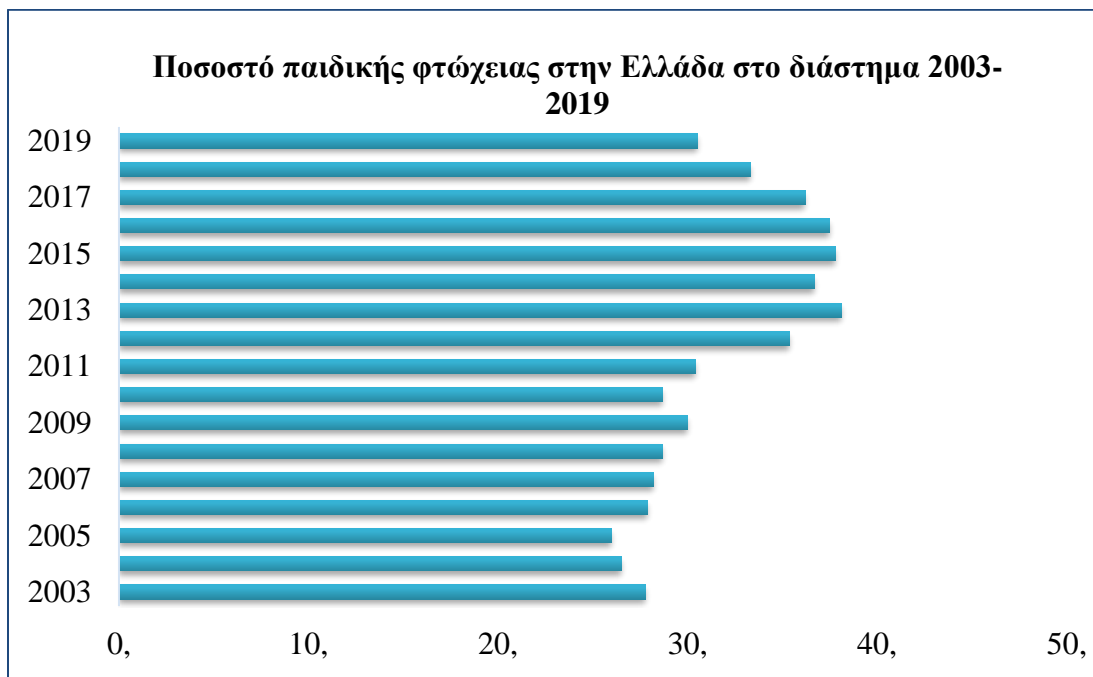
Από το έτος 2005 έως και το 2016 παρατηρείται πως η καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας δεν είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα, αφού ο μέσος όρος στις ευρωπαϊκές χώρες παρέμενε σχεδόν στάσιμος και ίσος με περίπου 26,5%. Μικρή μείωση σημειώνεται από το 2017 και έπειτα. Άρα οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας φαίνεται να μην έχει αποφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα, καθώς τα ποσοστά εξακολουθούν να είναι υψηλά. Πιο συγκεκριμένα, το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας επηρέαζε τη ζωή των ανθρώπων το διάστημα 2005-2010 κυρίως στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία, την Πολωνία, τη Σλοβακία, τη Λετονία, την Πορτογαλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Ακόμη, μεγάλα ποσοστά καταγράφονται στην Ουγγαρία, στη Λιθουανία, στην Ελλάδα, καθώς και στην Ιρλανδία. Στο πέρασμα του χρόνου, όλες οι χώρες αντιμετώπισαν το πρόβλημα της παιδικής φτώχειας, άλλες σε μικρότερο και άλλες σε μεγαλύτερο βαθμό, με εξαίρεση κάποιες διακυμάνσεις μεταξύ των ετών. Παρ' όλα αυτά η έκταση του φαινομένου εξακολουθεί να είναι μεγάλη το 2019 στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Δυστυχώς, η Ελλάδα φαίνεται να είναι η μοναδική χώρα εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αυξανόμενα ποσοστά της παιδικής φτώχειας από το 2005 έως και το 2019 (Φασουλής 2012; Eurostat 2020α).

Όπως παρατηρείται στον Πίνακα 4.3, ο μέσος όρος του ποσοστού της παιδικής φτώχειας ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες το έτος 2019 ισούται με 22,5%, το οποίο φαίνεται να είναι ελαφρώς μειωμένο συγκριτικά με το 2010 όπου ισούταν με 27,3%. Στο χρονικό διάστημα 2010-2019 παρατηρείται πως η παιδική φτώχεια αυξήθηκε σε χώρες, όπως η Σουηδία και το Λουξεμβούργο, ενώ σε κάποιες άλλες μειώθηκε, όπως η Πολωνία, η Βουλγαρία, η Ουγγαρία και η Λετονία. Την τελευταία χρονιά που πραγματοποιήθηκε η έρευνα σχετικά με την

παιδική φτώχεια, είναι εμφανής η έντονη διακύμανση του ποσοστού ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το φαινόμενο αυτό εξελίσσεται στον μικρότερο βαθμό στη Σλοβενία, όπου το ποσοστό των παιδιών στα όρια της φτώχειας ανέρχεται στο 11,7%. Βέβαια, μεταξύ των 27 κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι σημαντικό το γεγονός πως μόνο σε 6 χώρες τα παιδιά δεν αποτελούν την κοινωνική ομάδα με τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας. Η έκταση του φαινομένου είναι ιδιαίτερα μεγάλη στις χώρες της Σερβίας, Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Ελλάδας, όπου το ποσοστό αγγίζει το 35,3%, 33,9%, 35,8% και 30,5%, αντίστοιχα.

Τα παιδιά με ηλικία 0-17 χρονών αποτελούν την ομάδα που απειλείται στο μεγαλύτερο βαθμό από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat το αντίστοιχο ποσοστό για τους εργαζόμενους ενήλικες ηλικίας 18-64 χρονών και για τους μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους είναι 21,5% και 18,6%, αντίστοιχα. Οι μόνες εξαιρέσεις στις οποίες το ποσοστό που αντιστοιχεί στα παιδιά είναι μικρότερο είναι η Γερμανία, η Κροατία, η Λετονία, η Πολωνία, η Σλοβενία και η Φιλανδία (Eurostat 2020α).

Η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα, στην οποία σημαντικό μέρος του πληθυσμού ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας. Η οικονομική κρίση που αντιμετωπίζει η χώρα από το 2008 και έπειτα έχει επιδεινώσει αυτό το φαινόμενο, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολη η εξάλειψή του. Σύμφωνα με δεδομένα της Eurostat, παρουσιάζεται στο Σχήμα 4.2 το ποσοστό παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα από το 2003 έως και σήμερα. Όπως είναι εμφανές, το χρονικό διάστημα 2012-2018 το ποσοστό της παιδικής φτώχειας ανερχόταν περίπου στο 35%, που σημαίνει ότι ένα στα τρία παιδιά ζούσε κάτω από τα όρια της φτώχειας και στερούνταν τα βασικά υλικά αγαθά στην καθημερινότητά του.

Σχήμα 4.2: Ποσοστό παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα στο διάστημα 2003-2019 σύμφωνα με έρευνες της Eurostat (πηγή: Eurostat 2020α)

Συνεπώς, η Ελλάδα κατατάσσεται στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με υψηλό επίπεδο παιδικής φτώχειας. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξητική τάση του ποσοστού των παιδιών που βιώνουν την κατάσταση της φτώχειας και αυτό μπορεί να αποδοθεί στην οικονομική κρίση που αντιμετωπίζουν όλοι οι Έλληνες πολίτες από το 2008. Καθοριστικό ρόλο στο φαινόμενο έχει ο τύπος της οικογένειας, στην οποία ζουν τα παιδιά, καθώς και η εργασιακή απασχόληση ή μη των γονέων. Ο τομέας απασχόλησης των γονέων συνδέεται άμεσα με το μορφωτικό τους επίπεδο, οπότε η εκπαίδευσή τους αποτελεί επίσης παράγοντα διαμόρφωσης της παιδικής φτώχειας.

Ο τύπος της οικογένειας ή του νοικοκυριού έχει σημασία στο φαινόμενο της παιδικής φτώχειας. Υπάρχουν οι οικογένειες με ένα ή περισσότερα εξαρτώμενα μέλη, τα οποία δεν

υπερβαίνουν την ηλικία των 18 χρόνων ή αν κατατάσσονται μεταξύ 18-24 χρονών δεν εργάζονται κι έτσι εξαρτώνται οικονομικά από τους γονείς. Επίσης, ένας τύπος οικογένειας είναι η μονογονεϊκή οικογένεια με ένα ή περισσότερα εξαρτώμενα μέλη.

Το 2019 τα παιδιά από μονογονεϊκή οικογένεια χωρίς αδέρφια που ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας αποτελούσαν το 40,3% του συνολικού πληθυσμού της Ευρώπης, ενώ τα παιδιά που ζούσαν και με τους δύο γονείς τους και ζούσαν στις ίδιες συνθήκες αποτελούσαν το 15,1%. Στην περίπτωση που στην μονογονεϊκή οικογένεια υπάρχουν περισσότερα του ενός παιδιά καταγράφηκε πως το 21,1% του συνολικού πληθυσμού ζούσε κάτω από τα όρια της φτώχειας. Όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των ενηλίκων που φροντίζουν τα παιδιά της οικογένειας, τόσο μικρότερο είναι το ποσοστό της παιδικής φτώχειας. Αυτό είναι λογικό, διότι εργάζονται περισσότεροι άνθρωποι και το συνολικό χρηματικό ποσό που διατίθεται για την κάλυψη των αναγκών των μελών της οικογένειας είναι υψηλότερο.

Είτε η οικογένεια που ζει το παιδί είναι μονογονεϊκή ή πολυγονεϊκή, είναι σημαντική η εργασιακή απασχόληση των γονέων για τη διαμόρφωση της παιδικής φτώχειας. Η εργασία είναι η κύρια πηγή εισοδήματος στο νοικοκυριό και έτσι αποτελεί μείζονος σημασίας παράγοντα. Σε περίπτωση που οι γονείς είναι άνεργοι για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα, η οικογένεια καλείται να αντιμετωπίσει σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Συνήθως, υπάρχει αδυναμία στην κάλυψη των αναγκών των παιδιών τόσο των υλικών αγαθών όσο και υπηρεσιών, όπως η πρόσβαση στην εκπαίδευση και στην υγεία. Τα παιδιά έχουν ανάγκη τη φροντίδα των γονέων και την κάλυψη των βασικών αναγκών τους προκειμένου να αναπτυχθούν σωστά.

Η εργασία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκπαίδευση του ατόμου. Για αυτό το λόγο, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το μορφωτικό επίπεδο των γονέων για τη διαμόρφωση της παιδικής φτώχειας σε κάθε χώρα. Ανάλογα με την εκπαίδευση που λαμβάνει κάθε άτομο, είναι σε θέση να δραστηριοποιηθεί σε κάποιον κλάδο και στην συνέχεια να έχει τις αντίστοιχες οικονομικές απολαβές. Σε περίπτωση που οι γονείς δεν είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση και δεν έχουν προμηθευτεί με τα κατάλληλα προσόντα, αυξάνονται οι πιθανότητες να μην αμείβονται σε ικανοποιητικό βαθμό στην ενήλικη ζωή τους, ούτως ώστε να παρέχουν στα παιδιά τους τα απαραίτητα αγαθά. Σύμφωνα με έρευνες της Eurostat σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων, στην Ευρωπαϊκή Ένωση φαίνεται πως διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο αυτός ο παράγοντας στη διαμόρφωση της παιδικής φτώχειας. Η εκπαίδευση ταξινομείται σε τρία επίπεδα: α) βασική εκπαίδευση, β) δευτεροβάθμια και γ) τριτοβάθμια εκπαίδευση. Όπως είναι εμφανές στον Πίνακα 4.4 και Πίνακα 4.5, οι διαφορές των παιδιών που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας στην περίπτωση που οι γονείς έχουν τη βασική ή την τριτοβάθμια εκπαίδευση, αντίστοιχα, είναι τεράστιες. Συνολικά, στην Ευρώπη τα παιδιά που στερούνται τα βασικά αγαθά και προέρχονται από γονείς με τη βασική εκπαίδευση ή ένα μέρος της δευτεροβάθμιας αποτελούν το 51% του συνολικού πληθυσμού. Το αντίστοιχο ποσοστό των παιδιών με γονείς που έχουν λάβει την τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι 7,5%, το οποίο είναι αισθητά χαμηλότερο.

Πίνακας 4.4: Ποσοστό παιδικής φτώχειας που αφορά γονείς, οι οποίοι έχουν λάβει τη βασική εκπαίδευση, σύμφωνα με έρευνες της Eurostat το χρονικό διάστημα 2010-2019 (πηγή: Eurostat 2020δ)

Ευρωπαϊκή χώρα/ Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ΕΕ-28 (2013-2020)	47,7	49	48,5	48,5	50,3	52,3	52,3	52,9	51,6	51,0
Βέλγιο	45,5	50,5	48,2	50,8	53,8	56,8	58,2	59,4	64,8	63,7
Βουλγαρία	67,5	70,2	65,2	71,5	76,4	65,5	78,5	77,5	70,9	73,8
Τσεχία	70,0	76,2	70,2	58,1	57,4	67,1	73,9	58,7	66,7	69,6
Δανία	20,6	15,0	34,0	30,3	29,4	21,6	48,3	42,7	35,1	52,7
Γερμανία	58,7	55,1	54,0	50,9	48,4	64,2	64,7	60,1	60,9	46,8
Εσθονία	46,4	52,8	42,9	47,3	44,4	43,4	34,8	39,9	35,9	41,6
Ιρλανδία	35,5	36,7	35,8	37,6	39,6	39,4	43,0	39,6	42,1	-
Ελλάδα	40,2	50,2	51,8	59,7	57,7	56,4	56,0	54,5	50,5	48,3
Ισπανία	50,1	48,3	49,7	47,4	56,1	56,8	59,5	56,6	51,1	51,8
Γαλλία	43,0	52,6	48,7	51,3	55,5	52,5	56,2	56,2	53,5	54,0
Κροατία	68,2	60,4	68,5	60,1	51,7	69,2	73,2	68,2	59,8	64,3
Ιταλία	45,9	46,1	47,8	42,2	46,8	51,1	48,9	50,2	46,6	-
Κύπρος	26,8	35,7	36,7	38,4	35,0	46,0	44,6	53,4	60,3	59,9
Λετονία	56,0	52,8	57,7	50,0	54,0	57,6	52,8	41,8	51,4	47,2
Λιθουανία	39,6	64,0	55,4	84,2	60,8	72,6	69,2	82,7	91,6	58,0
Λουξεμβούργο	43,0	40,5	44,6	48,0	51,6	45,8	41,8	38,8	36,7	53,2
Ουγγαρία	60,5	69,0	70,7	73,5	68,0	63,7	44,9	20,5	31,9	28,4
Μάλτα	30,2	33,8	36,9	38,0	43,6	43,4	42,3	43,5	40,0	39,0
Ολλανδία	34,2	45,7	27,4	24,2	33,0	39,0	46,1	45,2	42,7	35,2
Αυστρία	44,6	41,8	34,8	41,1	46,2	41,2	40,1	54,7	52,4	46,8
Πολωνία	56,1	57,1	61,4	57,2	60,2	60,3	60,4	26,9	22,7	27,0
Πορτογαλία	31,0	31,1	31,4	37,5	40,2	40,1	38,9	36,5	34,4	33,5
Ρουμανία	75,8	78,3	71,0	74,8	82,9	68,2	63,2	68,7	74,4	73,8
Σλοβενία	39,2	39,0	39,6	53,8	34,7	42,9	36,0	41,5	44,2	54,2
Σλοβακία	85,6	77,1	88,1	83,0	88,8	94,0	85,5	88,2	80,4	-
Φινλανδία	35,9	23,9	32,5	26,4	17,3	28,6	27,9	44,6	44,4	50,3
Σουηδία	44,5	44,2	48,0	66,5	66,0	67,2	66,1	59,8	57,1	66,3
Ην. Βασίλειο	45,5	40,3	35,8	35,7	33,6	38,8	36,2	43,2	52,3	-
Ισλανδία	26,3	15,6	15,2	15,3	12,5	17,2	18,0	21,7	20,2	-
Νορβηγία	34,3	36,1	29,9	38,5	46,7	45,8	47,3	42,0	42,3	52,7
Ελβετία	51,8	43,0	54,1	35,1	32,8	36,7	31,5	39,6	46,0	-
Σερβία	-	-	-	66,3	64,7	74,4	73,5	77,7	80,8	80,9
Τουρκία	40,5	39,4	41,2	42,0	43,9	43,7	45,6	45,6	46,7	-

Όσον αφορά στις οικογένειες με γονείς, οι οποίοι έχουν τη βασική εκπαίδευση, φαίνεται από τον Πίνακα 4.4 πως σχεδόν σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα παιδιά ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας. Τα μεγαλύτερα ποσοστά καταγράφονται σε όλο το χρονικό διάστημα 2010-2019 στις χώρες της Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Τσεχίας, Λιθουανίας, Σλοβακίας και της Σερβίας. Στην περίπτωση της Ελλάδας, ένα στα δύο παιδιά που ζουν με γονείς, οι οποίοι έχουν τη βασική εκπαίδευση, βιώνει τη φτώχεια. Πρέπει, φυσικά, να σημειωθεί πως το ποσοστό δεν έχει μειωθεί από το 2010 έως και σήμερα, με εξαίρεση τη μετάβαση από το 2018 στο 2019. Αντιθέτως, είναι εμφανής η αυξητική τάση της παιδικής φτώχειας.

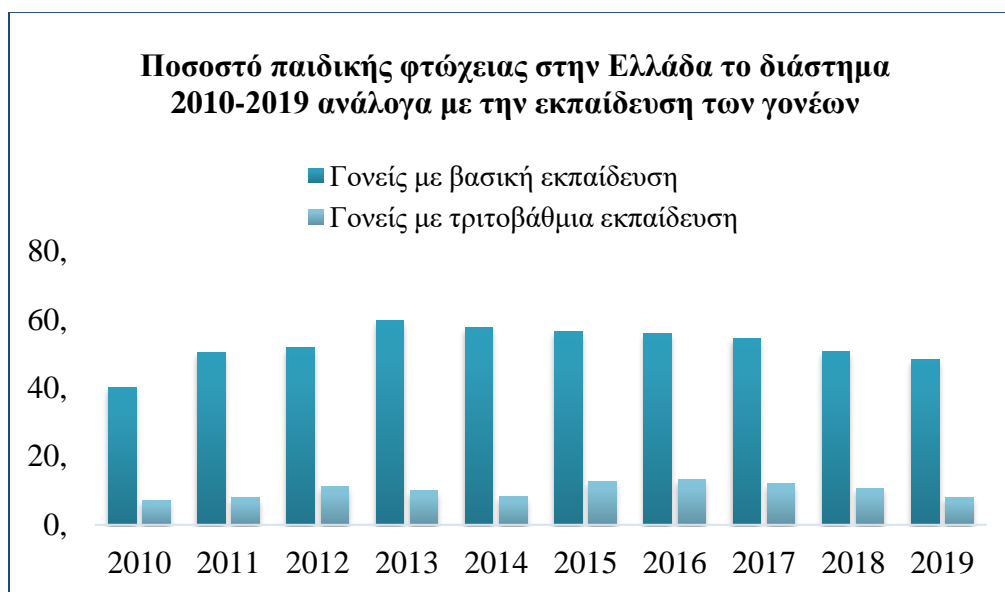
Πίνακας 4.5: Ποσοστό παιδικής φτώχειας που αφορά γονείς, οι οποίοι έχουν περάσει από την τριτοβάθμια εκπαίδευση, σύμφωνα με έρευνες της Eurostat το χρονικό διάστημα 2010-2019 (πηγή: Eurostat 2020δ)

Ευρωπαϊκή χώρα/ Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ΕΕ-28 (2013-2020)	7,7	7,5	7,7	7,7	8,0	8,2	8,1	7,7	8,2	8,2
Βέλγιο	6,3	6,4	9,5	6,1	7,1	7,9	5,4	6,3	5,6	7,0
Βουλγαρία	3,8	2,4	5,0	4,0	2,7	2,4	5,4	3,1	5,7	7,5
Τσεχία	4,9	5,4	3,8	2,2	2,4	2,8	3,1	2,9	2,7	3,6
Δανία	6,8	5,3	5,3	3,6	3,9	3,7	6,2	4,5	5,2	5,4
Γερμανία	7,9	6,7	7,5	6,4	6,7	6,1	5,3	6,0	6,1	5,9
Εσθονία	5,3	8,2	7,9	8,3	9,8	10,2	10,1	8,2	7,4	8,0
Ιρλανδία	10,2	8,4	10,9	11,0	9,7	9,2	10,1	10,2	10,0	-
Ελλάδα	7,2	7,9	11,1	10,0	8,2	12,7	13,1	12,1	10,7	8,1
Ισπανία	10,7	12,0	10,0	11,4	11,7	12,7	11,5	11,4	11,4	11,7
Γαλλία	5,8	5,7	6,1	5,5	6,0	6,8	7,2	6,5	7,0	7,3
Κροατία	6,8	5,2	4,0	8,8	6,0	3,1	2,9	4,2	5,0	3,3

Ευρωπαϊκή χώρα/ Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ιταλία	7,7	7,6	7,4	7,2	9,3	8,9	10,7	10,5	9,5	-
Κύπρος	5,3	5,3	7,0	6,5	6,6	6,1	6,7	5,6	4,7	5,0
Λετονία	5,4	4,9	7,3	7,4	8,2	7,6	5,5	4,9	5,4	6,1
Λιθουανία	16,5	7,5	5,7	7,8	6,5	10,2	11,9	9,6	12,7	8,0
Λουξεμβούργο	7,6	8,2	7,9	7,0	8,8	8,7	9,9	10,8	13,9	15,3
Ουγγαρία	3,1	3,3	2,1	1,7	2,4	4,3	8,1	11,0	6,5	5,1
Μάλτα	7,0	5,5	1,9	4,8	4,6	4,7	2,0	2,1	3,3	2,3
Ολλανδία	8,3	6,7	8,5	11,0	8,7	6,8	5,6	6,2	7,2	7,0
Αυστρία	13,6	9,0	7,6	13,4	11,2	12,0	12,7	12,8	12,9	11,3
Πολωνία	5,4	6,9	5,9	7,7	6,8	6,1	6,7	5,3	4,3	5,5
Πορτογαλία	3,9	4,5	3,9	4,1	4,7	4,8	4,2	3,6	3,8	4,9
Ρουμανία	0,6	1,7	3,5	0,6	2,6	1,1	6,7	1,3	3,7	3,8
Σλοβενία	4,4	4,0	3,8	4,3	6,3	7,0	6,6	7,4	7,4	4,6
Σλοβακία	6,1	7,0	9,2	8,7	8,8	9,1	7,4	8,3	9,0	-
Φιλανδία	7,3	5,9	4,6	3,3	5,2	5,7	4,4	5,0	4,8	4,7
Σουηδία	11,0	11,7	11,7	10,5	8,8	9,2	10,7	11,7	11,3	11,7
Ην. Βασίλειο	8,8	9,1	9,3	10,1	11,0	12,2	10,4	11,8	13,5	-
Ισλανδία	5,7	6,2	5,3	6,9	7,0	7,2	7,2	9,8	6,3	-
Νορβηγία	4,0	4,4	4,7	4,9	3,9	3,6	4,1	4,6	4,7	5,1
Ελβετία	6,8	7,2	8,6	8,6	8,7	10,3	9,3	9,9	12,2	-
Μαυροβούνιο	-	-	-	9,6	8,7	13,3	10,5	8,0	11,6	-
Β. Μακεδονία	-	-	8,0	4,1	4,6	7,2	8,9	8,1	7,9	-
Σερβία	-	-	-	9,0	9,2	10,7	10,7	9,7	7,5	6,4
Τουρκία	2,4	1,8	2,1	2,8	2,3	2,5	3,7	3,2	5,2	-

Παρατηρείται ότι τα παιδιά που προέρχονται από γονείς με υψηλό μορφωτικό επίπεδο έχουν πολύ λιγότερες πιθανότητες να βρεθούν στα όρια της φτώχειας. Σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το ποσοστό παιδικής φτώχειας είναι αισθητά μικρότερο, καθώς οι γονείς έχουν περισσότερες επαγγελματικές ευκαιρίες και αμείβονται καλύτερα. Το μεγαλύτερο ποσοστό που καταγράφεται ισούται με περίπου 10% και αφορά την Ελλάδα, την Ιταλία, την Ισπανία, το Λουξεμβούργο, την Αυστρία, τη Σουηδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ολλανδία και το Μαυροβούνιο.

Στο Σχήμα 4.3 παρουσιάζονται τα ποσοστά παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα στη διάρκεια των χρόνων 2010-2019 ανάλογα με την εκπαίδευση που έλαβαν οι γονείς τους. Είναι εμφανές πως τα παιδιά με γονείς με τριτοβάθμια εκπαίδευση έχουν συγκριτικά λιγότερες πιθανότητες να βρεθούν στα όρια της φτώχειας.

Σχήμα 4.3: Ποσοστό παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα το διάστημα 2010-2019 ανάλογα με την εκπαίδευση των γονέων σύμφωνα με έρευνες της Eurostat (πηγή: Eurostat 2020δ)

Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων δεν τους δίνει τη δυνατότητα να εξελιχθούν σε μεγάλο βαθμό στον επαγγελματικό τομέα. Όταν σε ένα νοικοκυριό δεν εργάζεται κανένας ενήλικας, τότε δεν μπορούν να καλυφθούν τα οικονομικά θέματα της οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα τα μισά παιδιά ζουν σε συνθήκες φτώχειας, όταν κανένας γονέας δεν εργάζεται. Ακόμη και στις περιπτώσεις που οι γονείς εργάζονται υπάρχει πιθανότητα να μην μπορούν να καλύψουν τις ανάγκες των παιδιών λόγω της εργασιακής φτώχειας στη χώρα. Η αδυναμία εύρεση εργασίας δεν αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα φτώχειας, αφού τα χαμηλά εισοδήματα και η μερική απασχόληση που προτιμάται από τους εργοδότες είναι εξίσου κρίσιμοι παράγοντες (Πλατής 2010).

Εκτός από το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων και τον τύπο της οικογένειας, στον οποίο ζουν τα παιδιά, υπάρχουν περισσότεροι παράμετροι της παιδικής φτώχειας. Η ανεργία που συνεχώς αυξάνεται στην Ελλάδα, η ραγδαία ανάπτυξη των εποχιακών εργασιών, η μερική απασχόληση των πολιτών, οι συνθήκες κατοικίας, καθώς και η πρόσβαση στο σύστημα υγείας συμβάλλουν στη φτώχεια των παιδιών. Όσον αφορά στην υγεία των παιδιών πρέπει να τονιστεί η σπουδαιότητα τόσο της σωματικής όσο και της ψυχικής υγείας. Όντας στα όρια της φτώχειας επηρεάζεται η διάθεση των παιδιών, μειώνεται η απόδοσή τους στο σχολείο και η οικογενειακή ευημερία κλονίζεται. Συνεπώς, όλοι οι παράμετροι συνδέονται μεταξύ τους και συμβάλλουν στην άμβλυνση ή στην εδραίωση της παιδικής φτώχειας (Πλατής 2010; Χατζούδης 2013). Για αυτό το λόγο, πρέπει να διερευνηθούν λεπτομερώς η συσχέτιση της παιδικής φτώχειας με την εκπαίδευση, την υγεία, καθώς και την εργασία.

Εν κατακλείδι, οι παράγοντες που επηρεάζουν στον μεγαλύτερο βαθμό το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού συμπεριλαμβάνουν τον τύπο του

νοικοκυριού στο οποίο ζουν τα παιδιά, καθώς έχει σημασία πόσα άτομα εργάζονται και σε πόσα άτομα κατανέμεται το εισόδημα μέσα σε μία οικογένεια. Επίσης, είναι η εργασία των μελών, δηλαδή των γονέων, και το εκπαιδευτικό επίπεδό τους, το οποίο μπορεί να τους εξασφαλίσει καλύτερες εργασιακές αμοιβές. Η περίπτωση που η οικογένεια έχει προέλθει από διαφορετική χώρα αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής αποτελεί σημαντικό παράγοντα. Τέλος, οι συνθήκες διαβίωσης και η πρόσβαση σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη συμβάλλουν στην παιδική φτώχεια (Eurostat 2020α). Συνεπώς, στα επόμενα κεφάλαια θα αναλυθεί η συσχέτιση της παιδικής φτώχειας με τον τομέα της εκπαίδευσης, της εργασίας, καθώς και της υγείας.

4.1.1. Παιδική φτώχεια και εκπαίδευση

Η εκπαίδευση του παιδιού συμβάλλει στη μετάδοση των γνώσεων, αλλά και στη διαμόρφωση της ταυτότητάς του. Το σχολείο είναι ένα περιβάλλον που μπορεί να παρομοιαστεί ως μικρογραφία της κοινωνίας, στην οποία θα ενταχθεί το παιδί στο μέλλον. Συνεπώς, η εκπαίδευση αποτελεί έναν τρόπο κοινωνικοποίησης του ατόμου και οφείλει να είναι προσβάσιμη σε όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτου φύλου, οικονομικής κατάστασης, τύπου οικογένειας, καταγωγής ή όποιας άλλης διαφοράς μπορεί να υπάρξει μεταξύ τους. Η επαρκής εκπαίδευση όλων των παιδιών αποτελεί βασικό παράγοντα για την ομαλή κοινωνικοποίησή τους και την εξισορρόπηση των κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ των φτωχών και των μη φτωχών παιδιών. Μέσα από τις γνώσεις, τις αξίες και τον τρόπο σκέψης που καλλιεργεί το σχολείο μπορεί να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας, παρέχοντας στα παιδιά τα εφόδια για τη διεκδίκηση ίσων ευκαιριών και θέσεων απασχόλησης στην αγορά

εργασίας. Όσο υψηλότερο είναι το μορφωτικό επίπεδο του ατόμου, τόσο περισσότερες οι πιθανότητες επαγγελματικές ανέλιξης (Μπουγιούκου 2017). Η εκπαίδευση που λαμβάνει το παιδί ενισχύει τόσο το γνωστικό υπόβαθρό του όσο και την παραγωγικότητά του, καθώς αναγνωρίζει τις δεξιότητές του και τις βελτιστοποιεί. Με αυτόν τον τρόπο έχει περισσότερες πιθανότητες να εξελιχθεί επαγγελματικά και να βρεθεί σε υψηλόβαθμες θέσεις με σημαντικές χρηματικές απολαβές, εργαζόμενος πάνω στο αντικείμενο που επιθυμεί (Γιαννακόπουλος και Μιχαήλ 2015).

Σύμφωνα με έρευνες της Παγκόσμιας Τράπεζας, όλο και περισσότερα παιδιά εγγράφονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στις φτωχότερες χώρες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το ποσοστό παιδιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση συγκριτικά με τον συνολικό αριθμό παιδιών είναι υψηλό (Μπουγιούκου 2017). Στις φτωχές χώρες τα παιδιά έρχονται στη δυσάρεστη θέση να εγκαταλείψουν το σχολείο, προκειμένου να βοηθήσουν τις οικογένειές τους σε οικονομικό επίπεδο. Αυτό δικαιολογεί την αύξηση της παιδικής εργασίας σε αυτές τις χώρες. Η εγκατάλειψη του σχολείου σε αυτές τις περιπτώσεις παρατηρείται σε μεγαλύτερο βαθμό στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Έτσι, τα παιδιά δεν έχουν τη δυνατότητα να λάβουν τις βασικές γνώσεις και εγκλωβίζονται στην κατάσταση της φτώχειας. Αντιθέτως, στις ανεπτυγμένες χώρες τα παιδιά φαίνεται να εγκαταλείπουν το σχολείο σε μεγαλύτερες βαθμίδες, έχοντας λάβει προηγουμένως τις γνώσεις που προσφέρει η πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Σε αυτές τις χώρες η εκπαίδευση έως κάποια ηλικία είναι υποχρεωτική και δωρεάν για όλα τα παιδιά. Βέβαια, υπάρχει μεγαλύτερη διαφορά στα παιδιά που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας και σε αυτά που δε ζουν. Τα παιδιά που αναγκάζονται να παρατήσουν το σχολείο στις ανεπτυγμένες χώρες προέρχονται τις περισσότερες φορές από

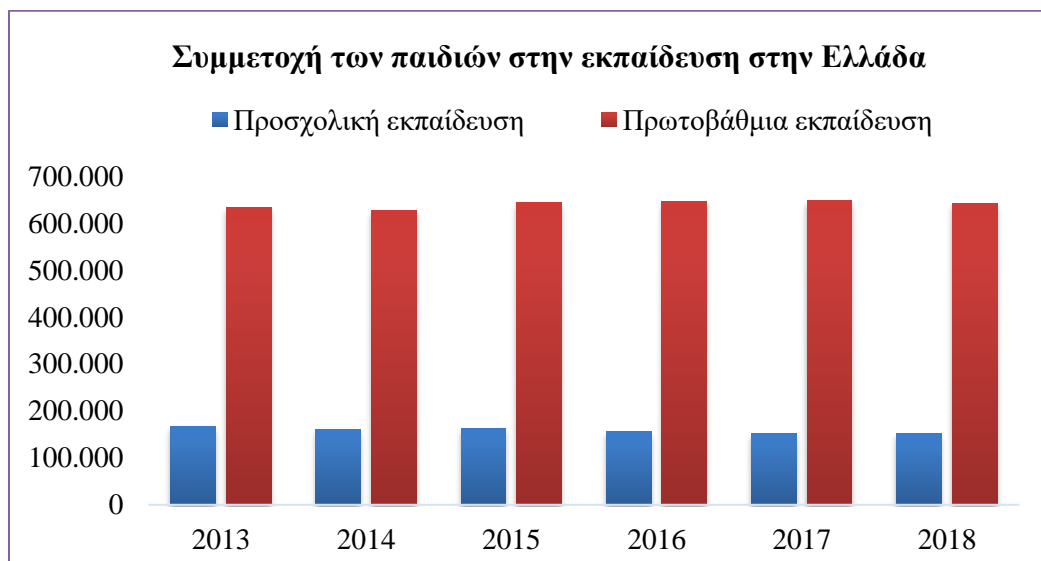
φτωχές οικογένειες παρά από εύπορες. Για αυτό το λόγο υπάρχει έξαρση του φαινομένου των άνισων ευκαιριών στην επαγγελματική τους πορεία (Μπουγιούκου 2017).

Εικόνα 4.2: Απεικόνιση του ελληνικού συστήματος εκπαίδευσης (πηγή: <http://www.docmed.gr/paideia-kai-ekpaideysi/>)

Στην Ελλάδα η εκπαίδευση είναι υποχρεωτική για όλους μέχρι και τις τάξεις του γυμνασίου, προσπαθώντας να εξαλείψει με αυτόν τον τρόπο τις ανισότητες και να παρέχει σε όλα τα παιδιά τα απαραίτητα εφόδια για την μελλοντική επαγγελματική τους πορεία. Βέβαια, η υποχρεωτική εκπαίδευση δεν είναι αρκετή για την εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων ανάμεσα στα παιδιά που ζουν σε συνθήκες φτώχειας και σε εκείνα που προέρχονται από οικογένειες με οικονομική ευμάρεια (Μπουγιούκου 2017). Πριν από την εγγραφή των παιδιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, προηγείται η προσχολική εκπαίδευση μεταξύ 4 και 6 ετών. Οι φτωχές οικογένειες δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να διαθέσουν χρήματα για την προσχολική αγωγή των παιδιών, με αποτέλεσμα να μην εγγράφονται σε αυτή και να εισέρχονται απευθείας στην πρωτοβάθμια. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, δεν είναι κατάλληλα προετοιμασμένα να επικοινωνούν με τα άλλα παιδιά και να συμμετέχουν σε ομαδικές

δραστηριότητες. Στην Ελλάδα, το ποσοστό των παιδιών που εγγράφεται στην προσχολική εκπαίδευση είναι πολύ χαμηλότερο από τον μέσο όρο που προκύπτει από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το έτος 2011 εγγράφθηκε το 74,6% των παιδιών στην Ελλάδα έναντι του 93,2% της Ευρώπης. Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, που ξεκινά από την ηλικία των 6 ετών, έχει καταγραφεί μεγαλύτερο ποσοστό εγγεγραμμένων παιδιών συγκριτικά με την προσχολική εκπαίδευση, το οποίο κυμαίνεται στο ίδιο εύρος με τον μέσο όρο της Ευρώπης. Συγκεκριμένα, το έτος 2007 το ποσοστό ανήλθε στο 98,3% και της Ευρώπης στο 98,4% (Μπουγιούκου 2017; Ντολιοπούλου 2015; Φασουλής 2012). Στο παρακάτω σχήμα παρουσιάζεται ο αριθμός των παιδιών που εγγράφονται στην προσχολική και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα τη χρονική περίοδο 2013-2018.

Σχήμα 4.4: Αριθμός των εγγεγραμμένων παιδιών στην προσχολική και την πρωτοβάθμια εκπαίδευση της Ελλάδας το διάστημα 2013-2018 σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (πηγή: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uoe_enrp01/default/table?lang=en, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uoe_enrp04/default/table?lang=en)

Το μορφωτικό επίπεδο των παιδιών καθορίζει την επαγγελματική τους πορεία. Όταν στον εκπαιδευτικό τομέα υπάρχουν ανισότητες λόγω των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι φτωχές οικογένειες, είναι αναμενόμενες και οι εκπαιδευτικές ανισότητες. Με αυτόν τον τρόπο τα φτωχά παιδιά περιορίζονται σχετικά με τις δραστηριότητες στις οποίες μπορούν να συμμετάσχουν και τις ευκαιρίες τους στη μάθηση και περιθωριοποιούνται. Συνεπώς, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να μην τα καταφέρνουν στο σχολείο, να έχουν χαμηλές αποδόσεις και να αποτύχουν (Μπουγιούκου 2017; Φασουλής 2012). Οι άνισες ευκαιρίες που έχουν τα παιδιά τα ωθούν σε εξωσχολικές δραστηριότητες, όπως το φροντιστήριο. Σε αυτές έχουν πρόσβαση σε μεγαλύτερο βαθμό τα παιδιά που προέρχονται από οικογένειες χωρίς οικονομικές δυσκολίες, ενώ αντίθετα τα φτωχά παιδιά στερούνται αυτή την ευκαιρία στη μάθηση. Συνεπώς, οι εκπαιδευτικές ανισότητες στο σχολείο σε συνδυασμό με τις ανισότητες στη μάθηση μέσω δραστηριοτήτων εκτός του σχολείου επιδεινώνουν το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού των φτωχών παιδιών (Παϊζης et al. 2008). Πολλά παιδιά αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το σχολείο για διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων οι επανειλημμένες αποτυχίες, η παιδική παραβατικότητα και η παιδική εργασία. Τα φαινόμενα αυτά σχετίζονται με την παιδική φτώχεια (Φασουλής 2012).

Σύμφωνα με έρευνες των Kakana et al. (2017), τα παιδιά από φτωχές οικογένειες δεν έχουν ίσες ευκαιρίες στον εκπαιδευτικό τομέα λόγω των οικονομικών προβλημάτων τους. Η οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά το 2010, οδήγησε στη μείωση των εξόδων πολυάριθμων νοικοκυριών. Στα έξοδα συμπεριλαμβάνονται οι δραστηριότητες των παιδιών, οι οποίες οργανώνονται από τις σχολικές μονάδες. Το οικονομικό αντίτιμο για την

συμμετοχή των παιδιών στις εκδρομές και στις δραστηριότητες του σχολείου λειτουργεί ως παρεμποδιστικός παράγοντας για την εξάλειψη των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Επίσης, το σχολείο διοργανώνει επισκέψεις σε εκπαιδευτικούς χώρους, όπως ένα μουσείο, θέατρο, αρχαιολογικό χώρο ή έναν ζωολογικό κήπο, μέσω των οποίων τα παιδιά μαθαίνουν με βιωματικό τρόπο και ψυχαγωγούνται. Η απουσία των παιδιών από τις εκπαιδευτικές επισκέψεις τους στερεί τη δυνατότητα της μάθησης. Συμπέρασμα της ίδιας έρευνας είναι η αδυναμία κάλυψης των εξόδων των παιδιών όσον αφορά στις ενδοσχολικές τους δραστηριότητες. Η αγορά των υλικών, του αθλητικού εξοπλισμού, των ενδυμάτων και όλων των αντικειμένων που απαιτεί το κάθε μάθημα είναι συνήθως ανέφικτη από τις φτωχές οικογένειες. Οι οικονομικές δυσκολίες των γονέων περιορίζουν τη συμμετοχή των παιδιών σε εξωσχολικές δραστηριότητες, όπως σε μία αθλητική ομάδα, καθώς και στην επιμόρφωσή τους μαθαίνοντας ξένες γλώσσες ή παρακολουθώντας μαθήματα από ειδικούς καθηγητές (Kakana et al. 2017).

Το μορφωτικό επίπεδο των παιδιών συσχετίζεται άμεσα με εκείνο των γονέων τους (Μπουγιούκου 2017). Η εκπαίδευση των μελών της οικογένειας καθορίζει τη σημασία που αποδίδουν στις αξίες της κοινωνίας, όπως η εκπαίδευση. Η μόρφωση των παιδιών εκλαμβάνεται με διαφορετικό τρόπο από μία φτωχή και μία εύπορη οικογένεια, καθώς συσχετίζεται με τις προσδοκίες και τα πρότυπα της κάθε οικογένειας. Η φτωχή οικογένεια μπορεί να θεωρεί πως η βασική εκπαίδευση είναι αρκετή για την κατάρτιση του παιδιού, ενώ μία εύπορη οικογένεια προσδοκεί την εισαγωγή του παιδιού της σε κάποια ανώτατη σχολή ή σε κάποιο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών. Στο ενδιάμεσο της φτώχειας και της πλούσιας οικογένειας υπάρχουν οι απόψεις των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, των οποίων οι

γονείς ενδιαφέρονται σε ικανοποιητικό βαθμό για την πρόοδο των παιδιών τους και φροντίζουν για τη μόρφωσή τους (Αρτέμη 2013). Συνεπώς, η εκπαίδευση των γονέων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ανατροφή των παιδιών τους, καθώς οι αντιλήψεις τους και η στάση τους απέναντι στις αξίες της κοινωνίας πηγάζουν από την εκπαίδευσή τους. Το μορφωτικό επίπεδο των γονέων συμβάλλει στην εκπαίδευση των παιδιών, καθώς η αυτοβελτίωσή τους ως γονείς και η παρακίνηση από πλευράς τους στην εκπαίδευση των παιδιών είναι ικανή να διαμορφώσει το μέλλον τους (Γιαννακόπουλος και Μιχαήλ 2015).

Η αποστέρηση των παιδιών τόσο από τα βασικά αγαθά όσο και από άλλους τομείς, όπως η εκπαίδευση, περιορίζει τις δυνατότητές τους όσον αφορά στον επαγγελματικό χώρο. Λόγω των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και των άνισων ευκαιριών εις βάρος των φτωχών παιδιών, δημιουργείται το αίσθημα της έλλειψης και της ανασφάλειας. Για αυτό το λόγο τα φτωχά παιδιά δε διεκδικούν συχνά στο μέλλον θέσεις εργασίας με μεγάλες απολαβές, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να διαφύγουν από τη φτώχεια (Μπουγιούκου 2017).

Μία από τις αιτίες της φτώχειας είναι η εγκατάσταση των μεταναστών σε μία χώρα, χωρίς τους απαιτούμενους οικονομικούς πόρους, τα περιουσιακά στοιχεία και την υιοθέτηση του τρόπου ζωής και της γλώσσας των κατοίκων. Η μετανάστευση όλο και περισσότερων ανθρώπων στην Ελλάδα ενισχύει το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας, το οποίο έχει αντίκτυπο στην εκπαίδευση των παιδιών, καθώς οι ανισότητες μεταξύ των μεταναστών και των ντόπιων παιδιών είναι έντονες. Η διαμονή των παιδιών που προέρχονται από προσφυγικές οικογένειες δεν είναι η συνήθης, καθώς έχει καταγραφεί πως πάρα πολλά παιδιά μένουν σε χώρους προσωρινής φιλοξενίας ή σε ξενώνες. Οι συνθήκες διαβίωσής τους δεν πρέπει να τα αποκλείουν από την πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο οφείλει

να τα δεχτεί και να τα βοηθήσει να προσαρμοστούν στην τάξη. Βέβαια, τα παιδιά των μεταναστών λόγω της οικονομικής τους κατάστασης δεν έχουν τη δυνατότητα να εγγραφούν σε ιδιωτικό σχολείο, αλλά σε δημόσιο. Η εκπαίδευση των παιδιών αφορά τη διαμόρφωση ενεργών, δημοκρατικών και ευσυνείδητων μελλοντικών πολιτών, πέρα από τη μετάδοση των γνώσεων. Το κράτος πρέπει να είναι σε θέση να ενισχύσει οικονομικά τις ευάλωτες αυτές ομάδες και να εκπαιδεύσει τους εκπαιδευτικούς για την ομαλή λειτουργία των σχολικών μονάδων. Οι αξίες του σεβασμού απέναντι στη διαφορετικότητα και της ισότητας κρίνονται απαραίτητο να καλλιεργούνται σε όλα τα παιδιά. Μέσα από το σχολείο τα παιδιά των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων μπορούν να προσαρμοστούν σε μία ομάδα και να μην περιθωριοποιηθούν. Οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να καλλιεργούνται από τους εκπαιδευτικούς και θα πρέπει, μάλιστα, να κατακρίνονται από αυτούς, ώστε τα παιδιά να αντιλαμβάνονται από μικρή ηλικία τη σημασία της ισότητας. Το αίσθημα του «ανήκειν» και η ασφάλεια που μπορεί να δημιουργήσει το σχολικό περιβάλλον συνεισφέρει στην εξάλειψη των ανισοτήτων. Αυτό προϋποθέτει την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης. Συνεπώς, στο σχολείο μέσα από την επικοινωνία και τη συνεργασία όλων των μαθητών μπορεί να καλλιεργηθεί ο σεβασμός προς το διαφορετικό και να εξαλειφθούν οι εκπαιδευτικές ανισότητες ξεπερνώντας τις διαφορές μεταξύ των παιδιών (Ηλίας 2013; Σγούρα, Μάνεσης, και Μητροπούλου 2018).

Οι ανισότητες που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο για την μόρφωση των παιδιών γίνονται έντονα αντιληπτές με τη σύγκριση του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος με των αντίστοιχων ιδιωτικών σχολικών μονάδων στην Ελλάδα. Σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης,

κάθε ιδιωτικό σχολείο διοργανώνει τακτικές συναντήσεις με στόχο την ενημέρωση των γονέων για την πρόοδο των παιδιών τους, τη συζήτηση των προβλημάτων που ίσως έχουν προκύψει και την καλλιέργεια της συνεργασίας τους σε ευχάριστο κλίμα. Επιπλέον, οι τηλεφωνικές συνομιλίες των εκπαιδευτικών με τους γονείς των παιδιών είναι μία συνήθεια που καρποφορεί στα ιδιωτικά σχολεία, ενώ απουσιάζει από τα δημόσια σχολεία.

Ένα ακόμη πρόβλημα που θα έπρεπε να απασχοληθεί τις δημόσιες σχολικές μονάδες είναι η έλλειψη τεχνολογικών πολυμέσων. Η τεχνολογία προσφέρει πολλές δυνατότητες στην ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος, κάνοντας πιο διαδραστική τη μάθηση, διευκολύνοντας την επικοινωνία γονέων και καθηγητών και καλύπτοντας τα κενά των μαθητών με επιπλέον υλικό για το σπίτι, εφόσον το παιδί το χρειάζεται. Η ενσωμάτωση των τεχνολογικών μέσων στα δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα δεν υφίστανται, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο το πλεονέκτημα στα ιδιωτικά σχολεία. Τα παιδιά που προέρχονται από φτωχές οικογένειες δεν μπορούν να εγγραφούν και να παρακολουθήσουν μαθήματα σε ιδιωτικό σχολείο, καθώς το εισόδημα των γονέων και τα οικονομικά τους προβλήματα δεν τους το επιτρέπουν. Από την άλλη μεριά, τα παιδιά από εύπορες οικογένειες έχουν αυτή τη δυνατότητα και συνεπώς περισσότερες ευκαιρίες στη μάθηση. Η τεχνολογία μπορεί να εκμηδενίσει την απόσταση του γονέα με το σχολείο, διευκολύνοντας την επικοινωνία τους. Αυτό συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό, εφόσον η πλειοψηφία των γονέων πλέον εργάζεται και έτσι διαθέτει ελάχιστο χρόνο στην καθημερινότητά του. Επιπλέον, τα ιδιωτικά σχολεία λαμβάνουν χρηματοδοτήσεις, τις οποίες αξιοποιούν για τη συντήρηση της σχολικής μονάδας, την οικοδόμηση αθλητικών χώρων, την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, καθώς και την πραγματοποίηση εκπαιδευτικών εκδρομών. Στην περίπτωση των δημόσιων

σχολικών μονάδων οι χρηματοδοτήσεις προέρχονται κυρίως από το κράτος, το οποίο εξαιτίας της οικονομικής κρίσης μειώνει συνεχώς τις δαπάνες που αφορούν τον εκπαιδευτικό τομέα (Αρτέμη 2013).

Εικόνα 4.3: Αναπαράσταση της συνεισφοράς της τεχνολογίας στην εκπαίδευση των παιδιών (πηγή: <https://acebqualifica.org.br/ensino-hibrido-ganha-espaco-na-educacao-basica/>)

Οι εκπαιδευτικές ανισότητες μεταξύ των παιδιών οφείλουν να εξαλειφθούν. Σε αυτό έχουν καθοριστικό ρόλο οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι με τη στάση τους μπορούν να βοηθήσουν όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτου οικονομικής κατάστασης. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να εντοπίζει τις αδυναμίες όλων των παιδιών, να τα βοηθά, να τα ενθαρρύνει να συνεχίσουν την προσπάθεια παρά τις δυσκολίες τους και να τα υποστηρίζει είτε σε εκπαιδευτικό ή σε προσωπικό επίπεδο (Ντολιοπούλου 2015).

Το κράτος, από την πλευρά του, οφείλει να στηρίζει οικονομικά τις οικονομικά αδύναμες οικογένειες. Τα επιδόματα και οι επιβραβεύσεις αποτελούν σημαντικούς τρόπους στήριξης και ενθάρρυνσης των παιδιών που προέρχονται από οικογένειες με οικονομικά προβλήματα. Επιπλέον, το κράτος πρέπει να διατηρεί τις υποδομές όλων των βαθμίδων σε άριστη

κατάσταση και να προσφέρει θέσεις εργασίας στους νέους εκπαιδευτικούς, ώστε να καλύπτονται όλα τα κενά στην εκπαίδευση, χωρίς να αναλογεί μεγάλος όγκος εργασίας σε λίγους εκπαιδευτικούς. Τόσο οι εργαζόμενοι που βρίσκονται στο χώρο της εκπαίδευσης εδώ και αρκετά χρόνια όσο και οι νεοπροσληφθέντες εκπαιδευτικοί κρίνεται σκόπιμο να επιμορφώνονται διαρκώς και να προσαρμόζονται στα δεδομένα και στις νέες ανάγκες των παιδιών. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων και επαγγελματικής κατάρτισης με τη συνεργασία των κρατικών μηχανισμών και των σχολικών μονάδων, προκειμένου η εκπαίδευση να είναι ισότιμη για όλα τα παιδιά και προοδευτική (Μπαλούρδος 2013). Εκτός από το γνωστικό αντικείμενο των εκπαιδευτικών, το οποίο ανανεώνεται διαρκώς μέσω των προγραμμάτων κατάρτισης, είναι σημαντική η εκπαίδευσή τους σε συμπεριφορικά θέματα. Τα παιδιά μιμούνται τους δάσκαλους τους και υιοθετούν τις αντιλήψεις τους σε αρκετό βαθμό, καθώς είναι μέρος της διαμόρφωσης του χαρακτήρα τους. Για αυτό το λόγο, η διδασχή των αξιών και των συμπεριφορών που πρέπει να μεταδίδουν στα παιδιά καθ' όλη τη διάρκεια της εκπαίδευσης είναι μείζονος σημασίας. Η καθημερινή εφαρμογή των γνώσεων που λαμβάνουν οι εκπαιδευτικοί μέσα από τα σεμινάρια είναι ικανή να οδηγήσει στην ανάκαμψη του εκπαιδευτικού συστήματος (Soriano 2014).

Η στήριξη των παιδιών και η βελτίωση της απόδοσής τους στο σχολείο μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματικά μόνο με τη συνεργασία των γονέων, των εκπαιδευτικών, καθώς και όλων των ενδιαφερόμενων. Είναι σημαντικό να υπάρχει συχνή και ουσιαστική επικοινωνία των γονέων και των εκπαιδευτικών, ώστε να εντοπίζονται οι αδυναμίες του παιδιού και να επιλύονται τυχόν προβλήματα. Η συνεχής ενημέρωση για την πρόοδο του παιδιού και η σωστή καθοδήγηση θα συμβάλλουν στην βελτίωση της εκπαίδευσης του παιδιού σε ποιοτικό

επίπεδο. Απαραίτητη κρίνεται η εκπαίδευση και των δύο πλευρών, τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των γονέων, ώστε να δημιουργηθεί ένα κλίμα συνεργατικότητας και κατανόησης. Ο συντονισμός και η συνεργασία όλων των φορέων προϋποθέτουν τη διάθεση χρόνου, την παροχή κινήτρων, καθώς και την οικονομική ενίσχυση εκ μέρους του κράτους για τη διοργάνωση τέτοιων εγχειρημάτων, όπως η τακτική ενημέρωση των γονέων (Soriano 2014; Αρτέμη 2013).

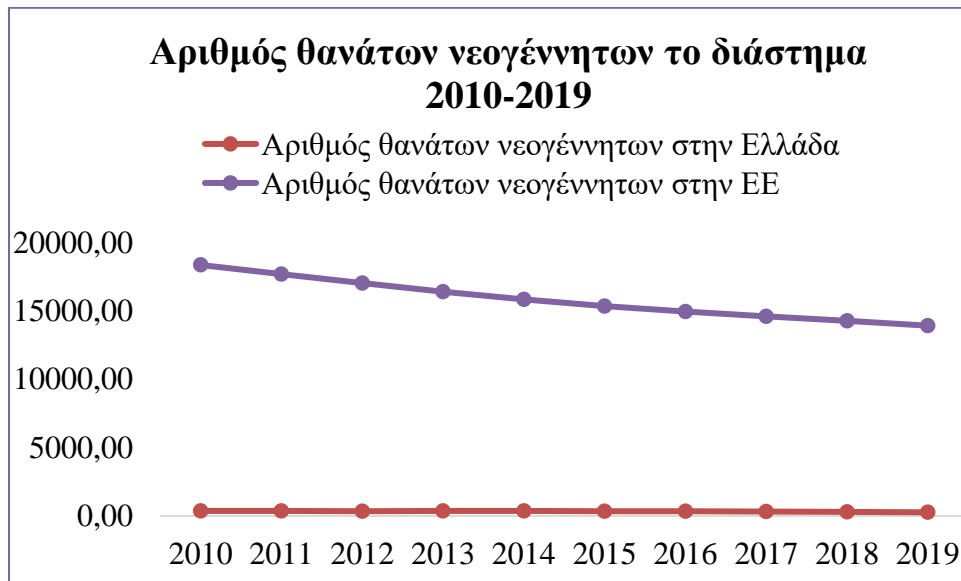
4.1.2. Παιδική φτώχεια και υγεία

Τα παιδιά που γεννιούνται σε οικογένειες, οι οποίες δε διαθέτουν τους χρηματικούς πόρους, ώστε να καλύψουν όλες τις βασικές ανάγκες των παιδιών τους, είναι σύνηθες να διαφεύγουν από αυτήν την κατάσταση. Ο μόνος τρόπος για να πετύχουν τη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους είναι η εξασφάλιση μεγαλύτερων χρηματικών απολαβών, συγκριτικά με των γονέων τους. Έτσι, δε θα στερούντα τα βασικά αγαθά και θα έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες, όπως η υγεία, στον ίδιο βαθμό με τα παιδιά που δεν κατατάσσονται στις φτωχές οικογένειες. Το σημαντικότερο πρόβλημα είναι πως το παιδί συνήθως εγκλωβίζεται στην κατάσταση της φτώχειας και δεν μπορεί να διακρίνει από μόνο του τρόπο διαφυγής, με αποτέλεσμα να αποδέχεται τη φτώχεια και να την κληροδοτεί στα δικά του παιδιά.

Οι οικογένειες που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας δεν είναι σε θέση να καλύψουν τις βασικές ανάγκες του παιδιού, όπως η σωστή και με ποικιλία διατροφή, η στέγαση, οι συνθήκες σωστής υγιεινής, η ένδυση και η πρόσβαση σε μονάδες υγείας, δηλαδή η επίσκεψη σε έναν ιδιώτη γιατρό ή ακόμη και σε νοσοκομειακή μονάδα. Η αδυναμία φροντίδας του παιδιών τους δημιουργεί σίγουρα αισθήματα απογοήτευσης στους γονείς, διότι σε

καταστάσεις αρρώστιας δεν περιθάλπονται σε ικανοποιητικό βαθμό. Βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, καθώς από τη μία πλευρά οι αρρώστιες ευδοκιμούν στις συνθήκες διαβίωσης που έχουν οι φτωχοί άνθρωποι, ενώ από την άλλη πλευρά δεν μπορούν να έχουν την απαραίτητη φροντίδα την καταπολέμησή τους λόγω οικονομικών παραγόντων. Έτσι, οι ευάλωτες ομάδες εμφανίζουν χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής συγκριτικά με τα άτομα που δεν ζουν σε συνθήκες φτώχειας. Σύμφωνα με έρευνες της Παγκόσμιας Τράπεζας, οι εύποροι άνθρωποι ζουν περίπου 20 χρόνια περισσότερο από εκείνους που αντιμετωπίζουν τη φτώχεια. Επιπλέον, αφού οι συνθήκες σωστής υγιεινής απουσιάζουν από την καθημερινότητά τους επιτρέπουν σε ιούς και αρρώστιες να ευδοκιμούν. Από πολύ μικρή ηλικία τα φτωχά παιδιά ταλαιπωρούνται, καθώς έχουν καταγραφεί πολλά περιστατικά όπου η πάθηση ή η χρόνια ασθένεια του παιδιού έχει διαγνωσθεί σε μετέπειτα στάδιο της ζωής του. Έτσι, τα παιδιά χρειάζονται όλο και περισσότερη φροντίδα και κάποιες φορές η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη είναι αναπόφευκτη. Αυτό αυξάνει τα έξοδα της φτώχεις οικογένειας μειώνοντας τους οικονομικούς της πόρους (Μπουγιούκου 2017; Πλατής 2010).

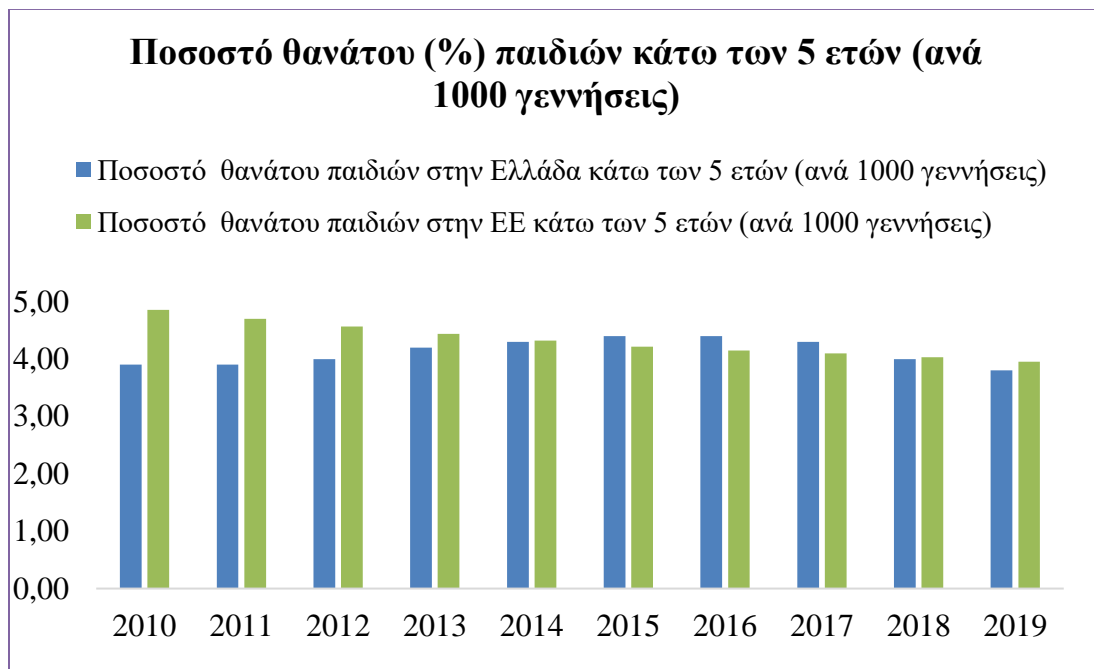
Σύμφωνα με έρευνα των Korenman, Miller, Sjaastad (1995) τα παιδιά που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας δεν αναπτύσσονται με τον ίδιο ρυθμό συγκριτικά με εκείνα που ζουν σε εύπορες οικογένειες. Αυτό οφείλεται στα τρόφιμα που τους παρέχουν οι γονείς λόγω της χαμηλής διατροφικής τους αξίας. Επίσης, δεν υπάρχει ποικιλία τροφών, άρα και θρεπτικών συστατικών, και συνήθως δεν τρέφονται πολλές φορές τη μέρα, όπως τα παιδιά που δεν είναι φτωχά. Είναι σύνηθες φαινόμενο να έχουν χαμηλότερο ύψος από τα άλλα παιδιά, ενώ άλλα φορές είναι αρκετά αδύνατα σε σχέση με το ύψος τους (Hainsworth 2011; Korenman et al. 1995).

Σχήμα 4.5: Αριθμός θανάτων νεογέννητων στην Ελλάδα και την Ευρώπη το χρονικό διάστημα 2010-2019 (πηγή: <https://databank.worldbank.org/source/health-nutrition-and-population-statistics>)

Τα φτωχά παιδιά είναι αναμενόμενο να είναι πιο ευάλωτα σε αρρώστιες λόγω της χαμηλής διατροφικής αξίας τροφών τους και πιθανόν των κακών συνθηκών διαβίωσης. Αρρωσταίνουν πιο συχνά από άλλα παιδιά της ηλικίας τους και έτσι αναγκάζονται να παραμένουν σπίτι για μέρες χάνοντας μέρες από την εκπαίδευσή τους στο σχολείο (Korenman et al. 1995). Είναι πιο ευάλωτα σε κινδύνους και η ένδυσή τους δεν είναι πάντα η κατάλληλη για την πρόληψη ασθενειών (Ντολιοπούλου 2015). Επιπλέον, είναι αναμενόμενο μεγάλο μέρος των φτωχών οικογενειών να μην μπορεί να πληρώσει για τη θέρμανση του σπιτιού. Λόγω των οικονομικών συνθηκών της οικογένειας μερικά παιδιά αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το σχολείο χωρίς να έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους (Hainsworth 2011; Πλατής 2010).

Ζώντας κάτω από τα όρια της φτώχειας και υπομένοντας κακουχίες, τα παιδιά εμφανίζουν πιο συχνά ψυχικές διαταραχές και ακραίες συμπεριφορές στην καθημερινότητά τους, σε σχέση με τα μη φτωχά παιδιά (Korenman et al. 1995). Για να διαφύγουν από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται, στρέφονται σε βλαβερές συνήθειες, όπως η χρήση ουσιών και οιοπνευματούχων ποτών (Χατζούδης 2013). Επίσης, αποκτούν βίαιη συμπεριφορά απέναντι στους συνανθρώπους τους και κάποια εμφανίζουν αυτοκτονικές τάσεις (Πλατής 2010).

Σχήμα 4.6: Ποσοστό θανάτου παιδιών κάτω των 5 ετών στην Ελλάδα και την Ευρώπη (ανά 1000 γεννήσεις) το χρονικό διάστημα 2010-2019 (πηγή: <https://databank.worldbank.org/source/health-nutrition-and-population-statistics>)

Η παιδική φτώχεια μπορεί να επηρεάσει την ανάπτυξη του παιδιά όσον αφορά στην διανοητική του ανάπτυξη (Korenman et al. 1995). Σε περίπτωση που το παιδί δεν τρέφεται σωστά τα πρώτα χρόνια της ηλικίας του, δε λαμβάνει τα απαραίτητα θρεπτικά συστατικά για

τον οργανισμό του. Η βιταμίνη Α επηρεάζει τη νοητική ανάπτυξη του παιδιού, ενώ η απουσία πρόσληψης των ω-3 λιπαρών οξέων οδηγεί στην διάσπαση προσοχής, στην υπερκινητικότητα και λειτουργεί ως ενισχυτικός παράγοντας της κατάθλιψης. Σύμφωνα με μελέτες έχει καταγραφεί η αύξηση της θνησιμότητας των ενηλίκων, η οποία επηρεάζει έμμεσα τα παιδιά. Το περιβάλλον του παιδιού και οι εμπειρίες που αποκτά καθ' όλη τη διάρκεια της παιδικής του ηλικίας είναι σημαντικά, επηρεάζοντας την λειτουργική ανάπτυξη του εγκεφάλου του και την ψυχική του υγεία (Χατζούδης 2013).

Στην Ελλάδα παρέχονται κοινωνικά επιδόματα σε όλες τις οικογένειες που αντιμετωπίζουν το φαινόμενο της φτώχειας, και κατ' επέκταση της παιδικής φτώχειας. Η οικονομική αυτή στήριξη του κράτους συμβάλλει σε μία μικρή μείωση του φαινομένου, αλλά δεν είναι ικανή να εξαλείψει τη φτώχεια ούτε να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα (Νικολάου 2007). Συνεπώς, πρέπει να ληφθούν πιο δραστικά και πιο αποτελεσματικά μέτρα στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής του ελληνικού κράτους.

4.1.3. Παιδική φτώχεια και εργασία

Η οικονομική κρίση χαρακτηρίζεται και αναγνωρίζεται από τη μείωση της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα, η οποία οδηγεί σε μία σειρά αλληλένδετων συνεπειών, τόσο οικονομικών όσο και κοινωνικών. Η μείωση της οικονομικής δραστηριότητας συνεπάγεται τη μείωση του ανθρωπίνου δυναμικού που εργάζεται στις επιχειρήσεις της χώρας και κατ' επέκταση στην αύξηση της φτώχειας σε όλη τη χώρα. Η έλλειψη οικονομικών εισοδημάτων οδηγεί με τη σειρά της στην αδυναμία πρόσβασης πολλών ανθρώπων σε βασικά αγαθά και σε τομείς, όπως η εκπαίδευση, η υγεία και η εργασία. Με αυτόν τον τρόπο διαταράσσονται

οι συνθήκες διαβίωσης μεγάλου μέρους του πληθυσμού της χώρας και κλονίζεται η αρμονική ζωή των κατοίκων. Τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι μεταφέρονται αναπόφευκτα στα παιδιά τους, διαιωνίζοντας το πρόβλημα της φτώχειας και όλων των κοινωνικών συνεπειών που εκείνη επιφέρει (Κατσίκας n.d.; Παϊζής et al. 2008).

Σύμφωνα με τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας (ΔΟΕ) ορίζεται πως κάθε άτομο κάτω των 18 ετών θεωρείται παιδί. Το κάθε παιδί έχει δικαίωμα και πρέπει να έχει ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση, σε σωστή και επαρκή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και να μεγαλώνει χωρίς να στερείται τις ελευθερίες της παιδικής του ηλικίας. Η κατάσταση της φτώχειας στερεί συνήθως τα βασικά αγαθά από τα παιδιά, τα οποία δεν μπορούν να καλύψουν επαρκώς τις καθημερινές τους ανάγκες και συχνά δεν έχουν πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα και στο σύστημα υγείας. Συνεπώς, η φτώχεια αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την ολοκληρωμένη και σωστή ανατροφή των παιδιών, τα οποία αναγκάζονται να ζουν κάτω από δύσκολες και μη αποδεκτές συνθήκες (Tsouvelas 2014; Παϊζής et al. 2008).

Από την προπολεμική περίοδο τα παιδιά αντιμετωπίζονταν ως μέλη του εργατικού δυναμικού μίας οικογένειας. Η συνεισφορά τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών στις εργασίες της οικογένειας ήταν σημαντική. Πριν τη βιομηχανική επανάσταση, όπου οι βιομηχανίες της χώρας κατακλύστηκαν από τις μηχανές όσον αφορά στην παραγωγική τους διαδικασία, τα παιδιά βοηθούσαν κυρίως στις οικογενειακές επιχειρήσεις. Εργάζονταν από πολύ μικρή ηλικία, συνήθως από 4 ετών, στις εργασίες του χωραφιού και στις δουλειές του σπιτιού. Αρκετές φορές τα παιδιά βοηθούσαν τους γονείς τους στις φάρμες και στις αγορές

που εκείνοι εργάζονταν. Το ηλικιακό όριο παρέμενε ιδιαίτερο χαμηλό, ιδιαίτερα με την αύξηση της παραγωγής των βιομηχανιών την περίοδο του βιομηχανισμού. Η βιομηχανική επανάσταση αναδιαμόρφωσε ριζικά τη ζωή των παιδιών σχετικά με την εργασία στα παιδικά τους χρόνια. Τα εργοστάσια πρόσθεσαν πολυάριθμες μηχανές στην παραγωγή τους αποσκοπώντας στην ταχύτερη και πιο αποδοτική παραγωγή. Οι μηχανές στις βιομηχανίες έπρεπε να ελέγχονται και να χειρίζονται από ανθρώπους με αντοχή και δύναμη, των οποίων η εργασία δε θα επιβάρυνε σε καμία περίπτωση το εργοστάσιο. Για αυτό το λόγο, ο χειρισμός των μηχανών επιλεγόταν συχνά να πραγματοποιείται από παιδιά, τα οποία εργάζονταν υπό νέες σκληρές συνθήκες και με αρκετά χαμηλότερο μισθό συγκριτικά με έναν ενήλικα. Η βιομηχανική επανάσταση εισήγαγε το παιδί στην παιδική εργασία και μάλιστα υπό ανθυγιεινή και ανεπίτρεπτες για ένα παιδί συνθήκες. Είχε καθιερωθεί ο θεσμός της μαθητείας με απώτερο στόχο την επαγγελματική κατάρτιση των παιδιών και την απαραίτητη εξειδίκευση σχετικά με το επάγγελμα που ασχολούνταν το παιδί. Η μαθητεία θεωρούνταν ότι λειτουργούσε ως μηχανισμός ένταξης του παιδιού στην αγορά εργασίας, ώστε να αποκτήσει τις δεξιότητες για να εργασθεί στο σύντομο μέλλον.

Η μικρή ηλικία των «εργαζομένων» του εργοστασίου σε συνδυασμό με το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο επέτρεπε στους εργοδότες να συμπεριφέρονται απρεπώς στα παιδιά, είτε με σωματική ή με λεκτική βία. Επιπλέον, αδιαφορούσαν για το βλαβερές περιβάλλον, στο οποίο εργάζονταν για πάρα πολλές ώρες τα παιδιά και ενδιαφερόντουσαν μόνο για την αποδοτικότητα της επιχείρησης. Η παιδική εργασία από πολύ μικρή ηλικία εδραιώθηκε με αυτόν τον τρόπο και ήταν προτιμητέα καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα σε διάφορους τομείς, όπως τα ανθρακωρυχεία, οι βιομηχανίες κλωστοϋφαντουργίας και βαμβακιού.

Εικόνα 4.4: Παιδική εργασία κατά την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης (πηγή: Φωτογραφικό άλμπουμ: κάποια παιδιά δε γιορτάζουν ποτέ – Ιστορία-Τέχνες-Πολιτισμός (wordpress.com))

Τα εργαζόμενα παιδιά προέρχονταν κυρίως από φτωχές οικογένειες, οι οποίες είχαν ανάγκη το επιπλέον εισόδημα που προσέφερε το παιδί, προκειμένου να επιβιώσουν, ή σε άλλες περιπτώσεις ήταν υποχρεωμένες να αποπληρώσουν τα χρέη τους μέσω της παιδικής εργασίας. Η οικογένεια ήταν εκείνη που αποφάσιζε για την εργασία ή μη του παιδιού κατά την παιδική του ηλικία και η επιλογή εξαρτιόταν από τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε. Σε αρκετές περιπτώσεις τα παιδιά εργάζονταν σε τοπικά καταστήματα ως βοηθοί, υπηρέτες, μικροπωλητές, λαχειοπώλες ή και ζητιάνοι.

Η κατάσταση της φτώχειας και η πολύωρη εργασιακή απασχόληση των παιδιών τους στερούσε τη δυνατότητα της εκπαίδευσης, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μην παρακολουθούν τα μαθήματα του σχολείου και να μην έχουν το μορφωτικό επίπεδο να ανελιχθούν

επαγγελματικά στο μέλλον. Η πολύωρη παιδική εργασία οδηγούσε στην έλλειψη εκπαιδευτικού υποβάθρου και στην διαιώνιση της φτώχειας, καθώς τα παιδιά δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν ανώτερες και υψηλόμισθες θέσεις εργασίας, βρισκόμενα εγκλωβισμένα στην κατάσταση της φτώχειας. Το χαμηλό εισόδημα και το ανθυγιεινές εργασιακό περιβάλλον συνέβαλλαν στην ανεπαρκή διατροφή των παιδιών και των οικογενειών τους, καθώς και στην επιβάρυνση της υγείας τους. Η βασικότερη και πιο σημαντική συνέπεια της παιδικής εργασίας ήταν και παραμένει να είναι η καταπάτηση των δικαιωμάτων του παιδιού, στερώντας του την ελευθερία και αναγκάζοντάς το να εργάζεται υπό αντίξοες και μη αποδεκτές συνθήκες χωρίς τη θέλησή του (Tsouvelas 2014; Zamfir 2019; Μπουγιούκου 2017; Φασουλής 2012).

Μετά τον Α' και τον Β' παγκόσμιο πόλεμο μεγάλο μέρος του πληθυσμού πολλών χωρών βρέθηκε να ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας, έχοντας χάσει μέρος ή όλη την περιουσία του και όντας εξαρτώμενοι από εκείνους που διέθεταν στην κατοχή τους χωράφια και επιχειρήσεις. Μέχρι τη δεκαετία του '60 τα μέλη των φτωχών οικογενειών εγκατέλειπαν το σχολείο για να εργαστούν περίπου στην ηλικία των 15 ετών. Από το 1970 η σχολική διαρροή έχει περιοριστεί δίνοντας σε περισσότερα παιδιά επαγγελματικές ευκαιρίες στην αγορά εργασίας. Στη σύγχρονη εποχή το μορφωτικό επίπεδο και οι γνώσεις που αποκτώνται μέσω της εκπαίδευσης είναι απαραίτητα εφόδια για την επαγγελματική αποκατάσταση του ατόμου. Έτσι, η εγκατάλειψη του σχολείου για την εργασία δεν αποτελεί πλέον δρόμο επαγγελματικής αποκατάστασης και ανέλιξης, αλλά ανεργίας (Μπουγιούκου 2017).

Σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας (ΔΟΕ) είναι εμφανής ο διαχωρισμός μεταξύ της παιδικής εργασίας και της παιδικής απασχόλησης. Η παιδική εργασία αφορά την εργασία

των παιδιών για πολλές ώρες και σε ακατάλληλες συνθήκες εργασίας, όπου οι πιθανότητες να επιβαρύνεται η υγεία του, να διακυβεύεται η ασφάλειά του και να καταπατώνται τα δικαιώματά του είναι πολλές. Από την άλλη μεριά, η παιδική απασχόληση περιγράφει την εργασία των παιδιών για λίγες ώρες και σε τομείς που δεν επιβαρύνουν ψυχικά ή σωματικά το παιδί (UNICEF 2013). Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας παρατηρείται τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες. Στις ανεπτυγμένες χώρες πολλά παιδιά εργάζονται χωρίς να είναι νόμιμο, χωρίς να μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια ο αριθμός εργαζόμενων παιδιών. Τα παιδιά που δουλεύουν κατά την παιδική τους ηλικία είναι συνήθως φτωχά και αναγκάζονται να εργαστούν, προκειμένου να αποκτήσουν χρήματα. Η εργασία σε τόσο μικρή ηλικία συνδυάζεται με την εγκατάλειψη του σχολείου, καθώς η εργασία είναι πολύωρη και δεν είναι δυνατό να πραγματοποιείται παράλληλα με το σχολείο (Μπουγιούκου 2017).

Παιδιά σε όλο τον κόσμο απασχολούνται σε διάφορους τομείς και θέσεις, οι οποίοι κρίνεται σκόπιμο να διαχωρίζονται μεταξύ τους. Σύμφωνα με την Unicef οι κύριες κατηγορίες ανέρχονται σε επτά:

- Οικιακή εργασία
- Εξαναγκαστική και δεσμευμένη εργασία
- Εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση
- Εργασία σε βιομηχανίες και φυτείες
- Εργασία στο δρόμο
- Εργασία για την οικογένεια
- Εργασία των κοριτσιών

Ο Διεθνής Οργανισμός Εργασίας διαχωρίζεται την παιδική εργασία σε δύο διαφορετικές κατηγορίες, την ορατή και την αόρατη. Η ορατή αφορά την εργασία των παιδιών στο δρόμο, ενώ η αόρατη σχετίζεται με θέσεις εργασίας που δε διακρίνονται εύκολα, όπως οι οικιακοί βοηθοί και οι απασχολούμενοι στον αγροτικό τομέα. Επιπλέον, διαχωρίζεται στη νόμιμη και στην παράνομη παιδική εργασία. Στη δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται η ταπητουργία, η αλιεία, η εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση, η πώληση αγαθών και η εργασία στο δρόμο.

Η ιστορία έχει καταγράψει την εκμετάλλευση των παιδιών ως οικιακούς βοηθούς σε πολλές περιόδους. Οι φτωχές οικογένειες αναγκάζονταν να αποπληρώσουν τα χρέη τους μέσω των παιδιών τους, εφόσον δε διέθεταν τους οικονομικούς πόρους οι ίδιοι. Έτσι, τα παιδιά από μικρή ηλικία βρίσκονταν στη δυσάρεστη θέση να εργασθούν ως οικιακοί βοηθοί και σε εργασίες του σπιτιού είτε χωρίς αμοιβή ή παρέχοντάς τους κάποιο μικρό χρηματικό ποσό. Αυτός ο τύπος εργασίας δεν μπορεί να καταγραφεί με ακριβή νούμερα, διότι αποτελεί αόρατο τύπο εργασίας και συχνά τα παιδιά αυτού του τομέα είναι θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης και κακοποίησης. Εκτός από τους οικιακούς βοηθούς, ο τομέας απασχόλησης των ορυχείων και των κατασκευών αποτελεί επικίνδυνο χώρο εργασίας για τα παιδιά. Αρκετές οικογένειες αναγκάζουν τα παιδιά τους είτε να βοηθούν τους γονείς τους σε αυτόν τον τομέα εργασίας ή να εργάζονται εξ' ολοκλήρου σε αυτόν, εγκαταλείποντας την εκπαίδευσή τους. Η εργασία σε τέτοιους χώρους επιβαρύνει την υγεία των παιδιών, διότι η εισπνοή χημικών και βλαβερών ουσιών μπορεί να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα υγείας. Επιπλέον, η σωματική επιβάρυνση των παιδιών από τη μεταφορά ογκώδη αντικειμένων είναι μείζονος σημασίας, καθώς υπάρχει μεγάλος κίνδυνος ατυχήματος. Τα περισσότερα παιδιά

που απασχολούνται σε αυτούς τους τομείς βρίσκονται στην Αφρική, στη Λατινική Αμερική και στην Ασία.

Μεγάλος μέρος των παιδιών που εργάζονται κατά την παιδική ηλικία απασχολούνται στον τομέα της γεωργίας. Κυρίαρχο ρόλο έχουν οι εξής χώρες: η Ινδία, η Κένυα, η Βραζιλία, η Δυτική Αφρική, το Μπαγκλαντές και το Μεξικό. Σε μικρότερο βαθμό σημειώνεται η παιδική εργασία στη γεωργία στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Οι θέσεις στον τομέα αυτόν απαιτούν πολλές ώρες εργασίας, αντοχή και δύναμη. Ορισμένες φορές τα παιδιά εκτίθενται σε βλαβερές για τον οργανισμό τους ουσίες, όπως τα παρασιτοκτόνα και τα εντομοκτόνα. Επίσης, ο τομέας της αλιείας αποτελεί κλάδο απασχόλησης μεγάλου μέρους των εργαζόμενων παιδιών, κυρίως στο Ελ Σαλβαδόρ και στις Φιλιππίνες. Η απασχόληση στον τομέα της αλιείας εγκυμονεί κινδύνους, καθώς τίθεται σε κίνδυνο η ζωή των παιδιών καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας τους. Στον τομέα της επεξεργασίας των πρώτων υλών, της μεταποίησής τους, καθώς και της πώλησης συμμετέχουν πιο ενεργά τα κορίτσια από την ηλικία των 10 ετών.

Εκτός από τους τομείς της γεωργίας και της αλιείας, πολλά παιδιά εργάζονται σε βιομηχανίες. Η απασχόληση των παιδιών στα εργοστάσια ξεκίνησε τη βιομηχανική επανάσταση με την εισαγωγή της μηχανής στην παραγωγική διαδικασία και σε μερικές χώρες, όπως στην Κίνα, στην Ινδία, το Πακιστάν, την Πορτογαλία, την Ιταλία και την Ισπανία, συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Η ενασχόληση με την υφαντουργία, τα ενδύματα και τα υποδήματα, καθώς και τη μεταποίηση πρώτων υλών όπως το ξύλο καταγράφεται σε μεγάλο βαθμό. Επίσης, τα παιδιά εργάζονται σε μονάδες παραγωγής εύφλεκτων και επικίνδυνων προϊόντων, όπως τα σπίρτα και τα πυροτεχνήματα.

Μία άλλη μορφή παιδικής εργασίας είναι η εργασία στο δρόμο, η οποία αποτελεί την πιο ορατή μορφή. Σε πολλές χώρες του κόσμου οι οικογένειες αναγκάζουν τα παιδιά τους να εργάζονται στο δρόμο είτε ως μικροπωλητές ή ως ζητιάνοι. Αρκετές φορές τα ίδια τα παιδιά παίρνουν αυτήν την απόφαση, στην οποία οδηγούνται λόγω της φτώχειας και της πείνας. Πολλά παιδιά στο δρόμο προσφέρουν υπηρεσίες, όπως η καθαριότητα οχημάτων, η χαμηλόμισθη εργασία σε οποιοδήποτε εργοδότη το επιθυμεί και ως αχθοφόροι (Tsouvelas 2014; Zamfir 2019).

Εικόνα 4.5: Εργαζόμενα παιδιά σε δρόμο της Θεσσαλονίκης (πηγή: <https://www.in.gr/2019/06/11/greece/paidia-sklavoi-sti-thessaloniki-sokaristika-stoixeia-gia-tin-paidiki-ergasia/>)

Στην Ελλάδα παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στο δρόμο λόγω της οικονομικής κρίσης που πλήττει τη χώρα και των πολυάριθμων μειονοτικών ομάδων που διαμένουν σε αυτή. Από τη δεκαετία του '90 στην Ελλάδα αυτή η μορφή παιδικής εργασίας παίρνει όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις, καθώς παιδιά ηλικία 2-15 ετών εισέρχονται στην εργασία στο δρόμο ανεξαρτήτου τόπου καταγωγής και εθνικότητας. Σύμφωνα με έρευνες

εκτιμάται πως περίπου 100.000-150.000 ανήλικα παιδιά εργάζονται στην Ελλάδα. Είναι άξιο προβληματισμού πως ο αριθμός των εργαζόμενων παιδιών συνδέεται με τον αριθμό των παιδιών που εγκαταλείπουν το σχολείο για να εργαστούν. Σε πολλές περιπτώσεις, τα παιδιά δεν έχουν εξ' αρχής τη δυνατότητα ούτε την επιλογή να μορφωθούν και να ενταχθούν στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας. Οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες και οι μειονοτικές ομάδες, όπως οι μετανάστες, οι πρόσφυγες, οι τσιγγάνικες ομάδες, οι γύφτοι και οι ομάδες Ρομά, καθώς και ελληνικές οικογένειες με σοβαρά οικονομικά προβλήματα διαφεύγουν εξαιτίας της φτώχειας στην παιδική εργασία. Τα παιδιά αυτών των οικογενειών ξεκινούν να εργάζονται συνήθως σε ηλικία μικρότερη των 10 ετών και συχνά είναι θύματα κακοποίησης και μέλη παράνομων συστημάτων που σχετίζεται με την πορνεία, τη ληστεία, τη διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, τη σεξουαλική εκμετάλλευση με τον κίνδυνο μολυσματικών ασθενειών και την εμπορία οργάνων (Artemi 2014; Tsouvelas 2014).

Η εκμετάλλευση των παιδιών στα συστήματα δουλεμπορίας και σωματεμπορίας ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη από τον 19^ο αιώνα και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα (Μπουγιούκου 2017). Στοιχεία του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας καταγράφουν πως σε παγκόσμιο επίπεδο εκμεταλλεύονται και πωλούνται περίπου 1,2 εκατομμύρια παιδιά ετησίως. Πρωταγωνιστικό ρόλο έχει η Αλβανία, η Βοσνία Ερζεγοβίνη, η Τουρκία, το Ταϊβάν και το Κόσοβο. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα υπολογίζεται ότι περίπου 40.000 άτομα ηλικίας 12-25 ετών είναι θύματα εμπορίας σε ετήσια βάση (Artemi 2014; Tsouvelas 2014). Σε αρκετές χώρες πολλά παιδιά είναι θύματα εκμετάλλευσης πραγματοποιώντας παράνομες δραστηριότητες και συμμετέχοντας άθελά τους σε πολεμικές συρράξεις. Αυτοί οι τύποι παιδικής εργασίας θεωρούνται επικίνδυνοι και μη αποδεκτοί τομείς εργασίας.

Τέλος, ένας τομέας της παιδικής εργασίας που εμφανίζεται έντονα στην Ελλάδα είναι ο τουριστικός. Ιδιαίτερα στα νησιά κατά τους καλοκαιρινούς μήνες η απασχόληση πολλών νέων ηλικίας μικρότερης των 18 ετών είναι γεγονός. Απασχολούνται είτε σε οικογενειακές επιχειρήσεις ή σε άλλες επιχειρήσεις, συνήθως ως μερικώς απασχολούμενοι. Στον κλάδο του τουρισμού παρατηρείται οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών, καθώς οι εργασίες που αναλαμβάνουν είναι πολυάριθμες και οι χρηματικές απολαβές λίγες (Tsouvelas 2014).

Το βασικό πρόβλημα του φαινομένου της παιδικής εργασίας είναι η αδυναμία καταγραφής όλων των περιστατικών σε όλες τις χώρες του κόσμου. Η απόκρυψη στοιχείων και η αόρατη παιδική εργασία δυσκολεύουν τη συλλογή επίσημων και ολοκληρωμένων δεδομένων. Παρ' όλα αυτά, είναι βέβαιο πως το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας υπήρχε και συνεχίζει να υπάρχει σε μεγάλο βαθμό. Η διαφορά με τις προηγούμενες δεκαετίες είναι ο τρόπος που διαμένουν τα παιδιά αυτά που εργάζονται σε ηλικία μικρότερη των 18 ετών (Tsouvelas 2014). Όσο οι άνθρωποι ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας, τόσο θα συνεχίζει να υπάρχει και το φαινόμενο της παιδικής εργασίας. Η αύξηση της φτώχειας κατά 1% ισοδυναμεί με αύξηση της παιδικής εργασίας κατά 0,7% (ILO and UNICEF 2020).

Τόσο οι Η.Π.Α. όσο και η Ευρώπη προσπαθεί να καταπολεμήσει το φαινόμενο της παιδικής εργασίας μέσω Συμβάσεων που υπογράφονται μεταξύ των χωρών, με εκστρατείες για την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση των ανθρώπων και με τη βοήθεια ελεγκτικών μηχανισμών για την εξασφάλιση της τήρησης των συμφωνηθέντων (Zamfir 2019). Το 1989 υπεγράφη η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού σε παγκόσμιο επίπεδο. Η Σύμβαση στόχευε στην προστασία των παιδιών από την οικονομική εκμετάλλευση και κάθε μορφής επικίνδυνης εργασίας, η οποία θα μπορούσε να βλάψει

σωματικά ή ψυχικά την υγεία του παιδιού και θα το απέκοπτε από την εκπαίδευσή του. Έτσι, επικυρώθηκε η Σύμβαση μεταξύ 196 κρατών, προκειμένου να θεσμοθετηθούν το ελάχιστο όριο ηλικίας, η εβδομαδιαία απασχόληση των παιδιών και οι συνθήκες εργασίας. Τα παιδιά που μπορούσαν να εργαστούν νόμιμα ήταν άνω των 15 ετών, με εξαίρεση την ηλικία των 14 ετών για κάποιες αναπτυσσόμενες χώρες. Τα παιδιά που μπορούσαν να απασχοληθούν σε οποιαδήποτε μορφή επικίνδυνης εργασίας έπρεπε να είναι άνω των 18 ετών, ενώ υπό συγκεκριμένες συνθήκες ορίστηκε η ηλικία των 16 ετών (UN General Assembly 1989). Το 2000 επικυρώθηκαν συμπληρωτικά δύο πρωτόκολλα, εκ των οποίων το ένα αφορούσε τη στρατολόγηση των παιδιών και το άλλο την συμμετοχή των παιδιών στην πορνεία και στην πορνογραφία, διαφυλάσσοντας τα δικαιώματα των παιδιών. Το πρώτο υπεγράφη από 168 χώρες και το δεύτερο από 175 (Zamfir 2019).

Στη συνέχεια, το 1999 επικυρώθηκε από 182 κράτη η Σύμβαση για τις χειρίστες μορφές της παιδικής εργασίας, η οποία προσδιόριζε τις επικίνδυνες μορφές παιδικής εργασίας και υποχρέωνε τις χώρες να τις καταπολεμούν και να προσπαθούν να τις εξαλείψουν. Ως χειρίστες μορφές καταγράφονται οι εξής (International Labour Organization 1999):

- Κάθε μορφής σκλαβιά.
- Η εκμετάλλευση των παιδιών για πορνεία και πορνογραφία.
- Η εκμετάλλευση των παιδιών σε παράνομες δραστηριότητες, όπως η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών.
- Κάθε μορφής εργασία, η οποία βλάπτει την υγεία του παιδιού, θέτει σε κίνδυνο την ασφάλειά του και θίγει τις ηθικές του αρχές.

Σύμφωνα με στοιχεία της Unicef το έτος 2012 περίπου 85 εκατομμύρια παιδιά ηλικία 5-17 ετών εργάζονταν σε ανθυγιεινές εργασιακό περιβάλλον και απασχολούνταν σε θέση που έβλαπτε την υγεία τους τόσο σωματικά όσο και ψυχικά. Οι θέσεις απασχόλησης αφορούσαν τον αγροτικό τομέα, την παροχή υπηρεσιών, όπως οι οικιακοί βοηθοί και ο βιομηχανικός κλάδος. Κυρίαρχο ρόλο στην παιδική εργασία έχει η υποσαχάρια Αφρική, όπου το 20% των παιδιών αποτελεί μέρος του ανθρωπίνου δυναμικού της (UNICEF 2013).

Οι μελέτες του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας έδειξαν πως από το έτος 2000 έως το 2016 η μείωση της παιδικής εργασίας ήταν αισθητή σε όλο τον κόσμο και ανήλθε στα περίπου 133 εκατομμύρια παιδιά λιγότερα. Το φαινόμενο είναι πιο έντονο στις χώρες της Αφρικής και ακολουθεί η Ασία, η Αμερική και τέλος η Ευρώπη, η Κεντρική Ασία και τα Αραβικά κράτη (Zamfir 2019).

Πίνακας 4. 6: Ποσοστό παιδικής φτώχειας (%) σε διάφορες ηπείρους το 2016 σύμφωνα με στοιχεία του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (πηγή: Zamfir 2019)

Ήπειρος/Κράτη	Παιδιά ηλικίας 5-14 ετών (%)	Παιδιά ηλικίας 15-17 ετών (%)
Αφρική	23,7	40,7
Ασία	7,4	22,1
Αμερική	5,4	19,7
Ευρώπη	3,5	16,5
Κεντρική Ασία	3,5	16,5
Αραβικά κράτη	3,1	10,3

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία εκτίμησε πως το διάστημα Μαΐου-Αυγούστου του έτους 2006 περίπου 8.000 νέοι ηλικίας 16-18 εργάζονταν. Τα παιδιά κάτω των 18 ετών που

δούλευαν εκτιμώνται στο εύρος 100.000-150.000, αν και μόνο τα 30.000 εργάζονται νόμιμα (Artemi 2014). Σύμφωνα με έρευνες του Υπουργείου Παιδείας Δια βίου μάθησης και Θρησκευμάτων περίπου 40.000 παιδιά εγκατέλειψαν το σχολείο στην Ελλάδα και εισήλθαν στην αγορά εργασίας το έτος 2007. Το ποσοστό των παιδιών που εγκατέλειψαν το σχολείο πριν ολοκληρώσουν τη βασική, υποχρεωτική εκπαίδευση ανήλθε το 2007 στο 6,1%. Η σχολική διαρροή από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση παρουσιάζει σημαντικές διαφορές μεταξύ του γενικού λυκείου και του επαγγελματικού γενικού λυκείου, με ποσοστό 3,3% και 20,3%, αντίστοιχα (Tsouvelas 2014).

Η Ελλάδα ακολουθεί τα διεθνή πρότυπα σχετικά με την παιδική εργασία και την καταπολέμησή της. Αποτελεί μία από τις χώρες που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού και τη Σύμβαση του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας για τις χείριστες μορφές της παιδικής εργασίας. Στην Ελλάδα το ηλικιακό όριο για την εργασιακή απασχόληση αποτελούν τα 15 χρόνια. Το 2010 υπεγράφη τον Ν. 3850/2010 «Κύρωση του Κώδικα νόμων για την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων», ο οποίος αναφερόταν στην παιδική εργασία.

Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας φαίνεται να καταπολεμάται με την πάροδο των χρόνων, καθώς το χρονικό διάστημα 2008-2012 μειώθηκε αισθητά. Η μείωση αφορούσε περίπου 47 εκατομμύρια παιδιά ανά τον κόσμο, τα οποία αναλογούν σε ποσοστιαία μείωση ίση με 3,0%, και περίπου 30 εκατομμύρια παιδιά όσον αφορά σε επικίνδυνες θέσεις εργασίας (UNICEF 2013).

Ωστόσο, οι Συμβάσεις δεν αποτελούν τον μοναδικό τρόπο για την καταπολέμηση του φαινομένου της παιδικής φτώχειας. Απαιτούνται πιο δραστικά και αποτελεσματικά μέτρα

από κάθε χώρα για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών. . Η μακροχρόνια απόδοση της δικαιοσύνης μέσω του ελληνικού συστήματος απονομής δικαιοσύνης επιτρέπει την ανεξέλεγκτη εκμετάλλευση των παιδιών. Είναι απαραίτητη η στήριξη της οικογένειας στο παιδί και η επίβλεψη των συμφωνηθέντων μέσω ελεγκτικών μηχανισμών και κοινωνικών υπηρεσιών προστασίας των παιδιών. Στην Ελλάδα κρίνεται σκόπιμη η ενίσχυση του ανθρώπινου δυναμικού των κρατικών μηχανισμών για τη βελτιστοποίηση της αποδοτικότητάς τους. Με τη συνεργασία όλων των φορέων είναι πιθανή η εξάλειψη της παιδικής εργασίας τόσο στην Ελλάδα όσο και στον υπόλοιπο κόσμο (Artemi 2014; Μπουγιούκου 2017).

5. ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η οικονομική κρίση σε μία χώρα δημιουργεί προβλήματα σε όλους τους τομείς της ζωής των ανθρώπων. Εκτός από τα οικονομικά θέματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν, οι άνθρωποι επηρεάζονται και σε τομείς, όπως η υγεία και η εκπαίδευση. Τόσο η σωματική όσο και η ψυχική υγεία επηρεάζονται αρνητικά από την οικονομική κρίση δημιουργώντας άγχος, ανασφάλεια και αβεβαιότητα για το μέλλον. Τα ποσοστά της ανεργίας αυξάνονται συνεχώς λειτουργώντας ανασταλτικά για την αρμονική ζωή των ανθρώπων και παράλληλα οξύνουν τα οικονομικά προβλήματα. Η κοινωνική θέση και η εικόνα πολλών ανθρώπων μεταβάλλονται διαρκώς με τις διακρίσεις και τις ανισότητες μεταξύ των πολιτών να γίνονται όλο και πιο έντονες. Η καθημερινότητα που βιώνουν οι άνθρωποι εντείνει τις ανισότητες, συμπεριλαμβανομένου στον τομέα της εκπαίδευσης.

Οι διαστάσεις των ανισοτήτων στην εκπαίδευση είναι αντικείμενο απασχόλησης του επιστημονικού κλάδου που ονομάζεται κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Η πρόσβαση σε κάθε βαθμίδα της εκπαίδευσης πρέπει να είναι ελεύθερη για όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτου οικογενειακού εισοδήματος, κύρους και καταγωγής. Το φαινόμενο του αναλφαριθμητισμού και η παρακολούθηση της εξέλιξής του αποτελεί σημαντικό κριτήριο για το εάν η εκπαίδευση είναι προσβάσιμη σε όλα τα παιδιά. Μεγάλο ποσοστό των παιδιών σε όλες τις χώρες του κόσμου δεν μπορεί είτε για οικονομικούς είτε για πρακτικούς λόγους να παρακολουθήσει τα μαθήματα του σχολείου. Όμως, το δικαίωμα στη μάθηση ανήκει σε όλους και δεν πρέπει να υποτιμάται για οποιονδήποτε λόγο. Επιπλέον, το σχολείο οφείλει να λειτουργεί με δημοκρατικές και αξιοκρατικές αρχές, έτσι ώστε όλα τα παιδιά να λαμβάνουν τα ίδια εφόδια και γνώσεις χωρίς διακρίσεις. Για αυτό το λόγο έχει καθιερωθεί σε πολλές χώρες ο θεσμός

της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, μειώνοντας με αυτόν τον τρόπο την πιθανότητα αποκλεισμού ενός παιδιού από την εκπαίδευση.

Το φαινόμενο των ανισοτήτων στην εκπαίδευση είναι πολυδιάστατο και διαμορφώνεται από ποικίλους παράγοντες. Η ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση και η υποχρεωτική εκπαίδευση όλων των παιδιών συμβάλλουν στην εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων στον τομέα της εκπαίδευσης (Ασκούνη 2007). Επιπρόσθετα, έχουν παρατηρηθεί ανισότητες όσον αφορά στο φύλο του παιδιού (Dauvellier et al. 2016), στη φυλετική του καταγωγή και στις σεξουαλικές του προτιμήσεις (Μπαζιργιάννης 2018). Ακόμη, το κοινωνικό υπόβαθρο και το περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνει το παιδί διαδραματίζουν καθοριστικούς παράγοντες στην εκπαίδευση (Hart 2019). Για αυτό το λόγο κρίνεται σκόπιμη η μελέτη και η παράθεση τόσο των παραγόντων που συντελούν στην εδραίωση των ανισοτήτων μεταξύ των παιδιών όσο και των μορφών με των οποίων παρουσιάζονται στο περιβάλλον του σχολείου.

5.1. Παράγοντες διαμόρφωσης των εκπαιδευτικών ανισοτήτων

Στο σχολικό περιβάλλον είναι σύνηθες πλέον φαινόμενο η διάκριση και η άνιση μεταχείριση των μαθητών. Οι συμπεριφορές και οι πράξεις των συμμαθητών, των εκπαιδευτικών, των υπευθύνων της κάθε σχολικής μονάδας, καθώς και του κοινωνικού περίγυρου συνολικά επιδρούν αρνητικά σε ένα παιδί, εάν προκαλούν τη διαφορετική μεταχείρισή του και την περιθωριοποίησή του από τα υπόλοιπα παιδιά.

Υπάρχουν αρκετοί παράγοντες που συμβάλλουν στις εκπαιδευτικές ανισότητες και στον κοινωνικό αποκλεισμό ενός παιδιού. Αρχικά, σε πολλές χώρες του κόσμου παρατηρείται έντονα η διαφορετική αντιμετώπιση των μαθητών όσον αφορά στην πρόσβασή τους στην

εκπαίδευση ανάλογα με το φύλο τους. Τα κορίτσια δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες και δυνατότητες στη μόρφωση και στην εκπαίδευση σε σύγκριση με τα αγόρια (Μπαζιργιάννης 2018). Η εδραίωση του φαινομένου υποβοηθείται από την έλλειψη ανθρωπιστικής παιδείας και τα στερεότυπα που διαιώνίζονται μέσω των οικογενειών. Τα στερεότυπα δεν έχουν εξαλειφθεί από κάθε κοινωνία και για αυτό το λόγο σε αρκετά μέρη του κόσμου τα παιδιά θεωρείται ότι έχουν διαφορετικά δικαιώματα και υποχρεώσεις από πολύ μικρή ηλικία που σχετίζονται με το φύλο τους. Οι απόψεις αυτές ενισχύονται από τις ιδεολογίες των εκπαιδευτικών και κατ' επέκταση τον τρόπο διδασκαλίας τους. Η περιορισμένη πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα και η υποχρεωτική επιλογή συγκεκριμένων επαγγελματιών από την πλευρά των κοριτσιών είναι χαρακτηριστικό πολλών κοινωνιών. Έτσι, ο παράγοντας του φύλου αποτελεί κριτήριο για την επαγγελματική πορεία του ανθρώπου, στερώντας του το δικαίωμα της επιλογής και της ισότητας.

Εικόνα 5.1: Απεικόνιση ενός κοριτσιού που ζητά πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση για όλα τα παιδιά (πηγή: <https://institute.eib.org/2016/01/inequality-in-tertiary-education-starts-in-kindergarden-says-expert/>)

Εκτός από τις απόψεις των εκπαιδευτικών, ο κοινωνικός περίγυρος σε τέτοιες περιπτώσεις διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για τη διαιώνιση αυτών των στερεοτύπων, τα οποία αποκλείουν τη γυναίκα από πολλούς επαγγελματικούς τομείς, όπως η επιστήμη, η τεχνολογία και η μηχανική (Dauvellier et al. 2016).

Το περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνει ένα παιδί μπορεί να δράσει είτε θετικά ή ανασταλτικά στην εκπαίδευσή του. Από τη μία πλευρά, η κοινωνική θέση και το κύρος της οικογένειας μπορεί να βοηθήσει στην εκπαίδευση του ατόμου και στην επαγγελματική του πορεία. Εκτός από το οικονομικό κεφάλαιο, το οποίο είναι εξίσου σημαντικό, οι γνωριμίες και οι διασυνδέσεις των γονέων μπορούν να συμβάλλουν στην εύρεση ή στην απόκτηση μίας θέσης εργασίας στο μέλλον. Αυτό το γεγονός οδηγεί αναπόφευκτα στην άνιση μεταχείριση των παιδιών (Hart 2019). Από την άλλη πλευρά, αρκετοί άνθρωποι διακατέχονται από στερεότυπα και ιδεολογίες σε τέτοιο βαθμό που αδυνατούν να κατανοήσουν και να αποδεχτούν οτιδήποτε διαφορετικό. Στο «διαφορετικό» κατατάσσεται η φυλετική καταγωγή των παιδιών και η σεξουαλικότητά τους (Μπαζιργιάννης 2018). Επιπλέον, τα παιδιά με ειδικές ανάγκες φαίνεται να αντιμετωπίζονται με διαφορετικό και άνισο τρόπο όσον αφορά στην εκπαίδευσή τους. Σύμφωνα με έρευνες της UNESCO, η πιθανότητα εγκατάλειψης του σχολείου από ένα παιδί με ειδικές ανάγκες είναι διπλάσια από ένα παιδί χωρίς ειδικές ανάγκες (Hart 2019). Η εγκατάλειψη του σχολείου πριν το παιδί ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση περιορίζει σε μεγάλο βαθμό τις δυνατότητές του στην αγορά εργασίας, στην οποία θα εισέλθει σε μετέπειτα στάδιο της ζωής του. Οι γνώσεις και τα εφόδια που προσφέρει η εκπαίδευση, καθώς και η κοινωνικοποίησή του μέσω του σχολείου

είναι απαραίτητα για την κοινωνική ένταξη του ατόμου και την επαγγελματική του επιτυχία (Dauvellier et al. 2016).

Εικόνα 5.2: Υποδοχή των παιδιών των προσφύγων σε σχολική μονάδα στο Αιγάλεω (πηγή: https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/anakoinoseis/212513_syllogos-pe-aigaleo-kalesma-se-sygkentrosi-ypodohis-ton)

Εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης που πλήττει πολλές χώρες σε όλο τον κόσμο αναδύθηκε στο προσκήνιο το πρόβλημα του οικονομικού κριτηρίου όσον αφορά στην εκπαίδευση των παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, οι οικονομικοί πόροι που διαθέτει μία οικογένεια για την εκπαίδευση των παιδιών της μπορεί να καθορίσουν το μέλλον τους. Οι ευκατάστατες οικογένειες έχουν τη δυνατότητα να εγγράψουν το παιδί τους σε ένα ιδιωτικό σχολείο αντί ενός δημοσίου, να προσφέρουν ιδιωτικά μαθήματα στο παιδί, καθώς και ενδιαφέρουσες εξωσχολικές δραστηριότητες (Hart 2019). Η οικονομική κρίση επηρέασε σε μεγάλο βαθμό μεγάλο ποσοστό των οικογενειών τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε εθνικό επίπεδο. Πολλές ελληνικές οικογένειες αναγκάστηκαν να μειώσουν τα έξοδα του νοικοκυριού, στα οποία

συμπεριλαμβάνονταν τα έξοδα για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Έτσι, εμφανίστηκε αναπόφευκτα ο κοινωνικός διαχωρισμός των παιδιών με βάση τα οικονομικά αποθέματα των οικογενειών τους, καθώς και των υπηρεσιών που μπορούν να έχουν πρόσβαση (Omic and Halb 2017).

Τα παιδιά που προέρχονται από φτωχές οικογένειες είναι σχεδόν απίθανο να συμμετέχουν σε εξωσχολικές δραστηριότητες που να προάγουν τη μάθηση, όπως τα ιδιαίτερα μαθήματα, η εκμάθηση ξένων γλωσσών ή η υποστήριξή τους στα μαθήματα του σχολείου, διότι δε διαθέτουν την οικονομική ευμάρεια (Hart 2019). Σύμφωνα με έρευνες, τα παιδιά από ευκατάστατες οικογένειες είναι πιο πιθανό να ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια εκπαίδευση συγκριτικά με τα παιδιά από αδύναμες οικονομικά οικογένειες. Όταν ένα παιδί εγκαταλείπει πρωτύτερα το σχολείο χωρίς να ολοκληρώσει την εκπαίδευσή του, μειώνονται οι ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης. Όσο μεγαλύτερο το μορφωτικό επίπεδο του ατόμου, τόσο περισσότερες οι πιθανότητες να αποκατασταθεί επαγγελματικά. Συνεπώς, τα παιδιά των εύπορων οικογενειών είναι πιο πιθανό να εργαστούν στο μέλλον και να μην αποτελέσουν μέρος του άνεργου πληθυσμού, το οποίο εξαιτίας της οικονομικής κρίσης αυξάνεται συνεχώς (Omic and Halb 2017).

5.2. Μορφές εκπαιδευτικών ανισοτήτων

Οι κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των μαθητών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα υπάρχουν εδώ και πολλές δεκαετίες. Με την πάροδο του χρόνου εμφανίζονται με διαφορετικές μορφές, οι οποίες είναι εξίσου σημαντικές.

Η αδυναμία πρόσβασης στην εκπαίδευση είναι ένας παράγοντας εκπαιδευτικών ανισοτήτων, για τον οποίο έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες προκειμένου να εξαλειφθεί. Σε πολλές χώρες έχει θεσμοθετηθεί η υποχρεωτική εκπαίδευση των παιδιών, ώστε να μην τους στερείται το δικαίωμα της μόρφωσης. Με αυτόν τον τρόπο έχει μειωθεί δραματικά το ποσοστό αναλφαριθμητισμού (Ασκούνη 2007). Όλο και περισσότερα κορίτσια εισέρχονται στο εκπαιδευτικό σύστημα και έχουν τη δυνατότητα να μορφωθούν. Συγκεκριμένα, στη χρονική περίοδο 1995-2018 το ποσοστό των κοριτσιών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση τριπλασιάστηκε, με την παρουσία τους να είναι ιδιαίτερα έντονη στους τομείς της εκπαίδευσης, των επιστημών υγείας και τέχνης, καθώς και στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Επιστημονικοί κλάδοι όπως η μηχανική, η αρχιτεκτονική, η παραγωγή, η κατασκευή και η τεχνολογία επικοινωνιών προτιμώνται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα αγόρια, χωρίς αυτό να σημαίνει πως τα κορίτσια απουσιάζουν (Global Education Monitoring Report 2020). Αυτός ο διαχωρισμός του επαγγελματικού προσανατολισμού καλλιεργείται μέσω των στερεοτυπικών αντιλήψεων που προωθεί το εκπαιδευτικό σύστημα. Από πολύ μικρή ηλικία, τα παιδιά επιλέγουν με τι είδους παιχνίδια θα ασχοληθούν και τι είδους δραστηριότητες θα κάνουν. Σύμφωνα με μελέτες στην Ελλάδα, μερικά παιδιά από την ηλικία μόλις των 5 ετών διαλέγουν επαγγέλματα, τα οποία έχουν ταυτιστεί με το φύλο τους από τον κοινωνικό περίγυρο. Τα στερεότυπα διαιώνίζονται μέσω του εκπαιδευτικού υλικού που διδάσκονται τα παιδιά στο σχολείο, καθώς παρουσιάζεται ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας. Από τη μία πλευρά, η γυναίκα ασκεί επαγγέλματα με διαπροσωπικό χαρακτήρα, όπως η δασκάλα, η νοσοκόμα, η γιατρός. Από την άλλη πλευρά, ο άνδρας επιλέγει να εργαστεί στον χώρο της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών. Συνεπώς, οι διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα συνεχίζουν να υπάρχουν εξαιτίας του τρόπου λειτουργίας

του εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο προάγει τις ανισότητες μεταξύ κοριτσιών και αγοριών (Μπαζιργιάννης 2018).

Μία μορφή εκπαιδευτικών ανισοτήτων που εμφανίζεται όλο και πιο έντονα τα τελευταία χρόνια πηγάζει από τις φυλετικές διακρίσεις (Σταματοπούλου 2007). Συγκεκριμένα στην Ελλάδα έχουν εισέλθει και εγκατασταθεί από τη δεκαετία του 90 χιλιάδες μετανάστες και πρόσφυγες, οι οποίοι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα στον τομέα της εκπαίδευσης. Μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού δεν αποδέχεται την ισότιμη εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών, με αποτέλεσμα να μην έχουν πρόσβαση σε αυτή. Σύμφωνα, όμως, με το ελληνικό Σύνταγμα και διεθνείς διατάξεις που έχουν επικυρωθεί η παιδεία στην Ελλάδα είναι δωρεάν και αποτελεί δικαίωμα όλων των παιδιών που έχουν ελληνική ιθαγένεια ή έχουν εγκατασταθεί στη χώρα. Ακόμη και στις περιπτώσεις που τα παιδιά των μεταναστών και προσφύγων έχουν πρόσβαση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, το φαινόμενο του ρατσισμού και οι φυλετικές διακρίσεις που παρατηρούνται εις βάρος τους συμβάλλουν στην άνιση μεταχείρισή τους και στην πρόωρη εγκατάλειψη της εκπαίδευσής τους. Το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα έχει εθνοκεντρικό χαρακτήρα και αυτό οδηγεί στην αδυναμία παρακολούθησης των μαθημάτων των παιδιών που προέρχονται από άλλη χώρα. Η υποχρεωτική διδασκαλία στην ελληνική γλώσσα σε συνδυασμό με την παντελή απουσία της μητρικής τους γλώσσας οξύνουν το φαινόμενο των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Συνεπώς, τα παιδιά των μεταναστών αντιμετωπίζουν πολυάριθμες δυσκολίες κατά την προσαρμογή τους στο νέο σχολικό περιβάλλον, το οποίο είναι τις περισσότερες φορές απρόσιτο και εχθρικό απέναντί τους.

Στα μέσα του 2015 καταγράφηκε σημαντική εισροή προσφύγων στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανόμενου οικογενειών με ανήλικα παιδιά. Η διαμονή τους σε απομακρυσμένες δομές φιλοξενίας προσφύγων λειτούργησε ως ανασταλτικός παράγοντας για την εκπαίδευση των παιδιών. Η αδυναμία πρόσβασης στις σχολικές μονάδες και η απομόνωσή τους από τον υπόλοιπο πληθυσμό συνέβαλλαν στην άνιση μεταχείρισή τους όσον αφορά στην εκπαίδευσή τους. Το κράτος παρείχε μεμονωμένους εκπαιδευτικούς σε αυτά τα παιδιά, οι οποίοι επισκέπτονταν τις δομές φιλοξενίας προκειμένου να μεταδώσουν τις γνώσεις τους στα παιδιά, αλλά με αυτόν τον τρόπο τα απομόνωναν ακόμη περισσότερο από το κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, ο μονοπολιτισμικός χαρακτήρας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος αποτρέπει την ομαλή προσαρμογή τους. Η άγνοια των εκπαιδευτικών σχετικά με τον πολιτισμό και την κουλτούρα των παιδιών των μεταναστών και των προσφύγων εντείνει περισσότερο τις εκπαιδευτικές ανισότητες. (Μπαζιργιάννης 2018; Σταματοπούλου 2007).

Εκτός από τις φυλετικές διακρίσεις υπάρχουν κι άλλες μορφές εκπαιδευτικών ανισοτήτων, οι οποίες είναι απόρροια της μη αποδοχής του «διαφορετικού». Οι μετανάστες και οι πρόσφυγες αποτελούν άτομα με διαφορετική κουλτούρα, διαφορετικό πολιτισμό, διαφορετικές θρησκευτικές αντιλήψεις και άλλες συνήθειες. Η αδυναμία αποδοχής και κατανόησης του «διαφορετικού» αποτελεί το λόγο που δημιουργούνται αντιπαραθέσεις και διακρίσεις στο σχολικό περιβάλλον. Μία μορφή διαφορετικότητας είναι και οι σεξουαλικές προτιμήσεις ενός ατόμου. Τα στερεότυπα και οι παγιωμένες αντιλήψεις που έχει θέσει η κοινωνία σχετικά με τις σεξουαλικές προτιμήσεις των ατόμων δημιουργούν την άνιση μεταχείριση των μαθητών. Το κάθε φύλο θεωρείται ότι έχει ετεροσεξουαλικές προσδοκίες,

με αποτέλεσμα να μην είναι αποδεκτό όταν το φύλο του παιδιού δεν ταυτίζεται με την έμφυλή του ταυτότητα. Η ομοφοβία και η αδυναμία αποδοχής ενός ατόμου με διαφορετικές προτιμήσεις οδηγεί στον αποκλεισμό και στην περιθωριοποίηση των παιδιών. Οι διακρίσεις εις βάρος τους είτε από τους συνομήλικους ή από τους εκπαιδευτικούς δημιουργούν ένα κλίμα ανασφάλειας και φόβου. Το μεγαλύτερο πρόβλημα στη διαίωνιση αυτής της αντίληψης είναι η συνειδητή εθελουφλία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (Μπαζιργιάννης 2018).

Ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση έχουν δικαίωμα να έχουν τα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Η εκπαίδευση τους δεν πρέπει να διαφοροποιείται από των υπόλοιπων παιδιών, αλλά να δομείται με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξυπηρετούνται και οι δικές τους ανάγκες. Όλα τα παιδιά έχουν το δικαίωμα στη μόρφωση και στην εκπαίδευση, αλλά το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα δε διαθέτει τους πόρους, τις υποδομές και τις υπηρεσίες, ώστε τα παιδιά με ειδικές ανάγκες να μπορούν να συμμετέχουν στις δραστηριότητες του σχολείου, να αναπτύσσουν τις δεξιότητές τους και να αποκτούν τις ίδιες εμπειρίες. Στην Ελλάδα η εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες είναι ανεπαρκής στη δευτεροβάθμια και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, με τις υποδομές να απουσιάζουν δυσκολεύοντας με αυτόν τον τρόπο την προσαρμογή αυτών των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Επίσης, η μέριμνα για την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών με ειδικές ανάγκες είναι ελάχιστη έως ανύπαρκτη, δημιουργώντας ένα ακόμη πιο αβέβαιο μέλλον για αυτά (Σούλης 2013).

Τέλος, η οικονομική ευμάρεια της οικογένειας ενός παιδιού μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας εκπαιδευτικών ανισοτήτων στα πλαίσια του σχολείου. Τα παιδιά που προέρχονται από φτωχές οικογένειες έρχονται σε πρώτη επαφή με τη γλώσσα του

εκπαιδευτικού συστήματος μόλις εγγραφούν σε αυτό. Οι γονείς τους δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να δαπανήσουν μέρος του οικογενειακού εισοδήματος για την εξοικείωση και την εκμάθηση της γλώσσας τόσο σε προφορικό όσο και σε γραπτό λόγο πριν την έναρξη της βασικής εκπαίδευσης (Ασκούνη 2007). Οι επενδύσεις στον τομέα της εκπαίδευσης των παιδιών μειώνονται συνεχώς εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και αυτό δημιουργεί άνισες ευκαιρίες στα παιδιά.

Οι ασθενέστερες οικονομικά οικογένειες ζουν συνήθως σε απομακρυσμένες περιοχές, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η πρόσβαση των παιδιών στις σχολικές μονάδες. Οι συνθήκες φτώχειας κάτω από τις οποίες ζουν κάνουν τα παιδιά πιο ευάλωτα σε ασθένειες, με αποτέλεσμα να απουσιάζουν πιο συχνά από το σχολείο συγκριτικά με τα παιδιά από εύπορες οικογένειες. Τα οικονομικά προβλήματα δεν τους επιτρέπουν την υποστήριξη στα μαθήματα του σχολείου με τη βοήθεια εκπαιδευτικών στο σπίτι, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται κενά στην εκπαίδευσή τους. Η συνεχής αύξηση του αριθμού των μαθητών ανά τάξη δυσκολεύει το έργο του εκπαιδευτικού και καθιστά πρακτικά αδύνατη την απασχόλησή του με όλα τα παιδιά της τάξης στον ίδιο βαθμό. Συνεπώς, ο συνδυασμός αυτών οδηγεί στην ελλιπή εκπαίδευση των παιδιών από φτωχές οικογένειες. Επιπλέον, το ιδιωτικό σχολείο για τις φτωχές οικογένειες δεν αποτελεί επιλογή, καθώς τα έξοδα είναι περισσότερα από αυτά που μπορούν να διαθέσουν. Οι υποδομές, η οργάνωση και οι δραστηριότητες που προσφέρει ένα ιδιωτικό σχολείο διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό στην Ελλάδα σε σχέση με ένα δημόσιο σχολείο (Hart 2019).

Η σχολική εγκατάλειψη είναι σύνηθες φαινόμενο στις οικονομικά αδύναμες οικογένειες. Το θεσμικό πλαίσιο της Ελλάδας υποχρεώνει όλα τα παιδιά να παρακολουθήσουν και να

εγγραφούν στο σχολείο έως και τις τάξεις του γυμνασίου, δηλαδή έως 15 ετών. Η παρακολούθηση των μαθημάτων του λυκείου και στη συνέχεια του πανεπιστημίου αποτελεί επιλογή του κάθε παιδιού. Πολλά παιδιά αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την εκπαίδευσή τους, προκειμένου να εργαστούν και να συνεισφέρουν οικονομικά στην οικογένειά τους. Αυτό εντείνει τις εκπαιδευτικές ανισότητες ανάμεσα στα παιδιά από φτωχές και πλούσιες οικογένειες, οι οποίες θα έχουν συνέπειες και στην ενήλικη ζωή τους. Οι ανισότητες στην εκπαίδευση που δημιουργούν οι οικονομικοί παράγοντες δεν αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά λόγω της οικονομικής κρίσης που αντιμετωπίζουν όλοι οι τομείς στην Ελλάδα. Οι εκπαιδευτικές ανισότητες που παρατηρούνται στο σχολείο συνεχίζονται και στον επαγγελματικό τομέα εδραιώνοντας το πρόβλημα (Μπουγιούκου 2017).

Το πρόβλημα των εκπαιδευτικών ανισοτήτων είναι πολύπλευρο και πολύπλοκο. Η εξάλειψη του φαινομένου δεδομένου της οικονομικής κρίσης που βιώνει η Ελλάδα μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη συνεργασία των εκπαιδευτικών, του κράτους και των οικογενειών. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να είναι ενημερωμένοι, συνεχώς σε εγρήγορση, έχοντας αφήσει τις ιδεολογικές τους αντιλήψεις έξω από το εργασιακό τους περιβάλλον και συμμερίζοντας εξίσου τις ανάγκες όλων των παιδιών. Είναι χρέος τους να φροντίζουν για την ομαδικότητα, την αρμονία και τη συνεργασία των παιδιών ανεξαρτήτου θρησκείας, καταγωγής, φύλου, προτιμήσεων, οικονομικής κατάστασης, ικανοτήτων και οποιασδήποτε διαφοράς μπορεί να έχουν (Ασκούνη 2007). Από την πλευρά του το κράτος οφείλει να αναβαθμίσει το αναλυτικό πρόγραμμα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος προωθώντας την ισότητα, την ισοτιμία και αποκτώντας έναν πολυπολιτισμικό χαρακτήρα όσον αφορά στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η οργάνωση προγραμμάτων για την ένταξη ευάλωτων ομάδων και η υποστήριξη

των μαθητών και των εκπαιδευτικών κρίνεται σκόπιμη (Soriano 2014; Ντολιοπούλου 2015). Επίσης, το κράτος οφείλει να καταρτίσει κατάλληλα τους εκπαιδευτικούς, προκειμένου να επιμορφώνονται συνεχώς και να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν οποιαδήποτε κατάσταση προκύψει. Τέλος, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι γονείς, οι οποίοι είναι σημαντικό να ενδιαφέρονται και να ενημερώνονται συνεχώς από τους εκπαιδευτικούς. Η ουσιαστική επικοινωνία είναι ικανή να οδηγήσει στη δημιουργία ενός ευχάριστου κλίματος και στην πρόοδο όλων των παιδιών. Αυτό, βέβαια, προϋποθέτει την αλλαγή της νοοτροπίας αμφοτέρων, ούτως ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάκαμψη του εκπαιδευτικού συστήματος και την εξάλειψη των εκπαιδευτικών ανισοτήτων κάθε μορφής (Αρτέμη 2013).

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την παρούσα εργασία γίνονται εμφανή τα αίτια που οδήγησαν την Ελλάδα στην οικονομική κρίση παρουσιάζοντας την ισχυρή συσχέτισή της με την παγκόσμια οικονομική κρίση. Όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ, καθώς και των υπόλοιπων ηπείρων βρίσκονται σε συνεχείς συναλλαγές τόσο εμπορευμάτων όσο και υπηρεσιών διαμορφώνοντας με αυτόν τον τρόπο τη διεθνή αγορά και οικονομία. Όταν οι οικονομικές δραστηριότητες παρουσιάζουν πτώση, η οικονομία τουλάχιστον ενός κράτους επηρεάζεται και έχει επιπτώσεις σε όλους τους τομείς, καθώς και στην οικονομία των χωρών με τις οποίες πραγματοποιεί εμπορικές συναλλαγές.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση φαίνεται να επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την Ελλάδα, καθώς οι εισαγωγές της υπερέβαιναν τις εξαγωγές με αποτέλεσμα η εξάρτηση της χώρας από τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της ΕΕ να είναι μείζονος σημασίας. Η ζήτηση των αγροτικών προϊόντων μειώθηκε δραματικά και κατ' επέκταση η παραγωγή τους και η τιμή αυτών των προϊόντων στο εσωτερικό της χώρας. Οι εξαγωγές συρρικνώθηκαν και οι επιχειρήσεις αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά. Επιπρόσθετα, οι λόγοι που οδήγησαν την Ελλάδα στην οικονομική ύφεση αφορούσαν τόσο ενέργειες του κράτους όσο και των πολιτών. Η φοροδιαφυγή των ατόμων και των επιχειρήσεων, ο δανεισμός υπέρογκων χρηματικών ποσών από ευρωπαϊκές χώρες και η αδυναμία εξόφλησής τους, οι αμέριστες δαπάνες στον τομέα της παιδείας, της υγείας, στους Ολυμπιακούς Αγώνες και στον στρατιωτικό τομέα αποτελούν μερικούς από αυτούς.

Η οικονομική και πολιτική αστάθεια της Ελλάδας έφερε ραγδαίες αλλαγές έχοντας αντίκτυπο σε πολλούς πτυχές της καθημερινότητας των Ελλήνων πολιτών. Η οικονομική

κρίση συνδέεται άμεσα με το τραπεζικό σύστημα της χώρας, διότι σηματοδοτείται η μείωση της ρευστότητας και η δημιουργία σοβαρών προβλημάτων. Κάθε μεταρρύθμιση των τραπεζών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τους πολίτες, καθώς επηρεάζονται σημαντικά μέσω των δανείων, των επιτοκίων και κάθε είδους οικονομική συναλλαγή. Έτσι, οι δαπάνες και τα έσοδα των πολιτών μειώθηκαν. Εκτός από τους πολίτες, σημαντική ήταν η επίδραση της οικονομικής κρίσης στις επιχειρήσεις. Ο εργασιακός τομέας επηρεάστηκε καθοριστικά, αφού η αδυναμία των επιχειρήσεων να ανταπεξέλθουν οικονομικά οδήγησε σε περικοπές των μισθών, μείωση του αριθμού των εργαζομένων, αύξηση της ανεργίας, περιορισμό των δαπανών και στην χρεοκοπία. Ωστόσο, η ραγδαία αυξανόμενη ανεργία είχε επιπτώσεις στις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων και στην ψυχική τους υγεία. Το φαινόμενο της μετανάστευσης και της φτώχειας κυριάρχησαν, ενώ η εγκληματικότητα, η κατάθλιψη και η ανασφάλεια αποτέλεσαν χαρακτηριστικά του κοινωνικού συνόλου. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης της Ελλάδας επεκτάθηκαν στον τομέα της υγείας και της εκπαίδευσης, αφού οι δαπάνες του κράτους σε αυτούς συρρικνώνονταν κάθε χρόνο. Οι πολίτες στερούνταν της απαραίτητης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και τα παιδιά βίωναν την κρίση στο σχολικό περιβάλλον, καθώς στερούνταν αγαθά και υπηρεσίες.

Σε ένα περιβάλλον που η ανεργία αυξανόταν και η μόρφωση των ατόμων μειωνόταν, η εμφάνιση του φαινομένου της φτώχειας, συμπεριλαμβανομένου της παιδικής φτώχειας, ήταν αναπόφευκτη. Η εκπαίδευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εργασία, αφού η υποβάθμιση της εκπαίδευσης οδηγεί στη δυσκολία εύρεσης εργασίας. Τα οικονομικά και ψυχολογικά προβλήματα των γονέων επηρεάζουν άμεσα τα παιδιά όσον αφορά στην υγεία, στην εκπαίδευση και στην καθημερινότητά τους. Οι συνθήκες φτώχειας οδηγούν στον

κοινωνικό αποκλεισμό των ατόμων, στην ανάδυση της παιδικής εργασίας, στην εγκατάλειψη του σχολείου, στην έλλειψη τεχνολογικών μέσων και σχολικών βοηθημάτων και δεν επιτρέπουν τη δαπάνη χρημάτων για τη μόρφωση των παιδιών δημιουργώντας εκπαιδευτικές ανισότητες.

Οι συνθήκες φτώχειας κάτω από τις οποίες ζουν πολλές οικογένειες σε συνδυασμό με την ελλιπή χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών μονάδων από το κράτος συμβάλλουν στις ανισότητες στην εκπαίδευση. Οι άνισες ευκαιρίες, τα στερεότυπα, οι οικονομικοί πόροι και η δυνατότητα κοινωνικοποίησης του παιδιού αποτελούν σημαντικούς παράγοντες διαμόρφωσης των ανισοτήτων.

Συνεπώς, το κράτος οφείλει να ενισχύει οικονομικά τις οικογένειες που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας εξασφαλίζοντας την εκπαίδευση όλων των παιδιών στον ίδιο βαθμό. Όσο περισσότερο μορφωμένος είναι ο άνθρωπος, τόσες περισσότερες ευκαιρίες έχει για να ανελιχθεί επαγγελματικά στο μέλλον. Η καταπολέμηση της φτώχειας και των ανισοτήτων μέσα από την οικονομική ενίσχυση των γονέων και των σχολείων, καθώς και η αντιμετώπιση του φαινομένου της παιδικής εργασίας και του κοινωνικού αποκλεισμού οφείλουν να αποτελούν προτεραιότητα του κράτους. Με αυτόν τον τρόπο, οι γονείς θα έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν τα απαραίτητα αγαθά στα παιδιά τους, να εργάζονται και να συμβάλλουν στην ελληνική οικονομία, καθώς και στις δαπάνες του νοικοκυριού τους. Έτσι, το μορφωτικό επίπεδο των παιδιών θα είναι υψηλό και θα είναι σε θέση να εξοπλίσουν με τα κατάλληλα εφόδια τα δικά τους παιδιά στο μέλλον διαγωνίζοντας τη σημαντικότητα της παιδείας και της μόρφωσης.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

7.1 Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Artemi, Eirini. 2014. “Child Labour in Greece Today.” *Pemptousia* (June):1–4.
- Berg, Andrew G., and Jonathan D. Ostry. 2011. *Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?* Vol. 65.
- Conley, Dalton. 2005. “Poverty and Life Chances: The Conceptualization and Study of the Poor.” Pp. 327–44 in.
- Dauvellier, Marianne, Jane Dennehy, Aleksandra Duda, Lucy Ferguson, Elena Ferrari, Maxime Forest, Katia Frangoudes, Regina Frey, Pat Irving, Manuela Samek Lodovici, Daniela Loi, Lin Mcdevitt-pugh, Katerina Mantouvalou, Lut Mergaert, Siobán O. Brien Green, Nicola Orlando, Thera Van Osch, Flavia Pesce, Irene Pimminger, Sheila Quinn, Cristina Radoi, Lenka Simerska, Cristina Vasilescu, Nathalie Wuiame, and Margherita Sofia Zambelli. 2016. *Gender in Education and Training*.
- Dooley, David, Jonathan Fielding, and Lennart Levi. 1996. “Health and Unemployment.” *Anna Rev. Public Health* 1(2):449–62.
- Economou, Charalampos, Daphne Kaitelidou, Alexander Kentikelenis, Aris Sissouras, and Anna Maresso. 2014. *The Impact of the Financial Crisis on the Health System and Health in Greece*.
- Giousmpasoglou, Charalampos, Evangelia Marinakou, and Vasileios Paliktzoglou. 2015. “Economic Crisis and Higher Education in Greece.” *Impact of Economic Crisis on Education and the Next-Generation Workforce* 120–48. doi: 10.4018/978-1-4666-9455-2.ch006.
- Giousmpasoglou, Charalampos, Evangelia Marinakou, and Vasileios Paliktzoglou. 2016. “Economic Crisis and Higher Education in Greece.” Pp. 120–48 in *Impact of Economic Crisis on Education and the Next-Generation Workforce*.
- Global.Education.Monitoring.Report. 2020. *A New Generation: 25 Years of Efforts for Gender Equality in Education*.
- Gupta, Tanushree. 2012. “Global Financial Crisis: Causes & Consequences.” *IOSR Journal of Business and Management* 1(3):16–24. doi: 10.9790/487x-0131624.
- Hainsworth, Jana. 2011. *How the Economic and Financial Crisis Is Affecting Children and Young People in Europe*.
- Hart, Caroline Sarojini. 2019. “Education, Inequality and Social Justice: A Critical Analysis Applying the Sen-Bourdieu Analytical Framework.” *Policy Futures in Education* 17(5):582–98. doi: 10.1177/1478210318809758.
- ILO, and UNICEF. 2020. *Covid-19 and Child Labour: A Time of Crisis, a Time to Act*.

- International.Labour.Organization. 1999. *C182 Worst Forms of Child Labour Convention* , 1999.
- Kakana, Domna, C. J. Roussi Vergou, A. Mavidou, P. Manoli, S. Theodosiou, K. Chatzopoulou, A. Androussou, V. Tsafos, and S. Avgitidou. 2017. “Mapping the Impact of Economic Crisis on Greek Education : Teachers ’ Views and Perspectives.” *International Journal of Humanities and Social Science* 7(3):135–45.
- Kennedy, Aoife. 2019. *Καταπολέμηση Της Φτώχειας, Του Κοινωνικού Αποκλεισμού Και Των Διακρίσεων*.
- Korenman, Sanders, Jane E. Miller, and John E. Sjaastad. 1995. “Long-Term Poverty and Child Development in the United States: Results from the NLSY.” *Children and Youth Services Review* 17:127–55. doi: 10.1016/0190-7409(95)00006-X.
- Kourliouros, Elias. 2014. “Η Κρίση Χρέους Και Οι Επιπτώσεις Στην Κοινωνικό - Οικονομική Ανάπτυξη Της Ελλάδας : Προοπτικές Και Προτάσεις.” (January). doi: 10.13140/2.1.1412.1927.
- Milio, Simona, Riccardo Crescenzi, Waltraud Schelkle, Niccolo Durazzi, Elitsa Garnizova, PawelJanowski, Angieszka Olechnicka, Dominika Wojtowicz, Davide Luca, and Maria Fossarello. 2014. *Impact of the Economic Crisis on Social, Economic and Territorial Cohesion of the European Union*.
- Mitsakis, Fotios V. 2014. “The Impact of Economic Crisis in Greece: Key Facts and an Overview of the Banking Sector.” *Business and Economic Research* 4(1). doi: 10.5296/ber.v4i1.5515.
- OECD. 2013. “What Is the Impact of the Economic Crisis on Public Education Spending.” *Education Indicators in Focus* (18):1–4.
- OECD. 2019. *Education at a Glance 2019*.
- Omic, Edo, and Jérôme Halb. 2017. “Educational Inequality in Europe. Tackling Inequalities in Europe: The Role of Social Investment.” in *Educational inequality in Europe. Tackling inequalities in Europe: the role of social investment*.
- Ozturk, Serdar, and Ali Sozdemir. 2015. “Effects of Global Financial Crisis on Greece Economy.” Pp. 568–75 in *2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism*. Elsevier B.V.
- Ratcliffe, Caroline, and Signe-mary Mckernan. 2010. “PERSPECTIVES ON LOW-INCOME WORKING FAMILIES Childhood Poverty Persistence : Facts and Consequences.” *Children* (June).
- Sachs, Jeffrey. 1988. “The Debt Crisis: Structural Explanatios of Country Performance.” *Journal of Development Economics* 29:271–306.
- Soriano, Victoria. 2014. *Πέντε Βασικά Μηνύματα Για Την Ενταξιακή Εκπαίδευση-Από Τη Θεωρία Στην Πράξη*.

- Tsouvelas, Giorgos. 2014. “Παιδική Εργασία .” *Researchgate*.
- UN.General.Assembly. 1989. *Convention on the Rights of the Child*.
- UNICEF. 2005. *The State of the World ' S Children 2005*.
- UNICEF. 2013. *Η Παιδική Εργασία Με Αριθμούς*.
- Zamfir, Ionel. 2019. “Child Labour. A Priority for EU Human Rights Action.” *European Parliamentary Research Service*.

7.2 Ελληνική βιβλιογραφία

- Αγγελοπούλου, Δήμητρα. 2011. “Η Φτώχεια Και η Ανισότητα Στην Ελλάδα: Μέτρηση, Σενάρια Αναδιανομής, Διεθνείς Συγκρίσεις Και η Τεχνική Bootstrap.”
- Αρτέμη, Ειρήνη. 2013. “Η Συνεργασία Οικογένειας Και Σχολείου. Σημαντικά Θεμέλια Για Την Πρόοδο Στην Εκπαίδευση Των Παιδιών.” *24γράμματα* 8–20.
- Ασκούνη, Νέλλη. 2007. *Κοινωνικές Ανισότητες Στο Σχολείο*. Αθήνα: «Κλειδιά και Αντικλειδιά».
- Βαρουφάκης, Γιάννης, Τάσος Πατώκος, Λευτέρης Τσερκέζης, and Χρήστος Κουτσόπετρος. 2011. *Η Οικονομική Κρίση Στην Ελλάδα Και Την Ευρώπη Το 2011*.
- Γεράρης, Ηλίας. n.d. “Ένταξη Και Αποδοχή Των Αλλοδαπών Μαθητών Μέσω Της Διαπολιτισμικής Αγωγής.” *ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ*, 24–31.
- Γιαννακόπουλος, Νικόλαος, and Ντεμούσης Μιχαήλ. 2015. *Οικονομική Της Εκπαίδευσης*.
- Κατσίκας, Δ. n.d. *Υπόμνημα Παρατηρητηρίου Προς Τη Βουλή Των Ελλήνων. Κοινωνικές Επιπτώσεις Της Κρίσης: Δεδομένα, Προκλήσεις Και Αντιμετώπιση*.
- Κωστάκης, Α., Χ. Παπαθεοδώρου, Χ. Καππή, and Δ. Μπαλούρδος. 1995. “Διαστάσεις Της Φτώχειας Στην Περιοχή Της Πρωτεύουσας.” Pp. 60–84 in *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*.
- Μπαζιργιάννης, Βασίλειος. 2018. “Μορφές Διακρίσεων Στην Εκπαίδευση Και Πρακτικές Αντιμετώπισής Τους: Οι Απόψεις Των Εκπαιδευτικών.”
- Μπαλούρδος, Διονύσης. 2013. “Παιδική Φτώχεια Στην Ελλάδα : Στατιστικά Στοιχεία Και Πολιτικές Αντιμετώπισης.” 2–12.
- Μπασαράς, Αναστάσιος. 2012. “Ελληνική Οικονομική Κρίση: Ανασκόπηση, Ανάλυση Και Προοπτική.”
- Μπελετσιώτη, Χ., Α. Παπαδόπουλος, and Δ. Νιάκας. 2018. “Η Επίδραση Της Κρίσης Στην Υγεία Και Στη Φροντίδα Υγείας Των Κατοίκων Της Ελλάδας.” *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής* 35(5):686–97.

- Μπουγιούκου, Μ. 2017. “Παιδική Ηλικία, Φτώχεια Και Οι Επιπτώσεις Στα Παιδιά: Κοινωνικοϊστορικές Και Σύγχρονες Διαστάσεις.”
- Νικολάου, Άννα. 2007. “Διαστάσεις Της Παιδικής Φτώχειας Στην Αθήνα: Θεωρητικές Προσεγγίσεις, Εμπειρική Έρευνα Και Μεθοδολογικά Ζητήματα.”
- Ντολιοπούλου, Έλση. 2015. “Οι Επιπτώσεις Της Φτώχειας Γενικότερα Και Στα Παιδιά Ειδικότερα Και Πιθανοί Τρόποι Παρεμβάσεων Για Την Πρόληψη Και Τη Μείωσή Της.” *Έρευνα Στην Εκπαίδευση* 3:97–123. doi: 10.12681/hjre.8849.
- Οικονόμου, Μ., Μ. Χαρίτση, Α. Ε. Πέππου, Ε. Διέτη, and Σουλιώτης Κ. 2018. “Η Ψυχική Υγεία Στην Ελλάδα Της Οικονομικής Κρίσης: Κοινωνικοοικονομικοί Προσδιοριστές Της Κατάθλιψης.” *Αρχαία Ελληνική Ιατρική* 35 (Supp 1(6 2):17–26.
- Οικονόμου Χαράλαμπος. 2017. “Οι Επιπτώσεις Της Οικονομικής Κρίσης Στην Υγεία Και Το Σύστημα Υγείας.” *Νοσηλεία Και Έρευνα* 37(1):18–20.
- Παϊζης, Νίκος, Γιώτα Καραθανάση, and Ιωάννα Μαμούχα. 2008. “Φτώχεια, Εκπαίδευση Και Κοινωνικές Ανισότητες.” *ΓΣΕΕ*, 1–12.
- Παπαθεοδώρου, Χρίστος, and Βλάσης Μίσσος. 2013. *Ανισότητα , Φτώχεια Και Οικονομική Κρίση Στην Ελλάδα Και Την ΕΕ.*
- Παπαθεοδώρου, Χρίστος, and Στέφανος Παπαναστασίου. 2017. *Έκθεση UNICEF: Η Κατάσταση Των Παιδιών Στην Ελλάδα 2017. Τα Παιδιά Της Κρίσης.*
- Πελεκάνου, Μαρίνα. 2017. “Η Μεγάλη Οικονομική Κρίση (2008 - .) Στην Ελλάδα : Ιστορική Αναδρομή Μέσω Των Αναφορών Των ΜΜΕ.”
- Πλατής, Δημήτρης. 2010. “Παιδική Φτώχεια: Σημασία Του Φαινομένου, Διαστάσεις Και Προτάσεις Πολιτικής.”
- Πουρνάρα, Σοφία. 2012. “Η Επίδραση Της Οικονομικής Κρίσης Στην Επίδοση Των Ελληνικών Επιχειρήσεων.”
- Σαβοϊδάκη, Ουρανία. 2012. “Η Κρίση Χρέους Στην Ελλάδα Του 2011.”
- Σγούρα, Αγγελική, Νικόλαος Μάνεσης, and Φωτεινή Μητροπούλου. 2018. “Διαπολιτισμική Εκπαίδευση Και Κοινωνική Ένταξη Των Παιδιών - Προσφύγων : Αντιλήψεις Εκπαιδευτικών.” Pp. 109–15 in *Διάλογοι ! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης.*
- Σιάρκου, Μαρία. 2014. “ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΥΓΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ.”
- Σκλάβος, Δημήτριος. 2014. “Οι Συνέπειες Της Οικονομικής Κρίσης Στην Ελληνική Τυπική Εκπαίδευση.”
- Σούλης, Σπυρίδων Γεώργιος. 2013. *Εκπαίδευση Και Αναπηρία.*
- Σουλιώτης Κ., Παπαδονικολάκη Τζ., Παπαγεωργίου Μ., Οικονόμου Μ. 2018. “Οι

- Επιπτώσεις Της Κρίσης Στην Υγεία Και Το Σύστημα Υγείας - Σκέψεις Και Δεδομένα Για Την Ελληνική Περίπτωση.” *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής* 35(1):9–16.
- Σταματοπούλου, Θεοφάνη. 2007. “Διαπολιτισμική Εκπαίδευση Και Κοινωνική Ένταξη Των Παιδιών Των Μεταναστών. Διαπολιτισμικό Σχολείο Και Τοπική Αυτοδιοίκηση. Μελέτη Περίπτωσης: Ο Δήμος Αθηναίων.” Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης.
- Τότσικας, Αλέξης Α. 2015. “Οικονομικές Κρίσεις Και Χρεοκοπία Στην Ελλάδα (19ος – 20ος Αιώνας).” *RIEAS* (Απρίλιος):10–14.
- ΤράπεζαΤηςΕλλάδος. 2009. *Η Κρίση Του 1929, η Ελληνική Οικονομία Και Οι Εκθέσεις Της Τράπεζας Της Ελλάδος Για Τα Έτη 1928-1940*.
- Φασουλής, Βασίλειος. 2012. “Τα Δικαιώματα Του Παιδιού: Ιστορική Διάσταση Και Σύγχρονη Εξέλιξη. Θεσμικές Προβλέψεις Και Αρχές Της Διεθνούς Σύμβασης Για Τα Δικαιώματα Του Παιδιού Και η Πραγματική Κατάσταση Των Παιδιών Στην Ελλάδα ΑΘΗΝΑ 2012.”
- Χακίμ, Μιχαήλ, and Τατιάνα Ραμαδάνη. 2012. “Η Οικονομική Κρίση Και η Επίδρασή Της Στα Συστήματα Υγείας: Η Περίπτωση Της Ελλάδας.”
- Χατζούδης, Δημήτριος. 2013. “Κοινωνικές Και Οικονομικές Επιπτώσεις Της Οικονομικής Κρίσης.”

7.3 Ηλεκτρονική βιβλιογραφία

- <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20171120-1> (Eurostat 2017).
- https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Children_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion (Eurostat 2020α).
- <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=473422> (Eurostat 2020β).
- https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Business_demography_statistics (Eurostat 2020γ).
- <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tipsun20/default/table?lang=en> (Eurostat 2020δ).

8. ABSTRACT

The economic crisis in Greece is a major issue that concerns both Greek citizens and the rest of the world. The opening of trade at a global level has allowed the exchange of products and

services between countries, leading to profitable and secure partnerships between them. The production capacity of a country in combination with the demand for its goods on both the local and global markets forms its exports and determines the rate of its imports from other countries. Trade of goods and services within and outside the European Union between states is now vital for each country's economy and, by extension, for the global economy. Insecurity and crisis in one country in the chain affects directly or indirectly others.

Reducing a country's economic activity can have a devastating effect on the economy of one or more countries, leading to their collapse. The economic downturn includes, in addition to economic problems, difficulties in domains such as education, health, and work. In the context of the economic crisis, many businesses have been shut down, unemployment has been increased, an uncertain climate has been cultivated and people's daily lives have been disrupted. The fear and difficulties, with which citizens have to deal, have a serious impact on their physical and mental health. The increase in unemployment is linked to a reduction in state contributions and to a reduction in public expenditure. The education and health domains have to survive with significantly less government funding and minimal private investments. Therefore, the economic crisis entails a general crisis in society, including in the fields of education and health.

The aim of this work is to investigate the causes of the global economic crisis and its association to the Greek market. The economic downturn in Greece, which has been perceived since 2008, has led to significant changes in the daily lives of citizens and in the distribution of public spending by the state. Therefore, the implications in the field of education and health will be studied in detail, as well as their interdependence with the

employment of Greek citizens. Finally, it is considered of great importance to study the dimensions of poverty, due to the unstable situation in the country, namely child poverty, as well as its consequences on the life and upbringing of children.

KEYWORDS: economic crisis, poverty, Greece, health system, economy, child, education, inequalities